

علمي - څېړنيزي غوره مقالې

ketabton.com

پوهاند رازقي نړيوال

۱۳۹۴ لمریز کال

علمي ڇپڻيزي غوره

مقالې

۲ ټوک

ليکوال :
پوهاند رازقي نړيوال

۱۳۹۴ ل کال

کتاب پېژندنه:

- د کتاب نوم: علمي - څېړنيزې غوره مقالې (دويم ټوک)
ليکوال: پوهاند رازقي نړيوال
خپروندی: د افغانستان ملي تحريک، فرهنگي څانگه
وېبپاڼه: www.melitahrik.com
کمپوزگر: عبدالواسع تره خېل
ډيزاينگر: ضياء ساپي
پښتۍ ډيزاين: فياض حميد
چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م
د تحريک د خپرونو لړۍ: (۴۱)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

لړليک

مخ	عنوان	گڼه
۱	د کندهار چهل زينه	۱
۵	د منډيکگ ښار (تپه)	۲
۱۰	باميان د هېواد د ارزښتناکې فرهنگي خزاني په توگه	۳
۱۲	بالاحصارونه د مذهبي مرکزونو حيثيت هم لري	۴
۲۰	د غزني بودايي پاچهي معبد	۵
۳۲	د نورستان قبيلي، ژبې او لهجې	۶
۴۰	تاريخي حوضونه او عمراني يادگارونه	۷
۴۸	د ورينمولارد لرغونې افغانستان ...	۸
۵۳	زمورډ غزني هېواد د طبيعي عجايبو خو بېلگې	۹

۵۷	د نارنج په نامه يوه تپه او ماني.	۱۰
۶۱	کاپيسا - بگرام واژه ستوده ارزشهای باستانی	۱۱
۶۲	د کوه دامن سکندری کلا	۱۲
۷۵	د سرای خواجه د سکندر له تپې تر لاسه شوي لرغوني اثار	۱۳
۸۲	ایا در کشور باستانی ما صرف یک کافر کوټ موجود است؟	۱۴
۹۹	زمور د هېواد خو لرغوني کتیبې	۱۵
۱۰۹	د چین تاریخي دیوال	۱۶
۱۱۵	زمور د هېواد یو شمېر لرغوني غارونه	۱۷
۱۲۱	د پکتیا د مرکز کې او د جوزجان د طلا تپې ...	۱۸
۱۲۸	تخت جمشید و تخت رستم	۱۹
۱۳۵	مارکوپولو	۲۰
۱۴۵	ای خانم د هزار شهر ...	۲۱
۱۵۷	سنې او د سنو یوه پر بله اړونه	۲۲

۱۲۲	په افغانستان کې بهرني سيلانيان	۲۳
۱۷۴	فراه باستانی باداشتن پدیده های بی بدیل ...	۲۴
۱۷۸	د باگرام د لرغونې کلمې ریښوي خپرنه	۲۵
۱۸۲	خوش تیپه	۲۶
۱۸۸	کاپیسا - بگرام حوزه پر بار	۲۷
۱۹۴	د لرغونې هرات د ارتاکانا ...	۲۸
۱۹۹	غارهای باستانی شهکار بی بدیل	۲۹
۲۰۵	احیا و بازسازی قصرهای کابل	۳۰
۲۱۲	د کابل د نارنج د تیپې بودایی معبد	۳۱
۲۱۷	هرات شهر مروارید	۳۲
۲۳۰	زمورد ملي ویاړنو او فرهنگي	۳۳
۲۳۶	کابل د هند د تیموري پاچهانو د تاج پوشی محل	۳۴
۲۳۹	دیوار شیر دروازه کابل	۳۵
۲۴۵	دیوارهای اسه مایی و شیر دروازه اعجوبه	۳۶

۲۵۰	بامیان از اعجوبه های هفتگانه کشور	۳۷
۲۵۲	د گنداها را بپایه مدنی حوزه ...	۳۸
۲۲۸	باسول	۳۹
۲۷۰	داوود عدد خوار خیزی خانگرتیاوی	۴۰
۲۷۷	د امیر عبدالرحمن خان د زمانی عمرانی یادگارونه	۴۱
۲۸۰	باغ ممله یا نمله ننگرهار	۴۲
۲۸۸	د چهل ستون د نوبرجه کلا	۴۳
۲۹۲	د زرنگار پارک بنکلی سمبولیکه مانی	۴۴
۲۹۵	دمزار شریف د تخته پل لرغونی استحکامی کلا	۴۵

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) كال په پيل كې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه كړې وه چې د دې كال په بهير كې به (شل عنوانونه) بېلا بېل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې كوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد كابل د كب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ كې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې كړل. ملي تحريك په ياده غونډه كې ژمنه وكړه چې د (۱۳۹۴ ل) كال په بهير كې به انشاء الله د خداى (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې كوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه كار نه دى، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينگ هوډ كړى چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملى كوي. دا اثر چې ستاسو په لاس كې دى د همدې (سل عنوانونو) ژمنه كړو اثارو له جملې څخه دى، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې گټه پورته كړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليكوالو، ژباړونكو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير كې يې يو بل سره مرسته او ملگرتيا كړې او دا فرهنگي بهير يې بريالى كړى، د زړه له كومې مننه كوي او كور وداني ورته وايي.

د هېواد د فرهنگ د ښېرازۍ په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنگي خانگه

د کندهار چهل زینه (خلوینست زینې)

د کندهار شمال لویدیځ ته د سرپوزي په نامه د یو غر گوټي او د چهل زیني د نامه سره هر څوک اشنایي لري او هر چا چې د کندهار دا تاریخي سیمې او ځایونه لیدلي وي او دا ځای یې لیدلي نه وي نو ددې معنا لري چې هیڅ ځای یې لیدلي نه دي په دې باب زما د ساحوي ریسرچ په یوه برخه کې راغلي دي.

د سرپوزي د غره په یوه جگه پوزه باندي د ۱۵۰ مترو په جگوالي د پاسه ددې غره په لانبڼ کې (تامبیریا پرنه) مخ په شمال ختیځ چې د کندهار ټوله ساحه ترې لاندې ښکاري یو دري متساوي الاضلاع د الان کیندل شوي دي چې د ټورل شویو برخو پر مخ یې په فارسي ژبه د هغې زماني د خطاطي په سبک یو لړ مطالب ښکل شوي دي چې د جگړو په مهال د گوليو د لگیدو د زیان رسولو په وجه په سختي سره اودنه فرصت له مخې یې رانقلول گران و. خو ددې ډبریني زیني په لاندنۍ برخه کې چې د موټر د تم کولو لپاره یو میدان گي موجود ؤ دهغه په څنډه کې د کندهار د اطلاعاتو او فرهنگ ریاست چې مسؤولیت یې محترم عبدالمجید «بایي» ته ور په غاړه دي د هغه ریاست د یو کارمند ښاغلي ادریس له خوا پر یوه تخته باندي د چهل زیني د لنډې پېژندنې په اړه داسې لیکل شوي دي.

ددغه ډبرین د الان او هغه ته د ورختلو د ۴۰ زینو (پاتکو) جوړېدنه د مخکې دمخه نه تر ۱۵۰ مترو لوړوالي لري د ظهیرالدین محمد بابر په لارښوونه او د کندهار تر نیولو وروسته ۹۳۹ ل. س کال پېل شوی ده او دده د زوی د نیولو وروسته د محمد کامران په کوښښ سره یې په ۹۹۴ ل. س کې یې کار بشپړ شوی دي.

د دالان لیکنه چې د مغولو واکمنو د نیول شویو سیمو یادونه کوي د تکړه لیک والانو له خوا لیکل شوي او په دغه ټول مهال کې د (۴۰) تنو تکړه ډبر لیکونو له خوا په راوتلي توگه شوي ده.

د لاندې سیمو ډبرلیک یوه برخه هم د (۱۰۰۴ل س) څخه تر (۱۰۰۷ل س) کلونو پورې پرې زیاته شوي ده.

د غر زینو دواړو اړخونو ته او سپینيزي کتاري د غازي ټولو اک لوړ درشل امان الله خان د واکمني په مهال ورکړه شوي دي» ارواښاد پوهاند علامه رشاد د کندهار د چهل زیني په اړونه د په لاندې ډول خورا گټور او مستند معلومات داسې وړاندي کړي دي.

مغل بابر چې د ۹۲۸ هجري قمري کال د کوچني اختر په دیار لسمه له شاه بیگ ارغون خه کندهار و نیوه د کندهار د سرپوزي د غره په شمالي څوکه یې د غره په یوه پان کې یو دالان جوړ کړ چې د سیمې خلک یې چهل زینه او میر معصوم یې «د سنده د بهکریو نامتو فرهنگي شخص» «پیش طاق» بولي د میر معصوم په تاریخ سنده کې لیکلي دي د دغه دالان په کتیبو کې د بابر د زامنو مرزا کامران، مرزا عسکري او د مرزا هندال نومونه راغلي دي، خو د بابر د زوی همایون او د همایون د زوی جلال الدین اکبر نومونه نه و، ځکه نو ما د بهکری سنده څخه سنگتراشان راوغوښتل او څلور کاله مو په دغه دالان کې کار وکړو، د همایون او جلال الدین اکبر نیولي ملکونه چې له بنگاله تر لاهري (۸) او له کابل او غزني څخه تر کتنه پورې پراته وو په دغه کتیبه کې ولیکل ددې لپاره چې په خپله د بابر شاه د ودانیو په اړه په لا صراحت سره چهل زینه معرفي شوي وي نو د ظهیر الدین محمد بابر شاه په نوم د پوهاند مرحوم عبدالحی حبیبی اثر ته مراجعه کېږي.

د کندهار بنار لویدیز ته د سرپوزي د غره په څوکه په غره کې یو ډبرین طاق توبرل شوي دي چې خلک ورته چهل زینه وایي او محمد معصوم هغه ته « عمارت پیش طاق» ویلي دي وایي:

چې د بابر شاه په امر په یو غره کې چې په سرپوزه یې شهرت درلود له ډبري یې را پرې کړي دي او هغه یو طاق دي چې ډبریات جگ دي چې په نهه کلونو کې ۸۰ تنو سنگتراشانو هره ورځ هلته کار کړي او هغه یې بشپړ کړي دي په رښتیا سره چې یو نفیس او په زړه پورې محل دي... او هلته یوه لیکنه د بابر شاه د میرزا کامران او میرزا عسکري او میرزا هندال په نومونو چې د اهتمام لرونکي وو نقر شوي ده (ددې ډبرلیک له ځینو کرښو څخه څرگندېږي چې د ۹۳۰ کلونو په شاوخوا کې ددې طاق د جوړولو کار پیل شوي دي او په ۹۵۳ هجري (۱۵۴۲م) کې پای ته رسیدلي دي او په خپل بابر شاه په دې باب همدومره وایي چې د کندهار د غره په پوزه کې مې یوه ودانې جوړه کړي ده (بابر نامه او تاریخ سند ۱۴۹ مخ او ۱۳۱ مخ) د چهل زینې په طاق کې ډبرلیکونه د نستعلیق په ښکلي خط نقر شوي دي او د لویدیز خواو په دیوال کې په دوو کرښو کې لیکل شوي دي چې د ۹۲۸ کال د شوال په دیارلسمه بابر شاه د کندهار د فتح په مهال دي او په همدې کال د هغه جناب امر ددې ایوان د جوړولو په اړه نافذ شو او د هغه د بشپړېدلو اهتمام محمد کامران ته وسپارل شو او نوموړي ماهر استاذان او صاحب هنر مهندسان په دې کار وگومارل خو دی هم په کندهار کې پاتې نه شو او واکمنۍ یې ورور محمد عسکر ته پاتې شوه او دده د واکمنۍ پر مهال په ۹۳۰ هجري کې ددې شهزاده د نیکبختۍ په وجه په ۹۵۰ هجري کې پای ته ورسېد.

تردي وروسته د جلال الدين محمد اکبر په زمانه کې کله چې شاه بيگ خان کابلي د کندهار حکمران و سید معصوم د اکبري دربار له آمرانو څخه يو تن کندهار ته راغي او په دې بناړ کې يې په لاندني مضمون ډبرليک وليکه «مملکت کندهار در تصرف آباي جلال الدين محمد اکبر خلد الله ملکه بود ولی در حين تسخير مجدد دهلي قندهار از تصرف همایون بیرون رفت تا که در سنه ۱۰۰۲ هجری ۱۵۹۳م باز به تصرف ملازمان اکبر شاهي آمد و در حالیکه شاه بیگ خان کابلي حکمران آنجا بود محمد معصوم بن سید صفایي در سنه ۱۰۰۷ هجری ۱۵۹۸م و این کتیبه را به نام جلال الدين محمد اکبر و پسران او شاه سلیم و شامراد، و دانیال شاه و خسرو شاه و پرویز شاه نوشت و نام تمام ولایات مملکت اکبر شاهي را درینجا ثبت کرد» بنایي وویل شي چې د ارواښاد حبیبی صاحب د کتاب ددې برخې د متن په اعتبار ټولې هغه نیمگړتیاوې چې په نورو روایتونو کې لیدل کېږي تصحیح کېدای شي چې زیاتره په رقمونو کې دا نیمگړتیاوې زیاتې دي او که چېرې د سرپوزي د طاق د ډبرليک پوره متن زما لاس ته راغي بیا پرې هغه لیکنه وشي.

له بلې خوا نه د تاریخي ارزښت له مخې ددې ډبرليک په متن کې د مغولي پاچاهانو لنډه معرفي هم شوي ده.

په پای کې بنایي وویل شي چې د وروستنیو دوو لسيزو د جگړو په مهال ددې زیني کتاري او پورې د گوليو د لگیدلو په اثر زیانمنې شوي او ور ختل پرې گران شوي وي.

اخځونه:

- ۱- انیس ورځپاڼه د رازقي نړیوال په ۱۲/۱۱/۱۳۸۳ گڼه کې خپور شوي سفرليک.
- ۲- محمد ظهير الدين بابر، پوهاند عبدالحی حبیبی، مطبعه میوند چاپ دوم ۱۳۸۳ ص ۱۳۴-۱۳۵.
- ۳- کندهار مجله، ۱۲ گڼه، پوهاند رشاد ۱۳۸۳، ۸ مخ.

د مندېگک بنار

په پخوانيو زمانو کې مندېگک يو خورا مهم بنار ؤ چې پنځه زره کلنه لرغونتيا لري دا موضوع هغه مهال مدله شوه چې په ۱۳۹۱ هـ ل / ۱۹۵۰ ميلادي کال په پسرلي کې د فرانسې د قبل التاريخ لرغونپوه «ژان ماري کنرل» په مشرۍ د يو هييت له خوا د کندهار د يوې غونډې د پاسه يې کيندنې پېل شولې او د اوو کلونو په اوږدو او يوولس پړاوونو کې سرته ورسيدلي چې وروستۍ مرحله يې د ۱۳۳۷ هـ ل کال د لړم په مياشت کې پای ته ورسېدله کله څنگه چې د فرانسې د لرغون پېژندنې د هييت مدير استاد شلومبرژه په دې غونډې کې د کيندنو په پېل کې ويلي و:

«پر توييکه از اين تپه برخاسته مانند ستاره به نظر ميخورد که مراقبت قدامت دوره هايي پيشين افغانستان را روشن خواهد ساخت». او دا په دې معنا ؤ چې له دې غونډې څخه د هېواد پنځه زره کلن تاريخ عيني او موثق شواهد ترلاسه شول.

د مندېگک په غونډۍ کې د سپړنو په مهال د استوگنې او هر مرحلې مشخصې شولې چې د زمانې مهال له مخې دې دورو نږدې درې زره کاله دوام پيدا کړ هغه چې تر ميلاده څلور زره کاله دمخه پيل او تر ميلاده دوه زره کاله دمخه پيرۍ يې را نيوله. په دې اوږده زمانه کې د يو کوچني کلي گوتي څخه (لومړۍ دوره تر دريمې) پراختيا موندلې تر دې چې د سوداگرۍ د يو مهم مرکز بڼه يې ځانته ونيوله.

هغه کنډوالي چې د لرغون پېژندونکو د کيندنو له مخې د مندېگک په غونډې کې راښکاره شولې هغه د يوې لويې ودانۍ څخه عبارت ؤ چې په پرله پسې ډول له اومو خښتو جوړ شوی او مخروطي شکل يې درلود، او هغه فيل پايې چې په بهرنۍ نما کې يې درلودلې او اوس هم دې ستونو ته

خانگه یې برم ورکوي په تېره بیا د عمارت د شمالي په لوري چې زیات شمېر
فیل پایې یې پاتې دي د دې ودانۍ د لاس پرتم بنودونکی دي.

داله برمه ډکه ودانۍ چې د خپلو دیوالونو او فیل پایو پر مخ د سپیني
رنگ آمیزی، اثار هم لري او داسې نښې چې د وخت په تېریدلو سره څو کرته
رنگ آمیزی شوي دي.

ددې پنځه زره کلن ښار اصلي خپره چې د اتو پراوونو د کیندنو په پایلو کې
پېژندل شوی دی ددې ښار مرکزي هسته او اړوندې ودانۍ یې د یوه
مستحکم دیوال په واسطه محاط و هغه زیانمنۍ چې د پنځه زرو کلونو په
اوږدو کې دي ښار ته ورخبرمه شوي دي ددې ښار زیاتره بهرني یې ویجاړي
کړي وی.

ښایي وویل شي چې دې ښار یو کیلومتر مربع ساحه را نیوله
ددې پاڅه حصار په دننه برخه کې یې دوی لویې ودانې ولیدل شولې چې
لومړۍ ته یې د لویوالی له مخې مانۍ ویلای شو او شمال دیوال یې ۳۵
متره اوږد، د مانۍ ختیځې خواته دوهم عمارت پروت و چې مذهبي مراسم
به په کې ترسره کېدل او د هغه په یوه وړه کوټه کې د خدایانو د قربانۍ لپاره
یوه ځای هم موجود و لکه چې وایي دا ښار په هغه حوزه کې پروت و چې د
زیاتو غرگوټو څخه جوړ شوي و چې ډېر لوړوالې ځمکې له تلي څخه ۲۰
متره لوړوالی درلود.

د پرله پسې کیندنو له مخې ددې طبقي پر کیندو والو باندي د لوی عمارت
را څرگند شوی دی چې دمخه ترې یادونه وشوه او د هغې د جوړېدو نېټه د
کشف شوو شواهد په پرتله د دریمې زریزې دوهمې نیمایي ته نسبت
ورکول کېږي دا ستره ودانې روړو په راتلونکو دوره کې ویجاړه شوې
اونوی خلک ددې غونډې پر مخ استوگن شوي دي، چې گودامونه یا انبار
خانې یې د منډیگک د غونډۍ د پورتنۍ وروستنۍ برخې پورې لیدل

کېږي. په دې ترتیب د منډیګګ غونډۍ هغه غونډۍ ده چې تر له پنځه زرو تر دوو زرو کلونو تر میلاده دمخه د ارغنداب په حوزه کې د برونز (مفرغ) د دورې او دهغه بدلونونه په دې حوزه کې د بشري ژوند شتون نښي. پروفیسور کنرل چې له ۱۹۵۱ تر ۱۹۵۷ م کلونو پورې په منډیګګ یعنی د افغانستان د پنځه زره کلونو د لرغونتوب لرونکي ښار دی دلته کیندنی او خپرني ترسره کړي، لیکلي دي چې د منډیګګ ادی د افغانستان د ډېرو زیاتو پخوانیو ودانیو څخه دي او داسې ترې څرګندېږي چې دې هېواد تر میلاده دمخه په درې زرو کلونو کې د پخوانۍ نړۍ په مدنیت کې له مدیترانې څخه تر سند پورې څومره پراخه برخه درلودلې ده، لنډه دا چې د منډیګګ د غونډۍ بېلابېلې طبقې له ښکته مخ په پورته په دې ډول ښودل شوی دی.

د ځمکې له مخه پورته تر نهم طبقو پورې د نیمه کوچي انسانانو د ژوندانه شواهد لیدلای شوي دي او داسې نښي چې د اوسپنې په عصر کې له استوګنځیو خالي شول دي وخت لپاره د منډیګګ د غونډۍ اوسیدونکي هغه وګړي وو چې نیمه مالدار او نیمه کوچي شمېرل کېدل او د ودانیو ساختماني سبک یې پخسه ایزو بیا یې د لومړي ځل لپاره په ودانیو کې اومې خښتې وکارول او تر دريو لومړنیو طبقو پورې دوام درلود.

د منډیګګ په ودانیو کې تر لاسه شوي لرغوني اثار :

د لرغون پېژندونکو د کیندنو او خپرنو له مخې د مفرغ دورې په تړاو یو شمېر اثار تر لاسه شوي دي، لکه چې وايي:

د منډیګګ د غونډۍ په ښکتنۍ طبقه کې د کلالۍ لوبښي لومړنی او ساده وو، بیا وروسته په کې هنري پرمختګ رامنځته شو او تیکري لوبښي لا ښکلي شول او په تدریج په کې لا هنري ښکلا رامنځ ته شوه تردې چې خټین منقوش لوبښي ایجاد شول او د هغوی پرمخ د حیواناتو او الوتونکو او

گلانو نقشونه لکه د لوړو بسکرونو لرونکي ايرې (قوچ)، زرينې زرکي، فيل مرغ چې د عشق پيچان (پيروتی) د گل په پاڼو بڼکلي کړي شوي او د پايي لرونکو جامونو پر مخ را بڼکاره شول، له اتمې طبقې څخه زيات شمېر د خټو منقوش لوبڼې کشف شول په تېره بيا چې شمېر يې په نهمه طبقه کې بيخې زيات و چې دا لوبڼې د کوټې د کشف شوو لوبڼو سره ورته والی لري. د منډيگک د غونډۍ د وروستنۍ دورې اثار لکه چې د مخه وويل شول انبار خانه وه چې ټول ديوالونه يې پخسه ايزوو.

د غلو دانو د انبار کولو ځای د مستطيل شکله محوطې غونډۍ جوړ شوی ؤ، دا انبار خانه که څه هم د تناسب له مخې کوچنۍ وه، خو د ماهيت او د مفکورې د اصل پر بنا دا گودامخاني چې د هرې او سند په حوزه کې کشف شوی نږدېوالي لري.

دې گودامخانو يوې پر بلې دوی طبقې نيولی او په دې تپه کې د استوگنې پر يوې اوږدې دورې دلالت کوي، ډبرين غشي او مفرغي درې اړخيز غشي د مخصوص خټو غونډاري په چوونو غزه (فلخمان) کې دا موضوع ثابتوي چې ددې غونډې او سيدونکو د خپلو گودامخانو د ساتنې لپاره دفاعي وسايلو ته لاس اچولی ؤ د مفرغی غشو - د يو لړ نورو شواهدو له مخې د منډيگک د غونډۍ د اشغالو له وروستنۍ دوره تر ميلاده دمخه د لومړۍ زريزې له پېل يعنې له اوس څخه درې زره کاله دمخه ټاکل کېدای شي.

هغه اثار چې تراوسه پورې د منډيگک له ودانۍ څخه لاس ته راغلي، تيغی، چاکوگان د هډوکو لاستي او ټيکري بڼکلي ټوټې دي، خو دومره گومان کېدای شي چې دا ودانۍ د کوم پوځي مقصد لپاره نه وه جوړه شوی، او همدارنگه کوم عادي استوگنځای هم نه ؤ او که چېرته د مور د رب النوع د ټيکري مجسمې په يوې ماتې ټوټې تکيه وشي نو دا بنا ممکن کوم معبد وي.

که موضوع را ونغبستل شي نو د مندپيگک لرغونی بنار او دهغه ودانی د دې سیمې په یو هغسې محل کې جوړې شوي وې چې د مفرغ په دوره کې د تلور اتلودمه ځای او ممکن دلته د مورد رب النوع پرستش هم کېده مانی او بڼکلي اثار یې د لرغونو ډبرو پرتمنیو دورو څخه نماینده گي کوله.

نوت: د محمد اعظم سیستانی، د سیستان قبل از اسلام لهاشره تلخیص.

باميان د هېواد د ارزښتناکې فرهنگي خزانې په توگه

د باميانو د هر اړخيزې پېژندنې په خاطر د دغې لرغونې سيمې د څو بعدي موقعيتونو، طبيعي جاذبو او بشري شهکاريو او اعجبو پېژندنه او د باميانو ۳۵ متريزي مجسمي (کوچني بت يا خنک بت)، ۵۳ متريزي مجسمې (لوی بت از سرخ بت) سمخو او مغارو، د امير بند، د غلغلي، ضحاک او څو نورو ښارونو او دهغو شمېر طبيعي په زړه پورې مناظرو او بشري خارق العاده عجايبو د تعريفولو او تعبيرولو لپاره اړينه ده چې پر يادو شوو ټولو اړخونو باندې پوره څېړنيزه رڼا و اچول شي او دا ځکه زه پوره باور لرم چې نه يوازې د لوستونکو لپاره به بيخي نوي او دلچسپي پدې وي بلکې د سيلانيانو لپاره به هم دهغوی د ډېرو زياتو جلبولو لپاره به پوره بې ساري توب ولري که څه هم موضوع يو څه اوږدېږي خو بيا هم بيخي زياته ضروري ده چې په ډېره لنډه او کوتلي پېژندنه يې بسنه وشي.

دا چې د باميانو د تاريخي بتانو لرلید او په هغو کې د هنري ظرافيتونو او نورو برخو په اړه په عمومي سره بحثونه شوي، همدارنگه تر يوه حده د غلغلي د ښار تاريخي لرغونتوب، ساختماني او تدافعي اهميت يې معرفي شوي، د باميانو يو شمېر ښارونه او دهغوی په تاريخي او ارزښتمندي رڼا اچول شوي او همدارنگه بند امير د هېواد له اوو گونو اعجبو څخه گڼل شوي دی نو د دوی په اړه له بحث کولو که صرف نظر وشي او يوازې هغه موضوعگانې چې په محدود او يا ناچيز، ډول پرې خبرې شوي دي تر څېړنيزې کتنې لاندې ونيول شي چې په دې ډول دي.

- په باميانو کې د بودايي معبدونو له ځانگړنو څخه :

ددې معبدونو د نورو ځانگړتياوو څخه يو ډول سمخي دي چې د بودا د لويو مجسمو تر څنگه پرته دي او دا ډول مغارې د چين په توانگ هوانگ اولانگ کې او دهند په اجانتاكي موجودي دي چې د کتابتونونو بڼه لري. د ارواښاد کهزاد د څرگندونې له مخې چې يې ليکلي دي، کله چې د لومړي ځل لپاره د پروفيسور هاکن سره په ۱۹۳۰ م کې يې ۳۵ متريزې مجسمې ته نږدې يوه نوي سمخه کشف کړه او په (جي) يې ونوموله په هغې کې د باميانو يوه پخواني کتابخانه را ښکاره شوه، هلته د سانسگريت په ژبه او ليک دود بودايي کتابونه څېړل شوي پانې کشف او د کابل موزيم ته وسپارل شوي، ددې سمخې په منح کې يوه کوچنۍ ستوپه وليدل شوه چې گرد چاپېره ديوالونو يې رنگه تصويرونه درلودل، د بودا د زيريدنې او مړينې د مجلسونو ښکارندويه وو، د همدې کوچني ستوپې په خوا کې يو شمېر څېرې شوي پانې وموندل شوي چې د اوبو او باران د لمده بل په وجه سره نښتلي وي، نوموړي زياتوي البته دا پانې کاغذي نه وي بلکې ډېر نازک نباتي پوستکي وو چې د وخت په تېرېدلو سره سخت او مات شوي وو هغه ليکنې چې له دې سمخو څخه لاسته راغلي په دريو سېکونو او طر يقو ليکلي شوي دي.

- د کوشاني په روش چې له ۳-۴ م پېړيو پورې يې اړه درلودله.

- د گوپتا په روش، چې له ۷-۸ ميلادي پېړۍ پورې يې تړاو درلود.

- د مرکزي اسيا په روش

نوموړي څېرې شوي پانې د دوينا په نوم يو بودايي کتاب دي چې په هندي ليک دود ليکلي شوي او د معلوماتو له مخې ددې تر موندنې وروسته، د همدې کتاب څو نورې پانې په کشمير کې له يوې سمخي ترلاسه شولي. لنډه دا چې که څه هم د (جي) د سمخي کشف شوي کليمې، ديواتا، او (يکشا) د کلمو غوندې چې يوه يې په متناظرو کړيو سره د کورۍ وينستانو

او بله د اور د شغلو غورځوونکو په شکل وینستانو، د هېږې د مکتب تر اغېزې لاندې پاتې شوي چې په چيني ترکستان کې: د (تمشوک) او بشورچوک، د مجسمې جوړونې له ممیزې څخه دي.

د بامیانو تر مخکې لاندې ښار گوټې یاد ضحاک غار :

اذربایجاني نړیوال گرځندوي او سیلاني د خپلو څېړنو په ترڅ کې په بامیانو کې یوه ډېره لویه او له عجایبو ډکه سمخه کشف کړه چې د بامیانو د سرو زرو له معبدونو څخه که په برم او ددبه کې ارزښتناکه نه ده ترې کمه هم نه وه که څه هم دا سمخه یو غار بلل شوي دي خو هغه ساختماني ځانگړتیاوې چې ورته منسوبې شوي دي تر مخکې لاندې د یو ښار سره مقایسه کېدای شي، لکه چې نوموړي په دې اړه لیکي: د بامیانو په ختیځه خوا کې د څلورو فرسخو په واټن یو غار موجود دي چې د نړۍ سیلانیانو او د زماني توریستانو هغه په هیڅ تاریخ کې لوستي نه دي او هم یې له هیچانه ددې ابدې په باب کوم حقیقت اوریدلي نه دي خو هغه څه چې یې د خپل سر په سترگو لیدلي دي له زرو ځانگړنو څخه یوه او له زیاتو څخه د کمې په باب یادونه کړې ده او هغه دا چې په ۱۳۳۱ هجري قمري کال د هغه ولایت د حاکم په ملگرتیا چې ۱۲ تنه خدمتگاران ورسره وو، څلور تنه یې د وښو وړلو ماموران وو چې غار ته د ننوتلو په مهال به یې د غار له خولې نه په دوام واښه غورځول ترڅو چې د بېرته راستنیدلو په وخت کې د لارې تگ لوري ورک نه شي.

اتو تنو خوراكي توکي وړل، دوو تنو د سون لرگي، دوو کسانو غوړي، خراغ او د سفر د اړتیا وړ سامان سره دغه غار ته ورننوتلو، مورډ پوره درې ورځې په دغه غار کې په گرځېدلو تیري کړي خو ټولې تور تمې زاویې مورډ ونه کتلای شوي، بېرته ترې راستانه شو، په دې غار کې مورډه دولس زره کورونه، یو زرد کانونه چې څو چارسوگان او له برمه ډکې صفي په کې

شاملې وي دا ټولې ودانۍ په خورا عجيب او عجيب سبک، ډېرې بڼکلي را کښونکي او له پوره تزئينکارۍ څخه په کې کار اخېستل شوي و چې په واقعيت کې د هونبنيارانو عقل ددغه ښار چې دغره په لاسونو کې کېدل شوي ددغه ښار د اثارو په باب د کيسوله اوريدلو څخه له تعجب څخه حيران پاتې کېدو او ددغه اثارو په باب د کيسوله اوريدنې څخه د تعجب په بيابان کې مولاره ورکوله، ډېره عجيبه داده چې دا غار بيخي تياره او اوس د ضحاک په غار شهرت لري.

- **د بربر ښار** : د باميانو د يکه و لنگد (نیک) بازار د ختيځې خوا د درې کيلومتري، په واټن د بربر په نوم د يو غره د نږدې څلور سوه مترو لوړې څوکې په اوږدو کې يوه پراخه کنډواله پرته ده چې د سيمې دخلکو په وينا ورته د بربر ښار وايي او دا د بربرستان د پاچا پايتخت و چې د حضرت علي (کرام الله وجهه) په وخت کې يې په خپله خوښه اسلام ومانه، ددې غره له نيمايي وړ پورته يوه سخته ډبرينه تپه ده چې د ختيځ جنوب او لويديز له خوا ورته وړ پورته کېدل ناشونې دي او يوازينې مدخل يې د شمالي اړخ څخه و دلته د شپږو سوو مترو په شاوخوا يو مستحکم ديوال له خټو او ډبرو څخه جوړ شوی و، د تهداب پيروالي يې څلور متره و او پنځه متره لوړ و او سرماتي يې يو متر و د هرو سلو مترو په فاصله د ترصد څلور کوټې او د غشو ايشتلو لپاره يو برج موجود و.

د ښار اصلي ودانۍ مخ په جنوب وي، ددې ښار گوټې د يو گټد گردنې په يو کوروالي کې څلور لوی قوتي موجود دي چې د اوبو د زيرمو مرکزونه وو، د ښار پاسنۍ برخه د احتمال له مخې د هغو د مړو د سوزونې محل و. دا ښار له دوو برخو څخه عبارت و، د هيوان تسانگ د وينا له مخې دا ښار د ترکي شهزادگانو له خوا ودان شوي او د صفاريانو له خوا ويجاړ شو.

- **د غلغلي ښار خطي سندونه** :

په ۱۹۳۱م کال کې د میوهاکن له خوا چې اورانباد کهزاد هم ورسره ملگري و د بامیانو په مستحکمې کلا (بنار او بالا حصار) کې د کیندنو په ترڅ کې د یو شمېر لرغونو اثارو سربېره د کاغذ پر مخ یو شمېر خطي ټوټي هم پیدا شولي چې د کابل موزیم د بامیانو په خونه کې خوندي دي، د ادبي (د لیکنې املا او انشاء لغتونو د کارولو د اصطلاحگانو) سبک د لیک دود د سبک او د تاریخ له نقطه نظره د گران بیو اسنادو مجموعه چې شمېر یې له لسو ټوټو زیات نه و تر لاسه شوي ټوټي، نوموړي لرغون پوه عکاسي او د څېړنو لپاره یې په پاریس کې پول بلیوته ورکړي، هغه دا عکسونه په ۱۹۳۳م کې روسي عالم پروفیسور مینورسکي ته ورسول، هغه د هغې علاقمندی له مخې چې د فارسي خطي اسنادو د څېړنې په تېره بیا تر مغولو دمخه درلودله تر عمومي (بعضې اسناد قدیمه فارسي دوم) تر عنوان لاندې د غلغلې د بنار د بامیانو کشف شوي اسناد د ستري برتانیې او ایرلند د شاهي انجمن د مجلې په لومړي برخه کې په ۱۹۴۳م کې تر کتنې لاندې ونيول او نېټه په تدریج سره د ۱۲۱۱م کال په شاوخوا کې چې تقریباً تر مغلي ناورین نه لس کاله دمخه ټاکي او وروسته تردې څخه شپږ ټوټي د A.B.C.D.E.F په نښانو په لنډه توگه معرفي شول د ټوټو متن یې چې اصل او تصویر یې د کابل په موزیم کې موجود دي او فارسي متن یې چې د یادې شوي مجلې څخه را نقل شوي پرته د پښتو له ژباړې د اریانا مجلې ۱۳۲۷- ۱۳۲۹ل کلونو ۱۷ گڼه او له ۱-۴ گڼې پورې په دې باب تفصیلي معلومات وړاندې شوي دي.

- د چهل برج سیمه کلیگان مغاري :

چهل برج لکه چې د نامه څخه یې جو تېرې د څلویښت برجونو درلودونکي یوه پخه کلا او بالا حصار دي، د هغه په شمالي برخه کې طبیعي او مصنوعی مغاري موجودی دي چې د افغان-جاپان د لرغون پېژندنې

هييات له خوا كشف شوي، له دې منځه د يوې مغارې انداز د $۴/۴۵ + ۸۰$ /
۱ سانتي مترو په لوړوالي كيندل شوي، د مغارې په شمالي برخه كې يو
تخت شته چې ۳۲ سانتي مترو په اوږدوالي او پنځوس مترو په سور او د
دوو مترو په لوړوالي كيندل شوي دي. دلته نورې مغارې هم شته دي.
د كليگان مغارې (د سرسم ياد مغازې سر) د افغان جاپان د لرغون پېژندنې
د هييات له خوا كشف شوي، دا مغازې په درې پوريز شكل به زيات
مهارت كيندل شوي دي چې ټولې شپږ مغارې دي چې د دهليزونو زينو
لرونكو كوټو په شكل دي او له لومړۍ گڼې مغارې څخه تر پنځمه گڼه
مغارو په بحثونو كې معرفي شوي دي.

د باميانو په اړوندو برخو كې پر عادي مغارو سربېره د سه خوال، گوهر
گان، د دره علي، قاشقوله، بيدمشكي، خواجه غار او د چهل برج د سيمي
شاتنۍ مغارې خورا مشهورې دي.

د باميانو شيران :

د باميانو د اړخونو د پېژندنې په لړ كې د باميانو شيران هم خورا مهمه
موضوع ده او د پخوانيو جغرافيا ليكونكو په اثارو كې پرې پوره رڼا اچول
شوي ده.

او په لرغونو هنري پدېدو كې د باميانو د شير د مفهوم ماهوي ريښې د
پوره څېړنې لاندې نيول شوي دي او د باميانو د شيرانو تاجونه هغه بحث
دي چې د باميانو د اثارو په مجله كې د دې سيمي د هنري تزئينكارۍ او
بشري خلاقيتونو بېلگې ښيي.

بلا حصارونه د مذهبي مرکزونو حيثيت هم لري

کله چې زیاتره کسان د بلا حصارونو له اړوندو عمراني پدېدو سره مخامخ کېږي نو فکر کوي چې په هیواد کې دا ډول استحکامي تاسیسات یوازې د تدافعي تدبیرونو او جنګي او پوځي موخو د تامینولو لپاره جوړ شوي او دا ځکه چې د بلا حصارونو د جوړېدو د نورو موخو په اړه هېڅ معلومات نه لري، حال دا چې په افغانستان کې یو شمېر بلا حصارونه که څه هم د استحکامي او تدافعي ځانګړنې او اهمیت درلودونکي دي خو د دې تر څنګ د یو لړ مذهبي ساختمانونو په لرلو سره، خورا مهم مذهبي مرکزونه هم پاتې شوي چې له دې جملې نه د بلخ بلا حصار، د کابل بلا حصار د ګردیز او خروار بلا حصارونه ډېر مهم دي.

۱. د بلخ یا لرغوني بخدي بلا حصار :

د هغو تاریخي مدارکو په ډله کې چې د آریایانو د لومړني مدني ټاټوبي یعنی بلخ د آریانا مروارید «ام البلاد»، «د بنارونو مور» یعنی د آریانا، خراسان او افغانستان لومړنی استوګنځی، «د بنارونو ناوې» او د بنګلیو او لوړو بیرغونو د بنار بخدي په باب په کې معلومات ورکړ شوي دي. د پښتو آریانا دایرة المعارف په دوهم ټوک کې (۸۳۰) مخ کې په دې اړه داسې لیکل شوي دي:

د بخدي «وارا» د «ارګ»، حصار، بلا حصار، حصن او جنګي کلا په مفهوم افاده شوې او له دې منځه د بلخ د بلا حصار په باب داسې راغلي دي د بلخ له تاریخي او استحکامي ودانیو څخه یو هم د بلخ بلا حصار دی چې

ځينې ورته دهندوانو كلا وايي، داله پخوانه پراخ، متين او پرتمين
بالاحصارو چې تراوسه يې د بارو او برجونو اثار لا پاتې دي.
څو كاله دمخه فرانسوي لرغون پېژندونكو «موسيوفوشه» او
موسيوهاكن» له خوا د بلخ په بالاحصار كې دننه په كيندنو پيل شوى و د
كيندنو په نتيجه كې زيات شمېر لرغوني اثار او ستوپي را څرگندې شوې
ددې معلوماتو او د پورتنيو اشارو د يادونې له مخې چې د بلخ بالاحصار
ته دهندوانو كلا ويل شوي پوره جوتېرې چې د بلخ بالاحصار د
استحكامي ځانگړنو د لرلو په خوا كې په عين حال كې د بودايي دين مهم
مرکز و او له دې يادونو څخه دا نتيجه په لاس راتلاى شي چې په دغه
بالاحصار كې د بودايي آيين په تړاو مجسمې، سكې، لوبښې او ودانۍ هم
موجودې وي.

۲- د كابل بالاحصارونه، د كابل د دواړو بالاحصارونه د كابل د شير
دروازې د غرگوتيي د لړۍ دهغې وروستۍ شمال ختيځ ته غزيدلي برخې د
دبرينې غونډۍ پر سر چې د زمرد غونډۍ نومېږي او د يوې گردنې په
واسطه له دې لړۍ څخه بېلېږي جوړ شوي دي چې پاسني بالاحصار
كهندز، ارگ) او بنكتني بالاحصار (پخه قلعه او د بالاحصار بنار) د كابل
بالاحصار دهغو بودايي مركزونه او سيمو په منځ كې موقعيت لري چې له
خورد كابل څخه نيولې ترشيوكيو (شيو اكيو) او بيا تخت شاه د غرو لمنو
د باغ بالا تر افشار او د خير خانې د هزارې تر بغه پورې ساحې يې را نيولې
دى.

«د بالاحصارو رويداهاى تاريخى آن» د اورابناده احمد علي كهزاد د
ليكنې له مخې كابل پخوا تردې چې سياسي او ادارې مركزيت پيدا كړي
بودايي مركز و او دلته ددغه مذهب په تړاو يو شمېر اثار موجود وو.

۳. دخروار بالاحصار يا اكر و پوليس :

د لوگر د خروار بالا حصار چې په يوناني اصطلاح ورته اګرو پوليس وايي او د هېواد د خلکو په نزد په کافر قلعه شهرت لري د هېواد د نورو بالا حصارونو غوندې د ټولو ځانګړنو لرونکي دي د سرخېرونکي مرستيال نظر محمد عزيزي په وينا د خروار د بالا حصار د جوړېدو نېټه ممکن د ۷-۶ پيړۍ او يا ترې يو څه دمخه زمانې يعنې د ساساني بريدونو پر مهال د څلورم بهرام او د کيلاريانو يا کيلارو يفتليانو مربوطاتو څخه وي چې د اوومې پيړۍ په اړوند در تبيل شاهانو او کابلي راياتو واکمنۍ ته ور رسېږي.

د بالا حصار شاوخوا ته زيات بودايي معبدونه او استوګنځۍ موجود وو چې بودايي جوړښتونه شمېرل کېږي او په عمومي ډول د بالا حصار درېيمه برخه رانيسي ددغو معبدونو شمېر چې په غير مرتب ډول دی، تر سلو زيات مشخص کېدای شي. دا معبدونه او ستوپې د ځانګړو ساختمانونو او که په لنډ ډول وويل شي که څه هم دا بالا حصار د يو واکمن د مقر په توګه رامنځته شوي خو په عمومي ډول يو بودايي لوی مرکز ګنل کېږي.

۴. د ګرديز بالا حصار :

د ګرديز بالا حصار چې د هېواد په ستراتيژيکه نقطه او د پکتيا ددې حوزې په منځ کې په ډبرينه غونډۍ جوړ شوي دي د نورو بالا حصارونو په تېپ د اړوندو تدافعي عناصرو او ساختماني څرنگوالي لرونکي دي. د ګرديز بالا حصار او کلا د زمر (د سيمي يو واکمن) د خور چې زکه يا مېرزه نومېدله په آريانا کې د سکندر تر لښکر کشۍ دمخه جوړ شوی دی.

په عين حال کې د ګرديز بالا حصار د بودايي اثارو درلودونکي يو بودايي مرکز هم و او دظريفو صنايعو د پرمختيا په ترڅ کې هيکل تراشي او سکه

وهنۍ په کې هم پوره پرمختګ کړي و لکه چې ددې بالاحصار د تهداب
کېندنې پرمهال د فیل یو هیکل ترلاسه شو چې له عاجو څخه توپل شوي و.
(هېواد، ۴۹ ګڼه، ۸/۳/۱۳۹۲، نړیوال).

د غزني بودايي پاچهي معبد

زموږ د لرغوني هېواد لرغونو خورا مهمو تاريخي اثارو څخه يو هم د غزني پاچهي معبد دي چې په تاريخي مداركو كې په بېلابېلو نومونو ياد شوي دي دا چې ولې ورته په مجموع كې شاهي معبد ويل شوی دی زما په عقیده دا معبد د بودايي سرشارو اثارو درلودلو په وجه او يا دا چې د هغې مهال (زمانې) د پاچهانو لوی او معتبر معبد ؤ نو ددې توصيفي لقب يعنې د غزني د شاهي معبد انتساب ورته شوي دي.

دا چې دې پاچهي معبد ته نور نومونه هم ورکړل شوي دي، د موضوع د لا وضاحت په خاطر په دوو زماني مقطعو كې د څېړنيز بحث وړ گڼل كېداى شي.

الف: په دې معبد كې د لرغون پوهانو د هييت د كيندلو دمخه نومونه:

ب: او بيا هغه مهال چې په دې غونډۍ كې فني كېدنې وشوي:

خرگنده ده چې په دې لرغونې سيمه كې چې په كومو نومونو دا ځاى يادیده د سيمې خلکو او حتى غزنوي پاچاهانو او د هغوی په سر كې غزنوي سلطان محمود هم ددې غونډۍ له تاريخي بودايي اهميت څخه هېڅ خبر نه ؤ.

دادى په لاندې ټوگه په دوو پورتنيو برخو كې تر كتنې لاندې نيول كېږي.

الف: د غزني په دې غونډۍ كې تر كيندلو دمخه نومونه.

۱. بتخانه:

د غزني د شاهي معبد پخواني نوم مخكې تردې چې په دې غونډۍ كې كيندني وشي د عامو خلکو په ورځنيو محاورو كې د نور نومونو تر څنگ بتخانه وه. دا چې ولې د غزني د ښار او سيدونكو دا غونډۍ په دې نوم

یادوله، منطقي او سم دلیل یې زما په عقیده دادی، چې البته له پخوانیو زمانو څخه چې د بودایي زمانې خلک ددې غوندې له ماهیته یعنی د یو بودایي مرکز څخه یو څه معلومات درلودل، خو متاسفانه د لیک لوست له مهارت څخه برخې توب په وجه هغوی په کوم تاریخي سند کې دا نوم نه دي ثبت کړي او په شفاهي ډول نسل په نسل او خوله په خوله د بتخانې په نوم تر مور را رسیدلي دي او که ددې نوم ماهیت ته یو څه غور شوي وای، او یو څه کیندنې که څه هم مسلکي نه وي دلته ترسره شوي وای، نو خامخا به یې دلته د بودایي آیین په اړه اثار کشف کړي وای نو نه یوازې به دا نوم په خپل اصلي ماهیت پاتې وای بلکه دا نور نومونه به پرې نه وای ایښودل شوي.

۲. نقاره خانه :

د غزني ددې شاهي معبد د غوندې بل نوم نقاره خانه دي او کله چې یې له نورو عمومي نومونو یادونه کېږي خامخا په ځینو مواردو کې ورته نقاره خانه یا په پښتو «نقاره خانه» هم ویل کېږي او په دې کې د کوم شک ځای نشته د ځینو کیسو او فلکلوريکو روایتونو له مخې دا نوم د غزنویانو د پاچهۍ په تېره بیا د غزنوي سلطان محمود د ۳۸۷ هـ په دوره کې رامنځ ته شوي دي، چې د تسمیې وجه یې له لاندې پېښې څخه په څرگنده توګه جوتېږي.

د فلکوریکو کیسو پر بنسټ نقل کوي چې غزنوي سلطان محمود او د غزني نورو پاچهانو کله چې د شابهارد دښتې په لمنو کې د خپلو پوځونو، پوځي معاینه یا «سان بیني - سان دید» کاوه، د همدې غوندې د پاسه یې پاچهي خیمه یا به او سنی پوځي اصطلاح «پاچهي لوڅ» و دراهه. او یا هر مهال چې غزنوي لښکرو او د دوی غول پیکرد فیلانو هندوستان ته د غزاګانو په خاطر د لښکرشۍ تکل کاوه نو یې د پوځیانو د تجمع لپاره

ددې غونډې د پاسه د صوتي دلارام په توگه نغاړه وهله او د غزنوي پاچهانو د لښکرو د حرکت اعلان يې کاوه. (۱)

ارواښاد احمد علي کهزاد، په خپلو اثارو «شاهار» او «افغانستان د تاريخ په رڼا کې» په بېلابېلو شکلونو اما په يو واحد مفهوم سره په دې اړه خو کړتې يادونې کړي دي لکه چې ليکي:

د غزنوي سلطان محمود په دوره کې د سپاهيانو د پوځي معاینې (رسم گذشت) «سان دید سپاه» له مخې نغاړي ته بيخي زيات اهميت ورکړي ؤ، خو د يو «پاچهي مهم معبد» په دې توگه يې له تاريخي اهميت څخه هيڅ ډول آگاهي نه درلودله.

چې دا تاريخي اعجوبه په لاندني روايت کې په ښکاره توگه جوته ده لکه چې وايي:

«سلطان محمود غزنوي در خرگاه سلطنتي روي تپه نغاړه خانه می نشست و حرکت سپاه را برای غزوات هند تماشا ميکرد او بارها به هند رفت و بتکده ها را ويران کرد ولی خبر نداشت که در سايه خرگاه سلطنتی زیر پايه های تخت او بت های شاهار غزنه دفن اند.» (۲)

۳. سان بيني (سان دید) يا عرصه گاه :

له نغاړه خانې په ځينو برخو کې له دې محله د گتې اخېستلو په اړه د «عرصه گاه» په شکل هم يادونې راغلي دي. دلته اړينه برينې چې د «سان بيني» او «سان دید» د ماهيت او څرنگوالي په باب لنډ معلومات وړاندې شي.

«د افغانستان د پوځي تشکيلاتو لنډ تاريخ» د څېړنپوه «رازقي نړيوال چاپ شوی کتاب د معلوماتو له مخې ددې پوځي اصطلاح په باره کې داسې ويل شوي دي.

دا پوځي اصطلاح زياتره د صفاريانو او غزنويانو د واكمنۍ په وخت كې د يورسم گذشت او د پوځي معاينې په ترڅ كې د پوځيانو د معاشونو د توزيع كولو او يا د هند په لوري د لښكرنې د حركت پيل كېدلو په خاطر استعماليدله كه چېرته د «سانديد» يا «سان بيني» د اصطلاح معنا وڅېړل شي نو دا اصطلاح له دوو كلمو «سان» يعنې خپره چې د تذكرې وركولو په پروسه كې مروج ده او قيافه يعنې د يو سپاهي د وسلې سره قيافه او « بيني» يا «ديد» چې درې كلمې دي، چې په ملبس او مجهز حالت كې د سپاهيانو د معاينې او كتنې په معنا دي، او مجموعې مفهوم يې د پاچا د نورو درباري اراكينو له مخې منظم تېرېدل دي.

چې د شابهار په دېسته كې د غزنوي سپاهيانو د «سان بيني» موضوع ارواښاد كهزاد په خپلو اثارو كې چې دمخه ترې يادونه وشوه داسې ښوولي ده.

«قراريكه از خلال متون تاريخي و از انتشارات مكرر شعراي دربار غزنوي معلوم ميشود در نزديكي هاي ماحول نفيس شهر غزنه ميدان بزرگي بود كه معمولاً سان بيني سپاه يا به اصطلاح «رسم گذشت» ورژه دسته هاي نظامي وقت بوقت در آنجا بعمل مي آمد و اين ميدان رادشت شاه بهار مي گفتند» (۳)

د بيهقي تاريخ په يوه برخه كې د سان بيني (سانديد) په اړه داسې ليكنې شوي دي:

عارض (عرض) چې ځينې وختونه يې د خواجه بزرگ (وزير) په امر لشكري چارې پر مخ بيولي، نو د سولې (حضر) په وخت كې به يې هر كال د غزني ښار ته نږدې شاه بهار په دېسته كې د باچهي اردو ټوله وسله او څاروي صاحب منصبان او د نورو نظامي افرادو د سانديد معاينه كوله او

د سرتېرو درې میاشتني معاشونه د نایبانو له خوا ویشل کېدل او دهغو صورت حساب د وزارت دیوان ته وړاندې کاوه.

خرنګه چې عرض (عارض) یو باوري شخص ؤ او د حربیه وزیر له خوا ټاکل کېده نو د سفر بری په حالت کې به هم د لښکر سره ملګري او د لښکریانو معاشونه به هم ویشل (۵۰۷ مخ).

د افغانستان د پوځي تشکیلاتو لنډ تاریخ (مولف نړیوال) د لیکنې له مخې د صفاریانو په دوره کې د سپاهیانو معاشونه د یوسان دید په ترڅ کې ورکول کېدل، چې په خپله به دې د پوځیانو په مخکې په رسم گذشت تېریده او چې معاش به یې واخېست نو د خپلې موزی په قات کې به یې کیښوده، بیا به یې د سپاهیانو سان بیني کوله، که به د کوم سپاهي سان دید د قناعت وړ نه ؤ نو تر هغې ورته معاش نه ورکول کېده ترڅو چې په سان دید کې مطلوبه نتیجه کې ترلاسه کړي.

۴. د شابهار میدان (د شابهار دښته) :

د شابهار میدان د غزني د مشهورو ښارونو د سیمې په جنوب ختیځه برخه کې پروت دي، چې لا تردې وروستیو وختونو پورې هم ددې ښار عسکري قطعات دلته پوځي مشق او تمرین کاوه.

همدارنګه ویل کېږي چې د شابهار میدان او دښته یوازې د سپاهیانو د رسم گذشت او «سان دید» لپاره مختص نه دي پردې سربېره د جشنونو، اخترونو د مېلو، د پاچهانو د تلور اتلو، سفرونو او د غزني د ښارد اوسېدونکو د خونبیاو په ورځو کې په عمومي ډول د شابهار په همدې دښته کې ټولني کېدلي. (۴)

۵. تپه سردار :

د غزني د پاچهي معبد تر کیندنو دمخه یو بیخي زیات مشهور نوم د سردار تپه ده او دا نوم دومره عمومیت لري چې تر کیندنو وروسته حتی ددې

غونډۍ اصلي نوم يې هم د خپل زيات شهرت تر سيوري لاندې راوستلي دي.

تر اوسه پورې ما هيڅ داسې مدارک ترلاسه نه کړای شول چې ولې ورته د سردار تپه ويل کېږي، مگر يوازې د اورانباد کهزاد د ليکنې له مخې په دې اړه هم دومره اشاره موجوده ده چې وايي د سيمې د خلکو د روايت له مخې: دا غونډۍ له هغې نيټې وروسته په تپه سردار مشهوره شوه چې اعليحضرت امير حبيب الله خان مرحوم، غزني ته مسافرت وکړ او پاچهي خېمه يې د دې تپې د پاسه ودروله.

ب : د غزني د سردار او شابهار غونډۍ تر کيندلورا وروسته :

تر کومه ځايه چې څرگنده ده د غزني د پاچهي بودايي معبد د ساختماني څرنگوالي او بودايي اثارو، چې د يولړ مسلکي کيندنو په پايله کې کشف شوي دي د سردار تپه او شابهار د پاچهي معبد تر عنوانونو لاندې يولړ خورا گټور معلومات ورکړ شوي چې په لاندني ډول پرې څېړنيز بحث کېږي :

۱. د غزني شابهار :

د غزني شابهار چې د تاريخي زياتو بودايي اثارو له پلوه د خورا لوړ مقام لرونکي دي نو ځکه د غزني د بودايي پاچهي معبد په نامه يادېږي. د غزنوي سلطان محمود د روضي او د آرامگاه د باغ د کلي کوټې د جنوب لويديځ د درې كيلومترۍ د هغه لوی او پراخ دښت په منځ کې چې خامخاد غزنويانو د زمانې د شابهار مشهور دښت ده هلته يوه ډبرينه غونډۍ پرته چې د عامو خلکو په خولو کې د سردار تپې په نامه شهرت لري چې دمخه ترې يادونه وشوه، د نغاري د تپې او بتخاني په نوم باندې هم يادېږي. اروانباد احمد علي کهزاد په خپل اثر افغانستان د تاريخ په رڼا کې د شابهارد نوم د تسميې د وجهې په اړه يو څه رڼا اچولې او ليکي :

«شاه‌بهار» یو ترکیبې نوم دي چې د «شا» او «بهار» له کلمو څخه جوړ شوی د شاه معنا خود معمول له مخې «پاچا» دي، مگر «بهار» چې په اصلي بڼه «ویهار» یا «ویهاره» یوه سانسکریت کلمه ده او پر بودايي عبادت ځایونو اطلاق کېږي او د لرغوني افغانستان په بېلابېلو سیمو کې لکه هده، کاپیسا، بگرام، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنگان، کندهار او نورو ځایونو کې یې شتون درلود، چې له هغوی څخه یوه د بلخ د «نوبهار» خاطره پاتې ده او ډېر شهرت لري.

نوبهار یو ترکیبې نوم دي او په اصل کې له دوو کلمو «نوا» او «بهاره» څخه جوړ شوی دی چې لومړۍ د «نوي» او دویمه کلمه هماغه د بودايي عبادت ځای مانا درلودله او دا «نوا ویهاره» په دري ادب کې د معبد جدید معنا لري. (۶)

همدارنگه ویهاره ته سنگارامه، بودايي دین او بودايي خانقاه هم وایي په مجموع کې د راهبانو د استوګنځیو حجرې او ستوپې رانیسي. بیا په یو بل روایت کې د سانسکریت وار، واري، دیوار، دربار او یا پرمنځ کې انګرې ته ویل کېږي، بیا دواړه یا وار بدله شوې کلمه ویهار او بهار رامنځ ته شو او نو ویهاره کلمه نوې معبد شو، او په سانسکریت کې یوه نوې دیر دي.

د پوهاند یمین په وینا بر مکیانو په بلخ کې د بت د پاسه یوه کوټه جوړه کړه چې نوبهاري ورته ووايه او معنا یې نوی معبد دي. (۷) تر هغه وخته پورې چې دغزني په شاه‌بهار کې کیندنې نه وې شوې او دلته د بودايي اثارو زیات شواهد نه وکشف شوي نو ددې غونډۍ د تاریخي اهمیت په باب، پوهانو سره معلومات نه وو.

ارواښاد کهزاد په دې غونډه کې د کیندنې د تاریخچې په اړه لیکي:

د ایتالوي لرغون پېژندونکو هییت له خوا چې د اتو کلونو په ترڅ کې کیندنې ترسره شوې ددې معبد مجهول ټکي روښانه شول.

ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمنی لیکنې چې د درېیمې یا څلورمې مسیحي پېړیو پورې تړاو پیدا کوي او نورې ختیني بودايي کوچنۍ مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰-۱۲ مترۍ لویو مجسمو (تندیش) شواهد کشف شول.

همدارنگه د غزني د شابهارد پاچهۍ معبد د مرکز شاوخوا ته یو شمېر لویې او یو شمېر کوچنۍ ستوپې هم پیدا شوي چې څلورو خواوو ته زینې لري چې د غزني بت پرستانو په اسطوروې تصوراتو کې خیال کاوه کله چې بودا د خپلې مور له زیارت څخه د هوا د لوړې فضا له طبقاتو څخه رانښکته شو د غزني د شابهارد په همدې معبد کې رانښکته شو. (۸)

ارواښاد کهزاد په خپل اثر «شابهارد غزنه» کې د کیندنو په اړه خپلو معلوماتو ته داسې ادا مه ورکوي:

د ایتالوي لرغون پېژندونکي هییت د مشرد ایتالیا نامتو ختیځ پېژندونکی پروفیسور

«توچی» له ۱۳۳۸ کال راهیسې د سردار تپې د پاسه کیندنې وکړې بیا دوه کاله وځنډېدي ترڅو چې یې بیا له سره پیل کړي.

د غزني د شابهارد بودايي معبد بقایای نوموړي غونډۍ پرمخ په دريو پړاوونو د پاملرنې وړ ښکاري.

دا غونډۍ چې له جنوب څخه د شمال په استقامت او یا که په سمه توګه وویل شي له جنوب ختیځ د شمال ختیځ خواته غزیدلې ده.

په لومړیو او دویمه مرتبو کې یې، حویلی، دیرونه او د راهبانو حجرې او بودايي شمنونه ولیدل شول او په دریمه طبقه کې چې پرې د پاسه ده»

شاویهار» یا بودايي معبد ودان شوې و، د کیندنو په لومړي کال د معبد

دیوالونه د لویو او کوچنیو ستوپو په شمول یو پراخ غولې کشف شو چې په خپل حال پاتې و.

د ختیځ له خوا اصلي زینه د مرکزي ستوپې انگرې ته او له هغې برخې د ستوپې د قاعدې بدني ته ورختلي وه.

د مرکزي ستوپې د انگرې په ختیځه څنډه کې په یو ردیف نورې کوچنۍ ستوپې لیدل کېدلې چې د سترو کوشانیانو د دورې په کلاسیک سبک او په موادو جوړې شوې وې د معبد د دیوالونو په دنټۍ برخه کې لویې ډبرې ایښودل شوې او د نویو تېرو په ټوټو پوښل شوې وې، چې د ښکلا او ټینګښت له مخې خورا مهم و هغه پانې چې له دیوالونو څخه یو څه برجستګې لرې ټولې د نازکې ډبرې څخه د پانو په شکل توپل شوې دي همدا شان د دیوالونو پر مخ د پلستر کارۍ او په سره رنگ د رنگ امیزی شواهد لیدل کېدل، د معبد د باندینیو کونجونو کې د ۱۰-۱۲ مترو په لوړوالی د بودا لویې مسجې (تندیسیونه) موجود وو.

د شابهار معبد د یوې لوړې غونډې د پاسه لوړو ستوپو او بودایي ستور مجسمو د شابهار د دنټې په منځ کې ځانګړې برم او پرتم درلود، پرمینه ګونډه او ستوپه چې طلايي رنگې برخې او مجسمو څېرې یې د غزني له لیرې ځایونو څخه ښکارېدلې. (۹)

ارواښاد کهزاد په یو برخه کې لیکي:

دا چې د افغانستان په بېلا بېلو سیمو کې په سلو ګونو او زرګونو ویهاري (سنگهارامې) یادوې چې ځینې یې په «شابهار» یادې شوي او یو شمېر نورې یې په «بهارها» نومول دي چې دا ټولې د هندي موریایي پاچا اشوکا له عمراني یادګارونو څخه دي او یو شمېر یې د کوشاني پاچهانو «کنیشکا» «هوویشکا» او نورو په امر جوړې شوي دي. (۱۰)

ددې لپاره چې د غزني د شابهار او سردار تپه غونډۍ کې مو د بودايي د ارزښتناکو اشارو د کشف شوو يو څه مجموعه وړاندې کړې وي نو د سرمحقق معاون ښاغلي کتابخان فيضی له هغې علمي تحقيقي رسالې څخه به يو څه مهم مطالب را واخلو چې د معاون محقق د نامزدې د ترفيع رتبې ته د علمي کيندنو ترفيع په خاطر يې دفاع کړې ده.

هغه اثار چې شابهار يا سردار له تپې څخه د څو کلنو کيندنو په ترڅ کې ترلاسه شول تر ټولو مهم يې چې ښيي په لومړي گام وښودل شي د بودا له مجسمو (بوديستوا) يعنې بودا د ولاړې په حالت کې، هيبتناک او له تعجب ډک شکلونه، يو شمېر نقاشي شوي ديوالونو او د بگرام ټيکرونو ته ورته زيات ټيکرونه دي.

څرنگه په دې اړه يې پراخه څېړنه کړې ده نو د هغو کوتلي شمه داسې ښيي.

- ولاړ بودا په چين لرونکې لباس کې
- بودا په دياناسناکې
- د بودا سر
- د «بودا» يا بودا ايستواسر
- ۷۵% په ۲۳% کې د بودا سر او بوديستوا
- د بوديستواسر چې په تور رنگ وينستان پرې پراته دي
- د بوديستوا افېته لرونکي سر، چې د افېته تور او طلايي رنگ لري
- سپين رنگې مخ، سروڼه او ډول ډول څېرې
- د يو ځوان سر، د تاورا تاو د تورو وينتو سره چې د مهرو په تارونو سره تړل شوي او تاج پرې ايښودل شوي دي.
- د يو ځوان ککړۍ، د هغسې اوږدو وينستانو لرونکې چې پر تنډۍ کې يې دوی برخې شوي او ترتيب شوي دي او يو هلال شکله سمبول او ټيکي چې د سرپوښ د پاسه مدور والی لري.

- د يو ځوان ککړۍ چې موج دارې زلفې لري او د يو پيرپار په واسطه
د هلال او ټيکلو شکلو پتريو سره تړل شوي.
- د يو ځوان (ديوا) ککړۍ چې خپه ايزو وينستان يې درلودل او د تندي
په منځ کې يې
«اورنا» (دريمه سترگه) وه.

- يو برېښه سړي چې غاړکۍ يې د څوړندو پترو سره په غاړه وه چې
داخلي برخه يې د عادي ژيرو گلونو او وښو لرونکي وه.
ښاغلي فيضي د سردار د تپې ساختماني ځانگړتياوې داسې په گوته کړي
دي.

ددې تپې ساختمان بېلابېلې طبقې درلودلې او ديوالونه يې له اومو خښتو
خڅه وو.

د اصلي ستوپو بنکتنۍ برخه د لومړي او دويمې طبقې په گډون دواړه د
مربع په شکل وي.

لومړۍ طبقه د شپست د ډبرې له کوچنيو ټوټو خڅه جوړه شوې وه، چې
جوړښت يې د شپست ډبرو په لويو قالبونو کې، ريگي ډبرې او په پراگنده
توگه د آهکو ډبرې ته د ستونو د پايو او تختو په دواړو برخو کې ځای په
ځای شوې وي.

په داسې حال کې چې د لومړۍ او دويمې طبقې د جوړښت ترمنځه مهاليز
توپير موجود ؤ په همدې ترتيب د دريمې طبقې په جوړښت کې د زمانې
توپير احتمال شتون درلود.

څلورمه طبقه له بلې طبقې خڅه له څه کم وخت وروسته جوړه شوې ده.
ددې سيمې په چاپيريال کې د اصلي ستوپې د زينې په واسطه د اصلي
ستوپې مخه او نورې ستوپې مشخص شوي وي د سردار د تپې ساختماني
سبک د مرجان د تپې د معبد د ساختماني سبک غوندې دي.

نوموړې د ارواښاد کهزاد د وينا په حواله ليکي: چې د سردار د تپې معبد په عمومي توگه د وروستنيو کوشانيانو د دورې پورې تړاو درلود او د هنري سبک له پلوه يې هم د گندهارا د ښوونځي د وروستني دورې پورې کمه اړه لرله.

په پايله کې ويل کېدای شي: چې سردار تپه او شابهارد يو پاچهی معبد د وه زمانې نومونه دي چې يويې هغه مهال پرې ايښودل شوي دي چې کيندنې په کې نه وي ترسره شوي او بل دا هغه نوم شکل دی چې ددې ستر بودايي معبد د ريښتيايي مقام معرف گڼل کېږي.

دويمه خبره داده ددې لپاره چې ددې معبد بودايي اهميت او مقام پر خپل ځای پاتې شوې وي نو به غوره وي چې چارواکي د شاوخوا نه پرې يو انگړ راتاو او په واک کې د لرونکو فوتوگانو او سندونو په اعتبار يې بيارغونه وشي.

د نورستان قبيلې، ژبې او لهجې

نورستان چې يو مهال يې پولې ترکامې را غزیدلي وي او بيا د حکومت په ادارې تشکيل کې د کونړ ولايت يوه برخه وگنل شوه او بالاخره په دا وروسته وختونو کې د يو مستقل ولايت په توگه رامنځته شو، او همدارنگه د فرهنگي موقعيت له مخې نورستان د گندهارا د حوزې يوه بډايه حوزه شمېرل کېږي.

د مورخانو د معلوماتو له مخې د ختيځ هندو کش په جنوبي لمنو کې د کابل شمال ختيځ او جلال کوټ شمال ته د پنجشير او کونړ سين د مجرا په منځ کې د هندو کش او تور غره د لمنو په لويديځ او ختيځ، په شمال او جنوب کې يو شمېر کرې وږې خو ډېرې زياتې درې، په گور و ځنگلونو پټ يو سلسله غرونه او په وارو و پټې سردرې او څوکې چې اوښتل پرې خورا گران دي، يو شمېر خپانده سيندونه او رډونه چې نن ورځ په عامې اصطلاح ورته نورستان وايي او دا نوم ورته هغه وخت ورکړل شوي دي چې امر عبدالرحمن خان د سلطنت په زمانه ۱۳۱۳ هجري قمري / ۱۸۹۶م کې د سپه سالار غلام حيدر خان څرخي له خوا يې او سيدونکي د اسلامي په سپېڅلې دين مشرف شول. او يوه پيرۍ زياته موده دمخه د کافرستان په نوم يادېده.

ددې سيمې ختيځې برخې ته بلور او لويديځ ته يې کتور ويل کېږي، دا تقسيم نن د لغمان د نورستان او د اسمار (کونړ) د نورستان يا به بل عبارت لويديځ نورستان او ختيځ نورستان يو له بله جلا کوي.

لرغوني نورستان په عام جغرافياوي مفهوم سره د ختيځ هندو کش جنوبي لمنې رانيسې او د هېواد يوازينې سيمه ده چې هلته دهندو کش سيميز تمدن او فرهنگ ترزياتې اندازې پورې لاس ناخوړلی او خوندي پاتې دی.

ددې موضوع يوازينې علت هماغه ددې سيمې غرنې توب چې د تاريخ په ټولو دورو کې سرپټې او يوې ګوښې ته پاته کېدل دي او ټول عرف او عادات يې په هماغه لرغونې حالت کې قرار لري. (۱)

نورستان ددې محدودې غرنۍ او ګوښه ايزې سيمو د لرلو سره سره بيا هم د دوو مهمو ځانګړنو درلودونکې دي چې هغه په نورستان کې د زيات شمېر قبيلو شتون او دهغوی پورې داروند ژبو او لهجو درلودل دي چې دهېواد په کچه د مقاييسې وړ نه دي چې په کوتلي توګه پرې رڼا اچول کېږي.

۱. د نورستان مهمې قبيلې :

که د اتنوگرافیکي خپرونو له مخې وويل شي دا قبيلې په عمومي ډول درې دي چې د نورستان د سيمو پورې تړاو لري او دا په دې ډول دي.

- د کته قبيله :

ددې قبيلې مهمه څانګه د کام قبيله ده. ګوډ تيمور او محمد ظهير الدين بابر هم د کته قبيله د نورستان ډېره لويه قبيله بللې ده، دا قبيله د کتور په نوم يادېږي چې د لويديځ او ختيځ نورستان کې ميشته ده.

د لويديځ کته ګانو سيمه د کانتیوا او رمگل په واديو کې پرته او ختيځ کته ګانو سيمه د باشگل (باشګول) د سين په ناوه کې موقعيت لري.

خرنګه چې ددې قبيلې تر اسلام دمخه په عمومي توګه تورې مېرې ساتلي او د هغو له وړيو څخه يې ځانته غرنې او سيمه يز لباسونه جوړول چې تور رنګ يې درلود نو ځکه د مسلمانانو د ګاونډيو په منځ کې د تور پوشانو نورستانيانو په نامه يادېدل، او دا چې د تور لباس سره يې مهبې خبرې هم درلودلې نو په اسطورو يې توګه يې ورته ديوان ويل د کته د قبيلې وګړي يا پخواني سپاه پوشان چې د نورستان په شمالي سيمو کې استوګنه لري هغه په دوو برخو دي شرقي او غربي کته باندي ويشل کېدای شي.

چې شرقي کته يې د بلور (خلیدونکي او سپين) او غرنې کته د کتور (تور) په نوم يادېږي. د بلور د قبيلې رنگونه سپين دي او د سفید پوښانو په نامه شهرت لري خو د کتور د ځانگړي رنگونه تور دي.

- د کام قبيله :

لکه چې له مخه ورته اشاره وشوه د کام قبيله د کته د قبيلې يوه کوچنۍ څانگه ده او باشکل يا ختيځ نورستان کې د ناوې په خوله کې استوگنه لري. تر اسلام دمخه دا يو ډېر مړنۍ او سخته قبيله وه چې هيڅ ډول يرغل ته نه ده تسليم شوې او دا مهال د کام ديش (گام بگرام) د ختيځ نورستان دروازه او د سوداگرۍ له مخې يې پوره اهميت درلود.

د کام قبيله چې يوه معتبره قبيله ده، د معتبر شهرت درلودونکې هم ده.

- د پرسون قبيله :

د پرسون قبيله هم په مرکزي نورستان کې، د ويگل د درې په شمال لويديځه لور په سيمه کې استوگنه ده.

دا قبيله د نورستان له ډېرو پخوانيو قبيلو څخه شمېرل کېږي او سپين پوستي ورته وايي.

- د اوبنگون قبيله :

دا قبيله چې د کلبنه په قبيله هم شهرت لري، د نورستان د غرونو په لور او سيمو کې د پيچ درې او د لغمان د الينگار د دورو په منځ کې ژوند کوي، چې دا سيمه د پيچ او الينگار د اوبو د ويشني پوله تشکيلوي. د کانتیوا او يولې نورې درې په دې سيمه کې پرتې دي.

پخوا دا قبيله د سپين پوښانو نورستانيانو څخه وه، او تر اسلام دمخه دا قبيله د کلبنه له قبيلې څخه شمېرل کېدل چې د نورستان له مهمو قبيلو څخه وه ددې قبيلې د انتساب له مخې په کونړ کې يولې سيمه ايزې اصطلاح کې کارول کېږي.

- د گوار قبيله :

دا قبيله هم په پتره قبيله مشهوره وه.

دې قبيلې ته چې د نورستان د نورو قبيلو خلک سپتمره (گوار) په نامه يادوي، د لنډي سين په دواړو غاړو کې ميشته ده. (۲)
ددې قبيلې خلک د نورستان په زياتو سيمو کې استوگنه لري او په اټکلی ډول د نورستان په نږدې ۱۷۴ کلو او بانډو کې او سپري. (۳)

۲. د نورستان ژبې او لهجې :

لکه چې دمخه ورته اشاره وشوه نورستان په دغو مړه کوچني محدوديت کې د دومره زياتو ژبو او لهجو لرونکي ده چې د هېواد د نورو سيمو په کچه هډو د انډولتوب وړ نه ده، چې دادی په لنډ ډول تر پېژندنې لاندې نيول کېږي.

- د اردي ژبه :

د نورستان په ژبو کې يوه ژبه د اردي ژبه ده چې خانگې يې په دې ډول دی.
- لويديځه د اردي ژبه :

د د اردي ژبو دغه څانگه چې د کافري ژبو په نامه هم يادېږي او د دوی د ژوند، ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده او په دې گروپ کې دا مشهوري شمالي ژبې شاملې دي.

- کاپي ژبه :

چې کتاني ورته هم وايي، ددې ژبې د ژوند سيمه د کتياني دره (سيمه يې د پيچ د سين بڼې اړخ دی) د ټولو ديالېکتونو (لهجو) اصلي ټاټوبې او زانگوده.

رامگل يا رامگيل او کولوم يا کالم د (الينگار سين معاوينن) د ردودونو ترمنځه پرته سيمه ده. ددغو سيمو ژبه د کاتي لويديځه ديالېکيت دي،

خیتخ ییې د باشگل په دره کې دي چې د باشگل سین په پاسني جریان (چترال) کې د کونړ د سین معاون دي دغه ژبه د باشگلی په نامه یادېږي.

- وایگلی ژبه :

د کریوسون اصطلاح وایي یا « وایي آلي » ددغې ژبې د موجودیت سیمه اساساً د وایگل دره (د پیچ در سین کین اړخ معاون) دي. د پیچ د درې په نورو سیمو کې هم ددغې ژبې او یا د هغې د خپلوانو دیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

- اشکوني ژبه :

ددې ژبې د موجودیت سیمه د پارون دره ده، د کوم سین چې د پیچ د سین د کین اړخ مرستیال دي دغه ژبه د پورتنۍ یادې درې له ژبې څخه ده، له دې لیکه دیري لېرې ښکاري چې په هغې کې د یوې غیري اندواریایي غالباً مغلوبې (سوسترات) ژبې څرگند عناصر موجود دي.

- دامیلی ژبه :

دغه ژبه د نورستانی او داردي مرکزي ژبو ترمنځه د وصل د کرې صفت لري او کېدای شي چې د ځینو زیاتو خصوصیتونو له مخې په مرکزي داردي گروپ کې شامله وگڼله شي.

ددې ژبې د موجودیت ساحه د دامیلی دره ده چې د چترال د سین په نیمه خوا کې پرته ده.

- د داردي مرکزي ژبه :

په دغه گروپ کې ډېرې او پیچلې بېلا بېلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلا بېلو کورنیو څخه دغه ژبې په دوو څانگو وپشل کېږي.

- شمالي څانگه

- جنوبي څانگه

- شمالي خانگه: دا خانگه له دوو ژبو يعني کهووار او کليشي يعني کلش خخه عبارت ده چې د تاريخي «ادگمنت» لري (د کلمو مختاړي) چې د کلمي له ريښې خخه نه وې او ورسره يو ځای شوي دي. لکه چې په پښتو کې (اچول، اغوستل) چې وايي چوم، وايي غوندم کې يې بيلتون ددې نښه ده چې د کلمي جزه نه ديږي.

- جنوبي خانگه: دا خانگه بيخي بېل بېل ډولونه لري او لاندنۍ ژبې په کې شاملې دي.

- گواري

- شوماستي

- وټه پورې

- او دهغوی خپلوان دياليکتونه او ژبې

- کلانگلي (کړنگلي)

- نتگلامي

- او همدارنگه د پشه اي دياليکتونه او نورې شاملې دي.

- **پشه يي ژبه**

د پشه يي ژبې کلمه له دوو برخو مرکبه ده.

«پا» د تسليم په مانا

«شى» د سره په مانا

چې ټوله مانا وې د تسليمي په دود سره ټپټول دي او په نورستاني اصطلاح سره يعني اسلام ته تسليم شوي نورستانيان.

پشه اي د يولړ سره لېرې وتليو دياليکتونو يوه خانگه ده، چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو کې لکه اليشنگ، الينگار د رودونو په لاندنيو برخو کې د بنبيوې په خلټک، په دره نور، د فرار درې په کين اړخ او د کونړ د سين په ځينو نورو غاړو کې او د شوماشت په لاندنۍ برخه کې خبرې کېږي.

- **شوماستي ژبه :**

دغه ژبه د شوماست د درې په پاسني برخه، د مزار درې په کين اړخ، دکونړ د سين د نبي مرستيال سين (پيچ سين) په غاړه خپره ده.

- **وته پوري ژبه :**

په وته پور او کتر (کترگل) يعنې کونړ د پيچ سين په دواړو غاړو کې.

- **گوارې ژبه :**

يو شمېر محققين دغه ژبه د « گوارې پاتي » په نامه يادوي، مگر خپله دې خلکو په اصطلاح گوارې ژبه ورته ويل کېږي. دغه ژبه د « نرساتي » په نامه هم يادېږي. دغه ژبه د چترال په سيمه کې د باشگل د سين په بنسکتني برخه مروج ده.

- **کلبنې ژبه :**

دا ژبه د چترال او باشگل د رودونو د يو ځای کېدلو په سيمه کې په کلشت کې د بوسپورت (گلکسکوه) او « بيرار » د چترال په جنوب لويديځ کې ژوندي ده.

- **لښتو ژبه :**

د ټول کونړ په سيمو کې حتی د نورستان په زياتو سيمو کې مروج او خپره ده.

- **دري ژبه :**

ډېره کمه په کوز کونړ کې او يو څه په نورستان کې او نوره په محاورې شکل هېڅ رواج نه لري که څه هم پخوا به نظمونه او نور اثار د عربي ژبې ترڅنگ له دري ژبې شروع کېدل. (۴)

اخځونه:

۱- جغرافيايي تاريخي افغانستان، مير غلام محمد غبار، ۱۳۲۸ دولتي مطبعه.

۲- ریشه‌های تاریخی و فرهنگی نورستان، سمیع‌الله تازه نورستانی،
۱۳۲۷ دولتی مطبعه.

۳- لرغونی او اوسنی کونړ، رازقی نړیوال، ۱۳۸۴ کال، ۲۷۲ مخ، اردو
مطبعه.

۴- ریشه‌های تاریخی و فرهنگی نورستان.
۵- لرغونی او اوسنی کونړ هماغه اثر ۲۷۵ مخ.

تاريخي حوضونه او عمراني يادگارونه

زموږ د لرغوني هېواد د پخوانيو آښيو په منځ کې د عمراني يادگارونو په توگه تاريخي حوضونه هم ځانگړی ځای لري. هغه چې له پخوا زمانو څخه زموږ د هېواد په زياترو سيمو کې د اړوندو اړتياوو او موخو په پاملرنې سره خپل اهميت له لاسه نه دي ورکړي. چې زياتې بېلگې يې لارننه ژوندۍ پاتې دي.

مخکې تردې چې د هغو د يو شمېر په اړه څېړنيز بحث وشي پوره اړينه لېدل کېږي چې يې د جوړېدو د موخو او لاملونو په باب يو څه مقدماتي رڼا واچول شي.

۱. په ښارونو او استحکامي کلاگانو کې د پاکو او بود ذخيروي لپاره.
 ۲. په دښتونو کې د باراني اوبو د زيرمه کولو په خاطر.
 ۳. د للمي ځمکو د اوبولو لپاره.
 ۴. په پاچهي حرمسرايونو او د معتبرو خلکو د کورونو په حويليو کې.
 ۵. په لويو دولتي باغونو کې د تزئيني عنصر په توگه.
 ۶. د لامبو وهولو په منظور.
 ۷. جوماتونو ته نږدې د اوداسه، غسل، د څارو د اوبولو پرته له څښلو او نور ضروري اړتيا د اړتياوو د لېږي کولو لپاره.
- د دې لپاره چې د حوضونو د پورتنيو موخو په پام کې نيولو سره د دې ټولو د ځانگړنو په اړه په دې ډول معلومات وړاندې کېږي.
۱. په ښارونو او استحکامي کلاگانو کې د پاکو اوبو د ذخيروي لپاره.

په پخوانيو زمانو کې د محوطه شوو ښارونو او پخو کلاگانو د ساختماني عناصرو لکه حصار، ريض، بارو، خندق، ارگ، کندز، برجونه، شاهبرجونه

او تیر کشونو په لړ کې دهغو په یو شمېر کې چې د محاصرو په مهال یې په اوبو لاسرسی د ستونزو سره مخامخ کېده، نو په دغسې شرایطو کې د لومړنیو تدبیرونو د نیولو په لړ کې د اوبو د ذخیره کولو لپاره، زیاتره سر لوڅي او سرپټې حوضونه جوړېدل چې د هېواد په یو شمېر سیمو کې یې بېلگې وړاندې کېدای شي او له دې منځه به د لرغونې هرات دغه ډول حوضونه معرفي شي.

د هرات لرغونې ښار او د هغه کهندز زموږ د هېواد د نورو ټولو ښارونو او کهندزونو غوندې د یو شمېر دروازو لرونکي دي چې په تدافعي شرایطو او یا جگړاییزو حالتونو کې به بېرته کېدلې او تړلې کېدلې، دا دروازې د ښار په مهمو ځایونو کې جوړې شوي وې او بیا په دې دروازو کې هغو ډولو دروازو مهم نقش درلودلای شو چې د اړتیا وړ په تېره بیا د اوبو اکمالات به ترې ترسره کېدل... د هرات د ښار د ربض نه بهر د ۲۰ گزو په سوریو خندق موجود ؤ او د ښار په دننه کې د روانو اوبو لرونکي یو حوض ؤ.

په دې ډنډو سر بېره د لرغون پېژندنې مجلې، د ۱۳۲۳ کال په شلمه گڼه کې د ډنډونو، د هرات سرپټو ډنډونو په اړه پراخ معلومات وړاندې شوي دي، خو دلته یې په لنډیز بسنه کېږي.

د حوض د فارسي ژبې په برکه، د اوبو انبار او تذخیر آب باندې افاده کېږي. د لرغونې هرات سرپټې ډنډونه په تاریخي مدارکو کې معرفي شوي او لکه چې ویل کېږي د دا ډول ډنډونو په جوړولو کې نه یوازې د اوبو له بابته د اړتیا لېرې کول په پام کې نیول شوي دي. بلکې ددې حوضونو په جوړولو کې هنري ظرافتونو ته هم پوره ارزښت ورکړ شوي دي، لکه چې د هرات سر پټې ډنډونه له هغو سوچه اثارو او د معمارۍ د نمودونو څخه دي چې د بېلابېلو ملحوظاتو له مخې د خپرني او پېژندنې وړ دي، او د هرات دا ډول

ډنډونه په هېواد کې د اسلام تر خپرېدو وروسته دورو پورې تړاو لري او د اوبو د انبارونو په ځانگړيو تړناتو جوړ شوي دي.

په نوموړې مجله کې ددې حوضونو د ساختماني څرنگوالي په باب په دې توگه رڼا اچول شوې ده.

ددې ډنډونو د جوړولو لپاره تر هر څه دمخه دهغو مخزن يا زيرمه تون په محککه کې په لازمه کچه، معمولاً تر شپږو مترو پورې ژورېږي، بيا د حوض د ودانۍ ته داب په همدې ژوره سطحه ايښودل کېږي او بيا کله چې دا ته داب ښه پورته شونو د حوض د چت گونيزه دهغه د ودانۍ په اساسي ته داب پوښ کېږي.

د حوض دواړو خواوو يا کله هم په دريو او يا څلورو خواوو کې د حوض د رڼا کولو او تهويي په خاطر رواقونه هم جوړ شوي دي.

د مدخل رواق چې د ډنډ تر چته پورې څو پورې زينه درلودله د معمول له مخې د ډنډ د شمال په لور بېرته کېده. تر څو چې له هغه استقامته شمال ولگېږي او په دې وجه ډنډ سوړ وگرځي او د ډنډ له مخې څخه ناولتياگانې د جنوب خواته يو وړل شي.

د سرپټو حوضونو گونيزې هم چې په ځانگړو تړنکاريو جوړ شوي دي. دا ډنډونه په شرعي حساب لس په لس متره کې او په حقيقت کې دا اصل په دې توگه دي چې اوږدوالي او سوريې سره برابر وي.

د هرات په دې ډنډونو سربېره يو شمېر سرلوڅي ډنډونه هم موجود وو ددې حوضونو د اوبو سرچينې دهغو د محلاتو په اعتبار، له سيندونو، چينو کوهيانو د باران او واورو له اوبو څخه عبارت دي.

له کومه ځايه چې د هرات د ډنډونو په باب د پوره معلوماتو وړاندې کول اوږده څېړنيزه ليکنه غواړي، دلته به يې يوازې د ناحيو په اعتبار د نومونو په اڅېستنه بسنه وشي.

الف: په لومړۍ ناحیه یعنی د قطبي چاق په محله کې.

- حوض گدام
- حوض د مزار د مسجد سلطان سيد احمد کبير
- حوض برده
- حوض پهلوان
- حوض چار باغ
- حوض هوشمند خان

ب: په دوهمه ناحیه یعنی د خواجه عبدالمصرى په محله کې

- حوض چار سوق
- حوض ذوالفقار خان
- ج: په دريمه ناحیه یعنی د بردرانيو په محله کې.

- حوض ماسک
- د حاجى سرور حوض
- د اسمعيل قازى حوض
- پای حصار حوض
- د: په څلورمه ناحیه یعنی د مومندو په محله کې.

- د وزير حوض
- د نقاشۍ حوض
- د کشمير يانو حوض
- قطب الدين پهلوان حوض.

بايد وويل شي چې حوض برده، حوض هوشمند خان او د قطب الدين پهلوان حوض له منځه تللي دي او نور (۱۳) ډنډونه اوس هم شته دي.
۲. په دښتونو کې د باراني اوبو د زيرمه کولو په خاطر ډنډونه :

په هغو دښتيزو سيمو کې چې د للمی مخکو د درلودلو او ښه موقعیت د لرلو په وجه کلی گوتی موجود وي ددې لپاره چې د اوبو له پلوه یې تر یوه حده ستونزې لیرې شوي نو دوی په یو مناسب ځای کې مخکه ښه ډبره ژورې او له هغې لوړې برخې ورته لښتي پرې دي چې د باران په مهال ورته له پاسنی برخې اوبه ورننوځي، ددې ډنډونو چې په کونړ او سرحدی سیمو کې ورته «جوړ» وایي د اوبو د زیرمې ظرفیت دومره وي چې کال و سرپه کې اوبه پاتې کېدای شي.

ددې جوړونو یا ډنډونو له اوبو څخه څاروي اوبه خوري او کلیوال ترې اوبه په لوبنو کې اخلي او ورځنۍ گټه ورځني اخلي حتی که اوبو یې اوبړۍ هم کړۍ وي تر جو شولو وروسته یې څښلای هم شي.

په جوړ کې نه څوک اودس کولای شي او نه لمبلای شي.
ددې ډول جوړونو بېلگې د کونړ «د ملا گوري» په کلي او په سرحدی سیمو کې په زیاته کچه لیدل کېږي.

۳. د للمی مخکو د اوبولو لپاره :

ځینې سیمې د درې او یا باندې غونډې ښه لري او د کمو اوبو د رودگيو لرونکي هم وي. نو ددې لپاره چې یا د اورښت په مهال او یا یې له روانو اوبو څخه د خپلو پټیو په اوبولو کې ترې کار اخستي وي، نو د خپلو پټیو په یوه مناسبه پاسنی برخه کې یو ژور او لوی ډنډ جوړوي، او اوبه په کې ذخیره کوي او په نوبت سره ترې د کرنې په چارو کې گټه اخلي.

۴. په پاچهی حرمسرایونو او د معتبرو خلکو د کورونو په حویلیو کې د پاچهی حرامسرایونو او د ارگونو د ښکلا ایزو مظاهرو او د ظریفانه ساختماني سبکونو عناصرو ته په پاملرنې سره له یوې خوا او د حرامسرایونو د انگرېونو د هېواد په زړه پورې کولو په خاطر، په بېلا بېلو شکلونو حوضونه جوړېږي.

دا حوضونه چې دومره ژوره نه وي، تلي او مستندي خواوي يې په قيمتي او د مرمرينو ډبرو او د کاشي په څښتو پوښل کېږي، لا مرغوب توب يې په دې کې دي.

چې ددغو څښتو رنگ لاجوردی وي ترڅو چې داوبو منظرې ته لاسکلا ورکړي.

ددې حوضونه په گرد چاپير کې گلدانونه او چمنونه هم جوړوي. چې ددې ډنډونو ژوندۍ بېلگې په شاهي ارگ (اوسني جمهوري ارگ) او د بابر بن په حرامسری کې ژوندۍ پاتې دي او يا ډېره په زړه پورې بېلگه يې د کابل په نوی ښار کې د شایبو جان د مانی په منځ کې د کوچني سالون فواره لرونکي حوض دي.

۵- همدارنگه دا ډول ډنډونه د همدغو یادو شوو موخوله مخې د روغتونو په انگرېونو او د یو شمېر معتبرو خلکو په کورونو کې عمومیت لري چې د روغتونونو له منځه د چارصد بستریا د سردار محمد داؤد د روغتون، مستطیل اوږده ډنډونه د یادونې وړ دي.

زیاتره ددې ډنډونو منظرو ته د لا کیفیت ورکولو په خاطر په کې یا له څنډو او یا په منځ د فوارو ترتیبات هم سنبالوي او لادغو خواوو ته ډول ډول رنگونه هم ورکوي. مورددې ډول ډنډونو بېلگې د جلال اباد د ښار په منځ کې د ډنډ او یا د کابل د پښتونستان واټ د څلور لارو په منځ کې لیدلای شو.

د یادونې وړ ده چې د دارالامان مانی گرد چاپیر بن او د چهلستون بن هم دغه ډول یو شمېر پورۍ په پورۍ ډنډونه درلودل او په دې سربېره زیات شمېر مثالونه يې وړاندې کېدای شي.

او همدارنگه د خلم د جهان نما د مانی باغ هم ددغسې ښکلي حوض یوه په زړه پورې بېلگه گڼل کېږي.

او ددې ټولو سربېره په هېواد کې يې زيات مثالونه وړاندې کولای شو.

۶. د لامبو وهلو په منظور :

په دې سربېره چې ددې ډول حوضونو جوړول د يو محل او يا ودانۍ په تېره بيا رستورانونو، هوټلونو او تفريح ځايونو کې خورا مهمه بڼه گڼل کېږي. دا حوضونه چې د آبيازۍ په ځانگړي سبک جوړېږي.

د آبيازۍ لپاره چې ظريفانه او په زړه پورې ورزش دې کار اخستل کېږي. چې خورا ژوندۍ بېلگې يې د باغ بالاد رستوران، د انترکانتيننتال د هوټل د عسکري کلوب او د پلچرخې د پخواني حربي پوهنتون او تخنيکي اکاډمۍ د آبيازۍ ډنډونه يې يادولای شو، حتی په دې وروستني ډنډ کې د لباس ايستلو لپاره مخصوصې غرفې هم موجودې دي.

۷. هغه ډنډونه چې جماتونو ته په نږدې برخه کې د اوداسه او غسل، د څارو د اوبولو او د نورو اړتياوو د ليرې کولو لپاره جوړ شوي وو. د جماتونو څخه له يادونې څخه پوره جوته ده چې دا ډول حوضونه زموږ په هېواد کې تر اسلام را وروسته جوړ شوي دي.

په دې سربېره ددې ژورو او لويو حوضونو يوه ساختماني ځانگړنه داده چې دهرات د يادو شوو حوضونو د يو حوض غوندې ورته له يوې ويالې اوبه په لښتي کې راگرځول شوي او کله چې ډنډ ډک وي نو بل لښتي ترې بېرته ويالې ته ايستل شوي دي. د دخولي او خروجي لښتي په کې په وياله کې د اوبو د بهيدلو په صورت کې، په دې ډنډ کې هميشه اوبه روانې وي.

ددې ډنډ اوبه د څښلو او په خوړلو کې نه کارول کېږي. ددې ډول ډنډونو بېلگې څو لسيزې دمخه د کونړ د نرنګ ولسوالۍ هغه وخت د علاقدارۍ په اړوندو څو کليو کې په دې ډول موجودې وې. الف: د برننگ د شالمار په کلي کې کوز جمات ته په نږدې برخه کې. ب: د لمټک د کلي د جومات ډنډ.

ج: د شړلو د کلي د جومات ډنډ

د: چارقلعه د جومات ډنډ

ه: د کډو د کلي د جومات ډنډ

و: د کره مارد کلي د جومات ډنډ

ز: د غونډو د کلي ډنډ

په دې وروستيو کې دا ډنډونه له منځه تللي دي.

بنايي وويل شي چې په کونړ کې تر نو اباد رابښکته او د برنرنگ نه ورپورته

يو کلي د ډنډونو په نوم يادېږي.

امکان لري چې يو مهال يې ډنډونه درلودل، خو د دې ډنډونو د ساختماني

سبک په اړه معلومات ځکه وړاندې کېدای نه شي چې دا کلي د سين په

غار په پروت دي.

د ورېښمو لار د لرغونې افغانستان د تاريخي ممتاز موقعيت مظهر

د مدني، فرهنگي، تجارتي او مذهبي ځانگړتياو له پلوه د يو هېواد موقعيت اهميت دهغه د لارو د لرغونتيا څخه جوتېږي زموږ گران هېواد له ډېرو پخوانيو زمانو څخه د ډول ډول وتلي جغرافياوي تاريخي موقعيت درلودونکی ؤ، چې په دې موضوع اوږد څېړنيز بحث په کار دی او دهغه نه مخکې به د مقدمې په ډول د ورېښمو د لارې په اړه چې بناخونه يې زموږ لرغوني اريانا له ځينو سيمو څخه تېر شوي ؤ يوه لنډه کتنه وشي.

د ورېښمو لار چې د نړيوال تاريخي ستر اهميت او مقام لرونکې ده د دې لارې په مورد د اريانا مجلې د ۱۳۵۵ کال د څلورمې گڼې لاندې يادونې را واخلو

پخوا د چين دوه لرغوني پلازميني چې يوه يې (لويانگ) او بله يې (سيان) نومېدلې د اريانا د ديني، کلتوري او تجارتي مرکزونو سره تړاو درلود چې د ورېښمو د لار مېدا له همدې دوو ښارونو څخه را پيل شوې وه چې له يوې خوا د چين تجارتي کاروانونه به په دې لار باندې د بلخ کاروانسرايونو (رباطونه) ته راتلل او په دغو کاروانونو کې د چين ورېښم، ورېښميني ټوټې او چينايي متاگانې به روم، يونان او ايران ته وړل کېدلې او د دې هېوادونو د توليداتو او صادراتي اقلامو سره تبادله کېدلې او له بلې خوا نه د بودايي دين نفوذ د اريانا څخه د ورېښمو په لار د چين خاورې ته ور پراخېده نو دا وه چې دغه مهال د لويانگ او سيان ښارونه د بودا د آئين دوه ستر مرکزونه ؤ.

د بودايي آئين د تبليغ او ترويج لپاره ديني هئيتونه له اريانا څخه چين ته وړبلل كېدل او چينايي هئيتونه به د بودايي مذهب د خپرني او پوره پوهېدنې لپاره وريبنمو له لارې څخه اريانا ته مسافرتونه كول او د بلخ، باميان، هډې او هند له بودايي مركزونو څخه ليدنې كتنې كولې چې له دې جملې څخه نامتو سياح او زاير هيوان تسانگ د سيان له ښاره خپل ارزښتناك او كاري سفر پېل كړي ؤ او د كنداها را د عالمانو په ډله كې د بودا د دين د تبليغ او ترويج لپاره د يو بلل شوي هئيت په ډله كې چين ته تللي دي.

د لويانگ د ښار د عروج او عظمت په دوره كې چې بودايي آئين د پامير له لويديځه د بلخ له نوبهاره (نوبهاره) څخه د وريبنمو لارې له لويديځې لارې څخه د مال التجاري سره چې د بدخشان لاجورد هم په كې شامل وو دې ښار ته لاره پيدا كړه.

پښتو اريانا دايرة المعارف د وريبنمو د لار په اړه پراخ معلومات وړاندې كړي دي چې لنډيز يې را نقل كېږي:

زموږ د لرغونې هېواد په پخواني مدنيت كې په تيره بيا د كوشاني ځليدونكي امپراتورۍ عصر په دوره كې د وريبنمو لار خورا تاريخي مهمه لار وه او دا ځكه چې د سترو كوشانيانو په دوره كې د آريايي كوشاني دولت سياست له دوو نورو لويو او د چينايانو هونانو (هون هاي چين) او د روم د قيصرانو سره ښه او دوستانه وه له لېرې ختيځ څخه تر لېرې لويديځ په لور په دا ډول سيمه كې امنيت ټينگ ؤ او سوداگرۍ پوره رونق موندلې ؤ.

د آريانا د تجارت په صادراتي اقلامو كې تر ټولو ډېر مهم قلم چې له دې لارې تېرېده د چين وريبنم ؤ چې دا جنس د پونده گانو څخه نيولې بيا د روم تر ټولو قيصرانو پورې استعمالېده. څرنگه چې د سوداگرو سمندري لار د

ډاکمارانو او بحري غلو په وجه پوره خطرناکه وه نو د مقدوني سکندر يو سوداگر (فانس تی تيانوس) له وچې څخه يوه لار د باختر او مديترانی ترمنځ کشف کړه چې په دې لار به د ورينيمو سوداگري کېدل نو ځکه د ورينيمو لار وبلل شوه.

او په حقيقت کې د ورينيمو د لار تاريخچه له دې کبله پيل کېږي او د نوموړي سوداگر د نامه سره سم انتساب لري، وايي دغه سوداگر چې په شام کې سوداگري کوله غوښتل يې چې د ورينيمو د ريشلو او رنگونو مهم مرکزونه درلودل هغه چې له انتيوش، انکاکيه (انقره) بریت (سیدن) او د ديتير له ښارونو څخه عبارت وو. دا لار يې د ختيځ ترکستان له مهمو بازارونو سره نښلوله، دا مهم بازارونه د (هن های چين) او کوشانيانو په پولو کې پراته وو، يعنې (اسيدون سيکا) د کاشغراو (اسيدون سريکا) يعنې د چين ښارونه وو.

د ورينيمو لار د مديترانې له غاړو د نهرونو (بين النهرين) اوله (هيلاپوس) د فرات له غاړې نه تېره شوې وه. د پامير (اوتيان شان) په لمن کې وصل کېده، دا لار د مرو او هرات په شاوخوا کې تېرېدلې او بکتر (بلخ) ته به رارسېدلې او د دوخس سرخ آب (قزل ارتا او قزل سو) له لار نه د کاشغراو نارم ناوې خواته وتلې ده. د روشن (فرغاني) په شاوخوا کې به سره يو ځای کېدل چې د (تينويل پيرگوس) د ډېرو برج نومېده، په دې ځای کې به چيني او شامي سوداگران سره يو ځای کېدل او خپل مالونه به يې سره تبادله کول.

له دې لويې لارې څخه د هند خواته نورې لارې هم تللې وې هغه چې له بلخه (بکتر) سره بيلېدلې دا چې له بلخه به دا لار ووتله د کندز، اندرات او د کوشان له درې به ښکاري دري (دره شکاری) او له کاپيسا نه به د کابل ناوې ته راغلله او له هغه ځايه به هند ته ورپسې تلله.

بله لار چې ختيځ ترکستان يې د کوشاني يې د کوشاني امپراطورۍ له هندي برخې سره نښلاوه له (کويين سين) او مستاغ) او د کاشغر له يوې برخې نه د قراقرم په غرونو کې تېرېدله او په کشمير کې به يې ليکه پای ته رسېدله (ايرانا دايرم المعارف، ١٠، دولتي مطبعه، ١٣٢٩، ٢٨٠-٢٨١ مخ). همدا شان د ورېښمو د لارې جنوبي څانگه چې د هند وکښ په جنوب کې د هند پر خوا له باميان څخه چې په پهلوي، (باميان) او په چينايي ماخذ کې ورته (فن بن تا) ويل کېده او له کابل څخه ١٥٠ کيلومتره لرې پروت دی.

په دې کې شک نشته چې د دوهمې لارې يوه څانگه به د کونړ په لار چترال او بدخشان ته هم ورويشتل شوی وی ځکه چې د بدخشان او چترال ترمنځه هم لار موجوده وه (فضل احمد، رهنمای افغانستان، شماره ١٢، ١٣٢٨هـ، ص ٢٢).

بايد وويل شي چې د افغانستان له لويديځه د خيټخ په استقامت د ورېښمو د لارې زياتې څانگې غزیدلی دي چې په لنډه توگه به پرې کتنه وشي:

په عمومي ډول په يوروايت کې دا لارې له چين او هند څخه د افغانستان په خاورې زياتې څانگې لرې چې په افغانستان کې يې په دريو ښارونو کې تر کتنې لاندې نيولای شو:

١-د کابل لار (سهيلي لار) له کابله: پېښور (پوروساپورا)، تاکسيلا، راولپنډی، لاهور، فيروز پور، پوتالی پوترا ترهنده پورې.
له کابله: لغمان، کونړ، چترال له کابله: د ورېښمو کوتل، بغلان تر بلخ پورې.

۲- له کندهاره ترهنده پورې په ۴۰۰ میله واټن: له هنده: پوتالی پوترا، فیروز پور (رباط)، سکر، شکارپور، طورلالی (رباط) تر کندهاره بیا دلارام، فراه ترهرات پورې.

۳- د بلخ لار: له بلخ څخه رباطونه: لومړی رباط (فیض آباد)، تاشقرغان، یارکنډ خیتن، روشن ترواز (دروازه)، یسیرا نتروس، تربیگین پورې. د آمو د شمالي برخې څخه: د روشن له سیمې مخ په شمال، اسمریا، دامنا، اوشیا، کاشغر، خوقند، خجند، تاشکند، گسورگنج، هخشب، مرو، قیصرامنف، میمنه مرو رود او ترهرات پورې. (د ورینمولار، پوهنوال باوري، اردو مجله، ۳ ګڼه، ۱۳۸۲، ۵۰ مخ-).

په دې اثر کې دې لار د شرق او غرب درې امپراتورۍ د چینې مغولانو امپراتورۍ، په غرب کې د روم امپراتورۍ (تراجان لومړی میلادي پیړۍ، لومړی کلونه) او په مرکز کې د سترو کوشانیانو امپراتورۍ (د یما کد فیزس لومړۍ میلادي پیړۍ وروستی کلونه) او د هندوانو امپراتورۍ تر منځ په دوستانه اړیکو کې د نښلولو په باب یادونې هم شوي دي. (هموطن مجله ۳/۷۳ ګڼه، ۲/۲/۱۳۸۸ کال، رازقی نړیوال).

زموږ د غزني هېواد د طبيعي عجايبو خو بېلگې

۱. د غرونو پر سرونو حوضونه :

الف: د بابا غره پر څوکه د اوبو زمردين ډنډونه ؛
که چېرته زموږ د هېواد زياتره غرني او هواري سيمې وکتل شي په هغوي کې څه د طبيعت له پلوه محيرالمقوله مظاهر لېدل کېږي او څه د بشري خارق العاده له عجايبو ډکې پدې تر سترگو کېږي هغه چې که د سر په سترگو ليدلي نه وي نو د هغو په باب يې په نقلولو هېڅ باور نه راځي، د بېلگې په توگه د اوبو حوضونه که په طبيعي جوړښت سره د غرونو د لا جگو څوکو پر سر او يا يې په لمنو کې موقعيت ولري او څنگه د منطق له مخې په دې منل کېدای شي چې د اړوندو غرونو له جگو برخو څخه پرې اوبه رابښکته کېږي، مگر که چېرته ددې ډنډونو د پاسه په وارو پتو غرونو د اوبو رابهيديني ذخيرې نه وي نو خامخا دا پوښتنه رامنځته کېږي چې دغو حوضونه اوبه له کومه ځايه راټولېږي.

نو يو له دې ډول حوضونو څخه په باميانو کې د بابا غره پر څوکو يو شمېر ډنډونه دي چې د بابا غره پر څوکو د اوبو زمردين حوضونه بلل کېږي.
هو کي: د بابا د طبيعي ډېرو ښکلو او زړه وړونکو ناپېژندل شوو منظرو څخه د اوبو يو شمېر زښته زيات لوي حوضونه دي چې د باميانو د اوبو د بند امير د بندونو غونډۍ د بابا د غرو د پاسه موجود دي او د نړۍ له عجايبو څخه شمېرل کېږي.

د بابا د غره شاه فولادي لوړه څوکه چې د سمندر له تل څخه (۵۲۰۰) متره لوړوالي لري او د سپينو واورو په ډبريو پوښل شوي ده او د هغوي

غونډاري چې لوړ اسمان ته يې سرو نه هسک کړي او د يوې مهبې هېولا بڼه يې ځانته نيولې او لکه بناماران د خط و خال په لرلو سره خورا ډاروونکي بڼکاري. ددې ځای د علي بيگ د کلي د يو سيمه ييز ظاهر چې عصمتي نومېږي او د شاه پولادي څوکې لاندې په نوموړي کلي کې او سپري ددې حوضونو په باب په دې شرح يو څه معلومات ورکړي دي.

د بابا غره د لړيو د شاه پولادي په څوکه باندې د اوبو (۱۲) حوضونه شته دي چې ډېر لوي ډنډ يې د (حوض عزت) په نامه يادېږي (دا چې ولې ورته حوض عزت ويل کېږي ممکن ددې ډنډ له برمي ډکې منظري او لوی والي له امله پرې دا نوم ايښودل شوي دي) ددې ډنډ اوږده دوه كيلومتر او ساده (پور) يې يو كيلومتر دي او ژووالي يې به يې خدای تعالی ته معلوم وي، په هېواد کې تر جگړو دمخه کلونو کې به سيلانيانو په دې حوضونو کې د آبيازي په خاطر ځانگړي لباس له ځانونو سره راوړ، گوندي په دې ډنډونو کې لامبو ووهي خو کله چې به يې ددې ډنډونو هولناکه منظره وليدله نو دا جرئت به يې له لاسه ورکړ چې وروانگي، زياتره سيلانيان چې به له امريکا، اروپا، او ياد نړۍ له يو شمېر ملکونو څخه ددې حوضونو د تماشي لپاره راغلي وو نو ددې...

د لاجوردي او بنکلو منظر او پاس آسمان ته د هسکو شوو څوکو په ليدلو سره به له ډېر تعجبه گيچ او گول پاتې کېدل.

په باوري توگه وويل کېدای شي چې د نورو حوضونو له طبيعي جوړښت څخه هم زياتو کم د (حوض عزت) د حوض سره ورته والي درلودای شي.

ب : د تخارستان له طبيعي عجايبو څخه حوضونه او ولاړې اوبه :

لکه چې دمخه ورته هم اشاره وشوه زموږ په هېواد کې څه د طبيعي خلقت له مخې او څه د بشري شهکاريو له مخې يو شمېر طبيعي عجايب او هنري بدايح شته دي چې په نړۍ کې يې ساري نه ليدل کېږي. او که له واقعيته تېر

نه شو زموږ لرغوني هېواد ددې عجايبو او شهکارونو يو په زړه پورې کليسيون دي.

- د بدخشان د اندمین لوی حوض (ولاړې اوبه) :

د بدخشان د ايو برني تخارستان د اندمین په سيمه کې يو طبيعي لوی حوض دی چې د جهيل يا ولاړو اوبو بڼه لري ډېر پراخ او هوادار دي. دا ولاړې اوبه د څو ناوونو (درو) په خوله کې چې اوبه ترې را بهېږي پروت دي، دا ډنډه ډېر ژوروالي لري او د يو جهيل غونډې يو نیم کروه اوږدوالي او يوه گروه سور لري، دا جهيل چې په (چلاب) شهرت لري.

په دې سيمه کې يې يوه په زړه پورې او ښکلي منظره تشکيله کړي ده دا کول (ولاړې اوبه) چې په خپل ذات کې د څو روډگيو تم ځای دي، شاوخوا ترې د يو شمېر روډونو لړۍ پېل شوې ده لکه چې يوه څانگه يې (بزای گنبد) او د (لنگر) په استقامت او بله برخه يې دواخان له پولې نه د (کاخان) خواته بهېږي او له (پنجه) نه برد لوي پامير د سين سره يو ځای کېږي او خپل مسير ته د شغنان په لور ادامه ورکوي.

له دې جهيل څخه يو بل روډ هم سرچينه اخلي چې (منارونو) ته ورځي او وروسته تر هغې چې له (مرغابه) تېر شي، دور خوري د شغنان يارکنگ او د آمويه (کوکچي) د روډ سره يو ځای کېږي، دا حوض په خپل ذات کې ځکه د طبيعت له عجايبو څخه شمېرل کېږي چې د لوړو غرونو په منځ کې پروت دي، حتی په اوږي کې هيڅ تشيده او وچيده نه لري او د نورو روډونو سرچينه بلل کېږي.

- د بدخشان (بلخاش) د منارونو حدبخشي جهيل :

دا جهيل د بدخشان د حدبخشي د لارې پر سرچي له (آق سو) نه يې اوبه اخيستلي دي موقعيت لري او د طبيعي ښکلا تر څنګه د هيليو او قازانو هستوګنځي هم شمېرل کېږي.

خارجين لوی ډنډ :

دا جگ دري په سيمه کې يو قشلاق دي چې خارجين ورته وايي او د ۱۲۹۲ مترو په لوړوالي يو سخت غاښي لري ددې غاښي لاندې يو ډنډ دي چې گرد چاپيريې ډېره رڼه منظره لري، له خواو شا زياتې اوبه په کې ورتويږي او ددې اوبو د سرچينې هېڅ پته نه ښکاري. دا ډنډ په سيمه ايزو فلکلوريکي افسانو کې د بدري جمال (بدري جمالي ښاپيري) په نامه هم شهرت لري (ښايي وويل شي چې د بدرجمال د حوض په نوم ډنډ د تنگرهار د محلي په باغ کې هم شته دي.

ج : د سالنگ د تونل د پاسه ولاړې اوبه :

دا ولاړې اوبه هم له پوره شهرته برخمنې دي او زياتو لارويانو چې دا وړي په موسم د تونل د بندښت له کبله د سالنگ له څوکي هغې خواته تېر شوي ليدلي دي. دې ولاړو اوبو ته د تونل له شمالي خولې څخه لاره پورته شوي ده دا حوض هم په دې د جهيل له طبيعي عجايو څخه گڼل کېږي د سالنگ د غره پر څوکه د موقعيت له امله يې د اوبو د ورتوېدلو پاسني سرچينه نشته دي د هغه چاله خولې چې دا حوض يې ليدلي دي، دا ډنډ هم يو پوره مهيب ډنډ دي او په ليدلو سره هيڅوک دا جرئت نه لري چې نه يوازې په کې آبيازي وکړي بلکې زيات ورنږدې هم شي.

خاطره :

ښايي وويل شي چې د هندوکش د غره د بېلا بېلو لريو پر څوکو او يا جگو لمنو کې دغسې زيات ډنډونه شته دي چې پېژندگلوې ته يې پوره اړتيا شته او د اړوندو سندونو د نشتوالي له امله پرې په دې برخه کې څه ونه ليکل شول.

(انيس ورځپاڼه، ۲۳۳کڼه، ۱۳۹۱/۱۲/۱۵، رازقي نړيوال).

د نارنج په نامه يوه تپه او ماڼۍ

زموږ د هېواد د لرغونو سيمو او اماکنو په ترکيبې نومونو کې ځينې يې د گڼو برخو درلودونکي دي، چې له دې ډلې د کابل «نارنج تپه» د کندهار «نارنج ماڼۍ» يادولی شو، او په دې ډول معرفي کېږي:

۱. د نارنج تپه:

بنايي اشتباه ونه شي، چې د نارنج د تپې نوم د نارنج د مېوې د نوم سره تړاو نه لري بلکې دا نارنج د کابل د بودايي د لرغونو مهمو سيمو څخه شمېرل کېږي، هغه چې د يو شمېر ارزښتناکو بودايي آثارو له مخې د کابل د مرنجان ترتپې وروسته يې لوړ مقام درلود.

د يو شمېر پوهانو په عقیده د مرنجان او نارنج د تپې نومونه د بودايي زماني د يو ستر مذهبي شخصيت «ناريان يا ناراین» د نوم سره تړاو لري. دا تپه چې يوه بودايي لرغونې سيمه ده د پنجه شاه د زيارت شمال ختيځ ته، د بالاحصار او حشمت خان د کلا په نږدې برخه کې پرته ده او د سمندر له تل څخه ۱۸۲۲ او يا ۱۸۹۷ متره لوړوالی لري.

که په دې تپه کې د غير قانوني کيندنو په باب وويل شي نو د سرخېرونکي نظر محمد عزيزي «د افغانستان لرغون پېژندنه» د اثر د ليکنې له مخې چې په کې ليکل شوي دي:

د امير دوست محمد خان د پاچهۍ په زمانه کې انگليسي چارلس مسن يا مسون چې د «لوئيس» په مستعار نوم يې ځان معرفي کړي ؤ او په بالاحصار کې اوسېده د ۱۸۳۳-۱۸۳۸ زيردیز کلونو ترمنځه يې، د هېواد په يو لړ سيمو کې د غير قانوني سپړنو په ترڅ کې په دې تپه کې هم غير

قانوني کيندنې وکړې او ترلاسه شوي اثار يې له ځانه سره خپل هېواد ته يوړول.

په همدې ترتيب د نارنج د تپې د لرغونې سيمه، دلته يو سړي د کور جوړولو په ترڅ کې (۱۳۱۳هـ ق / ۱۲۷۳هـ ل) کال کې پيدا کړه، چې دمخه د زمانې په تېرېدلو سره د جوي شرايطو او جغرافيو عوارضو له امله تر خاورو لاندې شوې وه.

بيا وروسته د افغانستان د لرغون پېژندنې د رياست د پلاوي له خوا چې په دې سيمه کې علمي څېړنې تر سره شولې، د نارنج د تپې ساحه (۳۰-۵۰) مترو پورې وټاکل شوه چې لويديځه برخه يې د زنبورک په غره او سويلي خوا يې د پنجه شاه په زيارت کې نښتې ده.

په دې تپه کې ددې کيندنو په لومړي پړاو کې، څو ستوپې، يو بودايي معبد، ځينې خټينې او ستوکي مجسمې وموندل شوي.

په ۱۳۸۴ لېږديز لمريز کال کې ددې سيمې د کيندنې د دويم پړاو پر مهال لومړی دايروي واقعونه چې خټينې مجسمې يې درلودلې او بيا يوه ستوکي د ناستې او تفکر په حالت کې د بودا خټينه مجسمه وموندل شوه.

د کيندنې د درېيم پړاو په ترڅ کې، چې د ۱۳۸۴ لېږديز لمريز کال په مني کې پيل شو، د نارنج د تپې مرکزي ستوپه او د معبد ديوال پاککاري شو او دلته يو شمېر نوري خټينې مجسمې او اثار هم وموندل شول، کوم چې د (۵-۲) زيږديزو پېړيو ترمنځ د بوديزم د زمانې او د (۷ او ۱۰) زيږديزو پېړيو ترمنځ د هندو بوديزم د زمانې استازيتوب کوي. د پنجه شاه زيارت په خټيځه برخه کې يوه بله ستوپه هم وموندل شوه.

تر کومه ځايه چې ليکوال په ۱۳۸۲ لېږديز لمريز کال له دې سيمې په عملي ډول ليدنه کړې نو د خپلې کتنې په پايله کې د نارنج د تپې خورا بډايه مرکز له ښکته څخه مخ پورته خواته په لاندې پنځو مرتبو ويشلی:

۱- د راهبانو لپاره حجره، دیریا ویهاره

۲- مرکزي لویه مدوره ستوپه

۳- رواقونه چې یو شمېر مجسمې په کې په یو څه سالم او نا سالم ډول موجودې وي

۴- نذري ستوپې

۵- اشلان (نغزي) او ترهغې گردچاپیرد ناستې لپاره پاتکي

او بیا کله چې نوموړي پلاوي په دې سیمه کې خپلو علمي سپړنو ته دوام ورکړ نو د یو خبر په لړ کې یې د خپلو کیندنو پایله داسې اعلان کړه.

«یک پیکره بودا در حاشیه جنوبی شهر کابل، که بلندی آن حدود یک متر است و در جوار تپه موسوم به نارنج در منطقه شهدای صالحین کشف شده است که قدامت تاریخی آن حدود پانزده قرن بوده و قبلاً (۲۸) اثر تاریخی نیز ازین تپه بدست آمده اند».

د بناغلي ظفر پیمان په وینا چې د نوموړي پلاوي په جوړښت کې یې فعاله برخه درلودله ددې معبد په ځینو برخو کې د سوزېدنې نښانې لیدل شوي او امکان لري چې د نهمې پېړۍ په وروستیو کې یعقوب لیث صفاري او سلطان محمود غزنوي له دې ځایه (۵۰) د سپینو زرو مجسمې او یو شمېر سکې ترلاسه کړي او د اسلام خلیفه ته یې بغداد ته لیږلي وي.

۲. د نارنج ماڼۍ :

د نارنج ماڼۍ چې فرهنگي اهمیت یې هم درلود د هوتکي شاه حسین ادب پال پاچا ادبي دربار په کې جوړېده، نوموړي او ترده را ټول شوو شاعرانو به په کې شاعري کولې او ادبي بحثونه به په کې ترسره کېدل.

«د پټې خزاني» مؤلف محمد هوتک ددې محلفونو د منشي توب دنده په غاړه درلودله او د پښتو ادب زیاتره ذخیرې دهمدې دربار له برکته را غونډې شوې دي.

دارگ او نارنج مانی په ۱۱۵۰ لېږديز سپوږمیز کال کې د نادر افشار له خوا
د یوې کلنې کلابندی وروسته د درندو توپونو په گوازونو ونړیدله او ورو
ورو د یوې تپې په بڼه واوښتله.
(بی سیم مجله، رازقی نړیوال).

کاپیسا - بگرام واژه‌های ستوده ارزش‌های باستانی این خطه سرزمین ما

۱. وجه تسمیه بگرام :

تا جایی که معلوم است عده زیادی با نامهای دو محل بگرام در یکی از نزدیکی منطقه عبدالله برج پروان کاپیسا - بگرام یعنی بگرام یا ویگرام مشهور باستانی می باشد که پایتخت بهاری و تابستانی، دوره شگوفان، امپراطوری بزرگ کنشکای کیبر بوده و در پهلوی تا کسلا یا تکسیلا پایتخت زمستانی این دوره از اهمیت بسا ولای برخوردار بود.

و بگرام دومی عبارت از بگرامی است که به استقامت شمال غرب پشاور موقعیت داشته و فعلاً صرف در آثار تاریخی و مذهبی، در ادبیات و اشعار پشتو مقام ارجمندی را دارا می باشد و بنام د (بگرام ترکی) یعنی زیبا صورتان بگرام از آن ستایش ها بعمل آمده است.

برعلاوه ازین با پساوند گرام ستوپه شترگرام در جبل السراج نیز موجود بود و به همین ترتیب اگر جغرافیای تاریخی نورستان (کتور و بلور) باستانی مورد مطالعه قرار گیرد با داشتن پیشاوند و پساوند کلمه «گرام» عده از مناطق آنجا را به معرفی می گیرد.

بگرام (باگرام یا ویگرام) از کلمات گرام و گرامه اقتباس شده و نام سانسکریت می باشد و به اساس اعلام جغرافیوی گرامه Grama در سرود های ویدی به معنای تجمع افاده شده که همین اکنون این کلمه در مفاهیم کلمات گرامه، گرام و گرام حفظ و معنای یک قریه را افاده میکند.

و یا کلمه گرام شکل عام پرا کیت Prakrit بوده که نیز به معنای قریه می باشد و یا بنا به قول دیگر این گرامه متشکل از چند گوشته بوده که معنای لفظی مجموعه و محل تجمع را می رساند.

دانشمند آلمانی «زیمیر» گرامه به عشیره ها ترجمه داشته که آریایی ها در جهان مهاجرت های شان همه این تخت قیادت و مراقبت یک مشر به ادامه مهاجرت پرداخته و موصوف را گرامنی (Gramani) و یا رئیس یک گرامه می نامیدند.

همین اکنون این کلمه در نامهای عده از قریه جات نورستان مفهوم ریشوی خویش را حفظ کرده است که بگونه پیشاوند و پساوند آمده است کپیتان گنگهم انگلیسی در

«جغرافیای باستان هند» خویش می نویسد:

کلمه بگرام در اصل ویگرام بوده که گرام در سانسکریت به معنای شهر معنای «وی» پیشاوند توصیفی و تعریفی آن است یعنی شهر مرکزی نهایت مهم و یا پایتخت شاهی می باشد. جنرال مسون یا چارلز مسن انگلیسی میگوید: بگرام از بیگرام عبارت بوده که «دام» در سانسکریت به مفهوم شهر و «بیگ» در ترکی معنای «خان» دانسته و مفهوم ترکیبی آن شهر خان ها و شهر نجیبان بوده است از جانب دیگر «رام» در سانسکریت وقتی به زبان اهل هند به مفهوم «خدا» بوده و اگر بیگ باغ فارسی شود و «غ» آن به تعویض «گ» با گ رام شده و معنای ترکیبی «باغ خدا» را افاده میکند و تلخیصاً بگرام به مفاهیم پایتخت، شهر نجیبان، باغ خدا، قریه راهبان و قریه پریمونیت گفته شده است.

و اگر مکرراً گفته شود بنا به یک قول دیگر گرام که در سانسکریت به معنای شهر است و با گرام یا پیشاوند «با» مفهوم توصیفی را رسانده و به

باگرام ضبط شده و سپس در محاورات روز مره حرف الف آن حذف گردیده شکل بگرام را به خود گرفته است.

در نتیجه بگرام «یاگرام» در آثار یک عده باستانشناسان و محققان، بویژه شهر شاهی باستانی شهر شکوهمند و از همین قبیل القاب توصیفی کاپیسیای پروان توصیف شده است که نمونه گویای آن نیکلیای باستانی با نیسای کاپیسیا - بگرام بوده که بعداً به صفت پایتخت بهاری و تابستانی کنیشکای کبیر این امپراطور بزرگ دودمان شاهی کوشانی ها توصیف گردیده و در راستای شکوفایی، توسعه و انکشاف، تعلیم و ترویج آئین بودایی مقام والای جهان را احراز نموده است.

۲. تاسیسات و چگونگی ساختاری شهر بگرام :

تا جای که از شواهد تاریخی و واقعیت های عینی برمی آید بگرام دارای موقعیت بس مهم و اهمیت تاریخی، فرهنگی، مذهبی و ستراتیژیکی می باشد.

اگر از نگاه موقعیت جغرافیای گفته شود بگرام - کاپیسیا در ساحه عبدالله برج کنونی در نقطه تلاقی رود های شتل، پنجشیر، سالنگ و غوربند قرار دارد.

و چنانچه قبلاً اشاره شد قبل از اینکه به این نام مسمی شود بنامهای نیکایا، نیکایه، نیسا، نیسه و غیره یاد شده و این زمانی است که در ۳۲۸ قبل از میلاد سکندر مقدونی با این شهر رسیده و آنرا بنام نیکایا یا نیسا یاد کرد. و زمانی که در قرن هفتم میلادی کاپیسیا - بگرام مرکزیت بهاری و تابستانی کوشانی ها به خصوص امپراتوری کنیشکای کبیر مقام شایانی را احراز نمود، این محل بنام همان باگرام و بگرام توصیف گردید طبیعی است که این شهر شکوهمند تاسیسات زیاد الوصفی را حایز بوده که در مورد شیوه سبک و مشخصات ساختمانی آن بدین شرح معلومات ارایه

شده میتواند و به اساس نظریات دانشمندان و باستان‌شناسان از جمله موسیو گرشمن باستان‌شناس فرانسوی تاسیسات آن را با تاسیسات شهر «یورای» یونان مشابهت داده و مینویسد.

در اعمار هر دو قلعه (شهر و شارستان) به اضلاعی اهمیت تدافعی داده شده که از آن استقامت احتمالات تعرضات متصور بود. در ساختمان هر دو قلعه‌ها بالای رود خانه مرکزیت و حاکمیت نظامی در نظر گرفته شده است، دروازه اساسی آنها در ضلع جنوبی به طرف جلگه موقعیت داشت بگفته موصوف موسس یعنی معمار این شهر با نقشه شهر سازی یونانی بلدیت تام داشته است بر مبنای نظریات دانشمندان شهر کاپیسا - بگرام که نه تنها به مثابه پایتخت شکوهمند و با عظمت دوره کوشانی محسوب می‌گردید بلکه در برخی موارد به صفت مملکت مستقل کاپیسا - بگرام نیز از آن تذکراتی بعمل آمده اند.

طوری‌که حاکی است در مشخصات ساختمانی شهر خصوصیات تدافعی ملی و محلی نیز مد نظر گرفته شده است چنانچه در زوایه‌ها و نقاط دیگر قابل دفاع، شاهبرجهایی مستحکم و ضخیم و در دیوارهای به سمت جنوبی آن برجهای با هم نزدیک که به خاطر ترصد و انداختن از آن استفاده میشد. موجود بودند پروفیسور تولستف باستان‌شناس روسی میگوید:

شهرهای که در دو جانب رود آمو احداث گردیده بود به اساس بادهای شدید زیرریگها و خاکریزه‌ها مدفون گردیده و بعداً شهر جدید البنیاد اند و به هر اندازه ایکه از سواحل بدور واقع اند به همان اندازه سابقه تاریخی زیادی را دارا اند.

او می‌افزاید قلاع استحکامی و شهرهای که قبل از میلاد در عصر یونانی‌ها اعمار گردیده‌اند، در امتداد دیوارهای آنها برج‌ها وجود ندارد ولی دارای تیرکش‌های با هم نزدیک اند که مثال برجسته آن در قلعه جانباز

خان در پنجاه کیلومتری شمال سراپخواجه بخوبی مشاهده میشود. شهر بگرام از نگاه دروازه‌ها، دیوارها و فواصل بروج با قلعه‌های خوارزم مشابه‌اند.

که در اثنای حفریات آثار دیوارها و بروج این شهر کشف گردیده است. بطرف شمال شهر بگرام یعنی قسمت نشیب آن بطرف دریای پنجشیر بوده و طبعاً در آنجا حصار نیز وجود داشت اما بعداً در اثنای زراعت به مرور زمان از بین رفته است.

در امتداد بازوی این حصار برآمده‌گی نیز دیده میشود که از روی تعبیه (تکتیک) چنانچه در بازوی شمالی قلعه جنگی کابل به وضعیت تدافعی شهر استحکامی می‌بخشید.

زوایایی جنوب و غرب دیوارهای قلعه نهایت مستحکم بوده و درین قسمت یک شاهبرج نیز وجود داشت بازوی غربی قلعه به اندازه ۵۰ متر طول داشت در حالی که برج زاویه شمال غرب آن چند مراتب از بروج دیگر کوچک بود. که ۱۲٫۲ متر طول و ۸٫۹۰ متر عرض را دارا بود.

یک مدخل قلعه بین دیوار جنوبی یعنی به استقامت جنوبی جلگه کوه‌دامن موجود بود که ازین مداخل یک جاده به ساحل جنوبی دریای پنجشیر امتداد داشت و برای امکالات لوژستیکی از آن استفاده بعمل می‌آمد.

دانشمندان فرانسوی نامبرده در ۱۹۴۲ میلادی در خرابه‌های آن حفریات و کاوش‌ها بعمل آورده و عقیده داشت که درین محل یک قشله نظامی نیز موجود بود که بانی آن سکندر مقدونی بود.

(انیس شماره ۲۲ مورخ ۱۳۹۱/۲/۹، رازقی نریوال).

د کوهدامن سکندري کلا

دا «سکندري حصار» چې د سيمي خلک ورته سار سکندري يا تپه حصار وايي په حقيقت کې دا د مقدوني سکندر د هغو سکندريو د لړۍ يوه سکندريه ده، چې تر ميلاده ۳۳۰ کاله دمخه په هرات کې د هرې سکندريې په آبادولو سره پيل شوه او د افغانستان د لويديځې او جنوبي سيمو د سفر د خط السير په اوږدو کې د يو شمېر سکندريو تر جوړولو وروسته کله چې مقدوني سکندر ۳۲۸ کال تر ميلاده دمخه د کابل حوزې ته را ننوت، په کوهدامن کې يې دغه پخه کلا جوړه کړه.

که څه هم ځينې ليکوال ادعا کوي چې سکندر د خپل سفر د تگ لارې په بهير کې د کابل ښار ته هم راغلي دي، خو زه د هغوی د دغې نظريې سره موافق نه يم او د خپلې ادعا د ثبوت لپاره به کافي وي چې د ارواښاد احمد علي کهزاد (افغانستان د تاريخ په رڼا کې) په پښتو ژباړلي اثر د هغې برخې په را اخستلو بسنه وکړم چې په دې تړاو يې ليکلي دي.

«... د سکندر خط السير له غزني نه وروسته بيا هم غرونو ته په نږدې نږدې ساحو کې، له ودرگ ميدان او ارغندي نه تير شوي خو کابل ته نه دي راغلي او هماغې له ارغندي څخه مستقم د پغمان د غرونو له لمنو (او د چمتلي له دښتې، ليکوال)». د کاپيسا سيمي ته را داخل شوي او دلته يې بيا سراي خواجې ته نږدې چې يو شمېر کنډوالي لري او په سار سکندري او حصار سکندري شهرت لري يو مستحکمه کلا ودانه کړې ده. (۱۰۳مخ)

د سکندري حصار جغرافيوي موقعيت :

حصار سکندر د اوسني کوهدامن سراي خواجه ته ۲ کيلومتره نږدې د کابل چاريکارو د لويې لارې د جنوب ختيځ برخې په ۲۵ کيلومترې واټن له کابل

خخه وړاندي، دهغه رودگي په جنوبي غاړه کې موقعيت لري چې دشکر دري خخه يې سرچينه را اخستلي ده.

ددې لپاره چې د حصار سکندر د پېژندنې په اړه مويوه مقدماتي نقشه وړاندې کړي وي نوبه د ارواښاد احمد علي کهزاد د پورتنني اثر د هغې مقالې لنډيز ته ور وگرځو چې د سکندري سار يا سکندري کلا تر عنوان لاندې يې ليکلي ده: نوموړي ددې کلا د موقعيت په باب په خپله ليکنه کې داسې زياتوي، دا ستره کلا او يا يې خرابي او پاتې شوونې د پخواني کاپيسا، بگرام په سيمه (اوسني کوه دامن) کې سرای خواجه ته په نږدې سيمه کې موجوده ده که چېرته پخواني د پښو لار په پام کې ونيول شي.

نو ويل کېدای شي چې دا کلا د کابل او سرای خواجه تر منځ پرته ده او البته د کلا کنډواله له سرای خواجه سره ډېره نږدې ده او د جنوب ختيځ پلو ته د (۲) کيلومترو په واټن موقعيت لري، کوم کسان چې ددې زړي کلا د کنډوالو د ليدلو لپاره ورځې نو بايد چې د تگ را تگ په لاره بلدوي د سکندري د کلا لار همدغه له کابل خخه د شمالي په استقامت او سني لار ده او له کابل خخه نږدې تر ۲۵ کيلومترو وروسته د ختيځ خواته دانگورو باغونه او کرنيزې ځمکې او يو شمېر غونډۍ تر سترگو کېږي.

له يو څو کورونو خخه چې تېر شو، يوه خاورينه غونډۍ مخې ته راځي او پر سري يې يوه کنډواله څرگندېږي، تر هغې چې يو وړو کي خوړيا وياله را رسېږي که ددې خوړ په هغه خوا کې د يوې خاورينې او ډبرينې غونډۍ له پاسه د يوې کلا کنډوالي ښکاري، دهغې سيمې د نږديو کليو وگړي د خاورو دغې ډبري ته چې شواهد او اثار يې دننه په کلا کې معلومېږي. د معمول له مخې (سار سکندري، وايي او داله احتمال له لپرې نه ده چې د سار د کلمې نه مقصد حصار، شار يا شهر دي، داسې باسواد خلک هم شته دي چې دې کنډوالي ته (حصار سکندري) وايي او که چېرته د

ستراتېژيکي او سوق الجشي اهميت له نظره وکتل شي نو په پريکونې ډول ويل کېدای شي چې دا کنډواله د پخوانيو کلکو کلاگانو پاتې شونې دي.

د سکندري کلا ساختماني څرنگوالي :

د ارواښاد احمد علي کهزاد د پورتنني اثر ددې بحث په دوام د سارسکندري د وداني ساختماني څرنگوالي داسې ښودل شوي دي.

همدغه رودگي چې دمخه ترې يادونه وشوه د کلا شمال او لويديځ پلوته يې يوه ډول طبيعي خندق جوړ کړي دي، ددې کلا زياتې برخې کندي او گودال شوي دي چې نښې نښانې يې موجودې دي، نو په همدغه ترتيب نوموړي کلا دنړېدلو ديوالونو د اوبولارې او په چاپيريال کې طبيعي خندق او لارده او په خپله کلا د يوې مورې د پاسه چې د ډبرو او خاورو لرونکي ده پرته ده د کلا گرد چاپيريال ډير سورور ديوال له مستحکمو بروجونو سره موجود و او نن يې وړانو شوو ديوالونو د ماهي د شاغوندي بڼه نيولې ده.

احتمال لري چې دې کلا څلور دروازې درلودلې، د ختيځ او جنوبي برخو د دروازو موقعيت يې ښه تشخيصيدلای شي، بې له شکه ويل کېدای شي چې ددې کلا عمومي لويه دورازه جنوب پلوته ده، له دې دروازې نه چې کومه لار دننه تللې ده له لنډې دورې نه وروسته يو برج ته ورغلي وه چې دا کلا مرکزي او لوړه برخه ده.

په سکندري کلا کې ترلاسه شوي اثار :

د ارواښاد احمد علي کهزاد په پورتنني بحث کې په دې حصار کې د کيندنو او ترلاسه شوو اثارو په اړوند ليکلي شوي دي:

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه پورې کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغه سيمي د ورنړدې کليو او کورونو خلک ددې کلا خاورې خپلې کرنيزو ځمکو ته د سري (کود) په ډول وړي او ددې خاورو د وړلو په وجه

په زیاتو برخو کې، د کلا په دهلیزونو کې رابنکاره شوي خبستي چې د دیوالونو په جوړولو کې کار اخیستل شوي، ډیرې غټې، پخې او خامې دي د اندازې او لویوالي له مخې د بگرام له خبستو سره دومره توپیر نه لري لکه څنگه چې څرگنده ده د بگرام د ودانۍ، د دوهمې قبل المیلادي، پېړۍ په نیمايي کې د یونانیانو پړوخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړې شوي او له لومړي څخه تر درېیمې مسیحي پېړۍ پورې یې د خپل عروج دوره تېره کړې ده او تر ۴۰-۲۲۰ میلادي کلونو پورې ودانه وه.

لکه څنگه یې د جوړولو استنباط د قبل المیلاد څخه کېږي نو بیا سار سکندري د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوي ده نو باید چې هغه د پروان د سکندري (سکندریه قفقاز) سره په یو مهال کې وکتل شي.

دا کلا حتمی د کوشانیانو په دوره کې آباده او روغه پاتې وه چې د آبادي او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا، بگرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کېدای شي.

لکه چې دمخه ورته اشاره وشوه، تر اوسه پورې په دې کنډوالو کې کیندنې نه دي ترسره شوي، خود خلکو له خوا د خاورو د وړلو په وجه پخواني شواهد لکه سیکي، غمي، مري

(مهری) او نور شیان چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو پورې اړه موندل شوي دي.

ددې دورې د سیکو شهادت د نوموړو دورو لپاره ددې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښانه ده او د تاریخي سنجش او موازینې له مخې په اساني سره سمون لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکي مسیو گرشمن دي چې د دوهمې نړیوالې جگړې (۱۹۳۹-۱۹۴۵م) په کلونو کې په افغانستان کې د

فرانسوي لرغون پيژندونکي هييت مدير و، او په اتفاق سره مويو خای د صدق آباد، ریزه کوهستان، او د سارسکندري کنډوالوله پاتې شوونو څخه لېدنه وکړه نوموړي لرغون پوه ددې ليواله و چې دا کنډوالي د اورتسپانا د ښار پاتې شوونې بولي چې معمولاً د هغو موقعيت د کابل سيمه گڼي.

بل ختيځ پيژندونکي فرانسوي موسيو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعيت د بودايي کابل مربوط د چکري او خورد کابل سيمه يادوي. په هر حال دا ځانگړی بحث دي چې د هغې شرح دلته کېدای نه شي (۹۳-۹۲ مخونه).

په اوسمهال کې، د تپه حصار يا سار سکندری يو کوچني انځور :

له يوه وخته زما په پام کې و چې په يو مناسب وخت کې د يوراه بلد په مرسته له دې کلا څخه کتنه وکړم او د ارواښاد احمد علي کهزاد د نوموړي اثر له ليارې د ترلاسه شوو معلوماتو لمنه پراخه کړم.

دا وه چې د ۱۳۹۰ کال د ليندۍ د مياشتې په پنځمه نېټه د يوهنې وزارت د تعليمي او تربيتي تلويزيون په بلنه د سارسکندري د کتنې لپاره هلته روان شو، دا چې زما سره ددې خای پوڅه پته وه مگر د کابل - چاريکارو د عمومي واک هغې برخې ته را ورسېدلو چې ښې لاس ته په يو څه نږدې سيمه کې دغې تپې موقعيت درلود، د واک تر څنگ د يو دوکان په خوا کې څو سپين ږيري ناست و، موټر مو ورته و دراوه، له دوی مو وغوښتل چې سارسکندري راته وښيي، د دوی له منځه يو سپين ږيري را پاڅېد او د راه بلد په توگه زموږ سره ملگري شو، ځان يې محمد صديق نومي ددې سيمې نماينده را معرفي کړ چې يو اوم سرک د يو څو کورونو له منځه تېر شو او له هغه رود له يو پل نه تير شو، البته په پخوانيو وختونو دې رود پريمانه اوبه درلودلې او په رښتيني سره د کلا د شمالي او يو څه ختيځې برخې طبيعي

خندق يې تشکيلاوه دلته خو تنه ولاړو د دوی له منځه یو تن ځان ددې سیمې معلم امیر خان معرفي کړ هغه هم مورې سره ملگري شو.

ددې رودگي د پاسه د نږدې دوو مترو په لوروالي د تپې د پاسني برخې په بيخ کې يو غار

(تونل) و، کله چې ورننوتلو دانسان له قده ډېر لور او په کمانې شکل د هغې زمانې له پخوا خښتو خڅه پوښل شوي و او لا نږدلي نه و، خو گامه يې خوله بېرته وه، خو بيا وروسته بنده شوي وه. محمد صديق خان او معلم صاحب له خولې ددې سیمې خلکو ورته (غار اژدها) وايه په رښتيا چې دا يو هيبتناک غار و.

په هېواد کې پريو شمېر استحكامي تاسيساتو کې دا ډول غارونه د امنيتي تدبيرونو د موخو له مخې پوره امکان لري چې د سارسکندري ښارستان داوبو او نورو ضرروي موادو د خوندي رسولو په خاطر له دې غاره کار اخېستل کېده او دا د سکندري کلا هېڅ يوه دروازه نه وه.

د حصار سکندري يعنې ددې سکندري ساختماني شکل د تپې د توپوگرافي جوړښت له کبله غير منظم و نه يې مربع شکل درلود او نه مستطيل الشكله وه دا چې ارواښاد کهزاد د حصار د کومو احاطي ديوالونو څخه يادونه کړي ده، زموږ د کتنو په مهال دهغوی هېڅ نښه نښانه پاتې نه وه، نو دا هېڅ معلوم نه شوه چې تهډاب يې له څه ډول کلکو ساختماني توکو څخه جوړ شوي و، څرنگه چې د حصار ختيځې جنوبي او يو څه لويديځې خواته ځمکې ژورې وي نو دا په دې دلالت کوي دغه برخې د حصار خندقونه وو.

ددې حصار د پاسني عمومي تلي له مطالعې څخه څرگندېږي چې کلا په دود برخو وېشل کېږي:

- بنکتنې برخه چې هماغه غار ترې لاندې پروت دي، هوار تلي يې در لود او کيندنې په کې شوي وي.

د نوموړي محمد صديق خان او خو حاضر و سپين ږيرو له خولې چې يې وويل: په ۱۳۵۲ او ۱۳۵۳ کلونو کې دلته په کلا کې د يو جاپاني هييت له خوا کيندلي پيل شولې، دوی ورسره په ورځنې مزدوري کار کاوه، هغوی هر څه چې موندل لکه سکي، مهري، نگينونه فراگمنتونه او داسې نور له ځانه سره وړل ددې کيندنو له امله چې د کلا په پاسنيو برخو کې ترسره شولې، قوتي او کندي يې په څرگنده توگه کېدل او د تیکرونو بېلابېلې نمونې يې هرې خواته پرته دي څرنگه چې د حصار د پاسه زياتې خاورې انبار شوي دي نو په کې د ودانيو د تهدابونو د راسپړلو کار نيمگړې پاتې وو.

د کلا دوهمه پاسني برخه چې مخ په ختيځ او شمال او يو څه د جنوب خواته او لويديځه برخه يې د بنکتنې برخې د پاسه پرته ده او څومتره لوړوالي لري دلته هم يو هوار تلي شته دي، او د يو څو لويو برجونو کنډوالي چې منځونه يې خالي دي د ډبريو غونډې بنکاري چې په غربي، شمالي او جنوبي خوا و و کې په ټاکلي اندازې يو له بله لېرې دي.

د اټکل له مخې له احتماله ليرې نه ده چې د حصار سکندري دا برخه د کلا ارگ او يا شارستان به و، او نوموړي لوی برجونه د دوی په بازوگانو جوړ شوي وو د شارستان يوازې د لويديځ ديوال د حصار د بنکتنې برخې گډ دي او نورې درې خواوې يې د کهزاد صاحب وينا د پاڅه ديوال د رود او د خندقونو په واسطه محاط شوي وي.

چې شارستان کې لکه چې دمخه وويل شول د نوموړي جاپاني هييت د کيندنو په نتيجه ژور قوتي او کندي په خپل حال پاتې دي، او هر پلوي يې پر سر باندي ډول ډول تیکرونه پراته دي.

د قراینو له مخې د کلا دا شارستان د مقدوني سکندر د کورني لوړ پوړو پوځي او ملکي کسانو د استوگنې لپاره او بنسکتني بالاحصار د ټپت رتبه او پوځيانو د اوسېدلو لپاره و.

همدا اوس چې د کلا د تليو پر مخ کوم اثار په زیاته پیمانۀ لیدل کېږي هغه د پخو خښتو تیکرونه او فراگمنتونه دي او په ډېر تعجب سره ښايي وویل شي چې دهغې زمانې په هغسې مخصوصو کورو او داشونو کې دغه خښتې پخې شوي وي چې په کلکوالي کې له ډبرو کمې نه وي.

همدارنگه د شيسټ د ډبرو ټوټې هلته په زیاته اندازه پرتې وي، د نوموړو سپین ریزو په وینا په دې برخه کې د جاپانیانو د کیندنو په نتیجه کې یو بت (مجسمه) هم ترلاسه شوه خو ددې بت د کشف کېدو شتون چې دلته د یوې بودايي سیمې په موجودیت دلالت کوي د مقدوني سکندر د زمانې سره هېڅ تړاو نه لري او له امکانه لېرې نه ده چې په را وروسته زمانو کې کاپیسا - بگرام د کوشانیانو په تېره بیا د ستر کنیشکا د امپراتوري مرکز او په شاوخوا کې یې بودايي سیمې لکه پاتیاوه او د جانباز خان کلا موجودې دي، نو کېدای شي چې په دې حصار کې د بودايي آیین پیروانو مرکز درلودلې وي.

دا چې وايي: ددې ټپې خاورې له نږدې ځمکو څخه په بیګارۍ ډول را وړل شوي او د یوه مصنوعي ټپه ده، زه ورسره موافق نه یم دا ځکه چې که د ټپې لاندې برخه وکتل شي نو هغه ډبرینه ده نو که د پاسني برخې د ودانیو د کنډوالو موارد نه وای نو دا هم له ډبرو څخه ده او ځای لري چې نیمه خاورینه ټپه ورته وویل شي، که چېرته په دې سکندري حصار کې فني او مسلکي کیندنې ترسره شي نو به په محقق ډول به د هغه ساختماني څرنگوالي په ډاګه شي او دا به هم معلوم شي چې څو اساسي او څو فرعي دروازې یې په کومو بازوگانو کې درلودلې که څه هم کهزاد صاحب یې

څلور دروازې بنودلي دي دا به هغه څرگنده شي د حصار محاطوي ديوالونو څومره لوړوالي، سور او اوږدوالي درلود او په يادو شوو لويو برجونو يې نور څومره برجونه د حصار په کومو برخو کې درلودل او په همدې ډول به يې په د ننيو برخو کې د ودانيو څرنگوالي راته معلوم شي.

لنډه دا چې تراوسه پورې پرته د څو قبرونو چې حضيري په شکل په دې وروستيو وختونو کې جوړه شوي ده، په تپه کې د سيمې د زورواکانو له خوا کوم تصاحب نه ليدل کېږي، او يوازې د جگړو په کلونو کې په کې ژور خندقونه او موضوعگايې اېستل شوي دي زما وړانديز دادی چې په راتلونکي دي دا تپه لاله تصاحبه په امن وساتل شي، او که امکانات مساعد شول علمي څېړنې او مسلکي کېندنې دي دي لرغون پېژندونکي هبیت له خوا ترسره، او دهغوی د رپورت له مخې دي ددې سکندري کلا په اړه لازم معلومات د څېړونکو په واک کې ورکړ شي.

(انيس ۲۳۸-۲۴۰ گڼې، ۱۳۹۲ کال، رازقي نړيوال).

د سرای خواجه د سکندر له تپې یا حصار خخه تر لاسه شوي اثار

د ارواښاد کهزاد د لیکنې له مخې چې وایي: د بهرنیو پوهاند له ډلې خخه هغه چا چې دلته لنډه شان کتنه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو گرشمن دي چې د دوهمې نړیوالې جگړې په کلونو کې په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې مدیر و. (۱)

د ارواښاد کهزاد په دې اثر کې چې یوازې د سکندري ساریا سکندري کلا د جوړېدو په نېټه او ساختماني څرنگوالي یې لنډ بحث کړي خو د دې لرغوني سیمې پر لرغونو آثارو یې څه رڼا نه ده اچولې او د هغې سیمې د اوسیدونکو له خولې یې لیکلې چې له دې ځایه د خاورو او ډلو په مهال یې ځینې اثار پیدا کړي دي.

تر حو چې سرمحقق میر عبد الرووف ذاکر د خپلې یوې علمي تحقیقي پروژې په لړ کې د دې سیمې د کشف شوو اثارو په اړه پوره معلومات وړاندې کړل او په دې باب یې لیکلې دي:

دا تپه په ۱۹۷۰م - ۱۳۴۹ هـ ل کال د جاپان د کیوتوي د پوهنتون د لرغون پېژندنې د هیئت له خوا تر څېړنې لاندې ونیول شوه چې په پایله کې د ودانیو او معبدونو پاتې شوني مرمرینې مجسمې، کلالي لوښې، سیکې، ډبرین، فلزي، عاجي او بښنه ایز شیان په بېلا بېلو ډولونو تیراکوتا او داسې توکې تر لاسه کړل، پخوانیو پوهانو او لرغون پېژندونکو هم د دې تپې د بیا موندل شوو آثارو په اړه نظریې وړاندې کړي وي چې له دې منځه

ډاکټر شاهي بای مستمندي دا تپه د درېیم بگرام او مرنجان د غونډۍ سره تړاو ورکړي دي چې دغه آثار په دې ډول معرفي کېدای شي.

د خپرڼو په ترڅ کې دلته یو معبد را ښکاره شو چې د پرچال د ډبرې د یوې جعبې د پاسه له اومو خښتو څخه ودان شوي وو ددې معبد د زینې لومړی پارکي د ودانې د دیوار له سطحې څخه د ۳۰ سانتي مترو په شاوخوا کې تپت دي او ددې ودانې په ختیځه برخه کې یو بې دروازې خونه ده چې لویدیځې د ننې برخې دیوال مخ یې د تور لوگي په واسطه پټ شوي او د پرچال د ډبرې او د اومو خښتو په ټوټو پرانه شوي او بیا په اومې خښتې په منظم ډول پوښل شوي دي. ددې لپاره چې دا برخه تراوسه پورې په منظم ډول نه ده سپړل شوي نو نوموړي هییت ددې ودانې په تشریح کولو او ښې پوهېدنې لاسرسي نه دي موندلي، خو ددې ودانې پلان د تاکسلا د زندیال د معبد د بنا سره تړاو او ورته والي لري. یوازې دومره توپیر لري چې د زندیال د معبد له د ننیو برخو څخه چې مجسمې په کې پرته دي د هغې په مخ کې احاطوي ستون پایي دي چې د سکندر تپه دا ډول جوړښت نه لري.

د استوگنې ودانې هم په دې غونډې کې له خاورو را ایستل شوي چې له خټي، اومي خښتې او زړې سنگ کاري لري او بعدونه یې ۲۷ x ۴۲ متره د کوچنیو کوټو سره ضمیمه جوړه شوی دي ددې دیوالونو پندوالی ۸۰ سانتي مترو دي خو د لویدیځې خوا احاطوي دیوالونو یې ۱۲۰ سانتي متر پندوالی لري.

د لومړني دورې ودانې د طبیعي ډبرو د پاسه جوړې شوي چې له دغو ډبرو څخه د تهداب په توگه کار اخستل شوي دي دا دیوالونه منظم شکل لري او د پرچال له ډبرو اومو خښتو او اسیلو ساختماني توکو څخه جوړ شوي دي. د سکندر له تپې څخه خټین لوبښې هم ترلاسه شوي چې د بېلا بېلو رنگونو او د لعاب لرونکي سره او نصورې رنگ درلودونکي دي، د لوبښو د یو

شمېر مخونه صیقل شوي خو ځینې نور یې صیقل شوي نه دي او ځینې یې میډه رنگ دي.

دا لوبنې د نازک استر (لایه) لرونکي وو او له دې منځو زیاتو یې د گل او حیوان، غرڅه، وزې، هیلې، اس په شکل او د سپوږمۍ، گل او پانې، د تاکو د پانې شکلونو هندسې موازي او منکسر خطونه یې درلودل. هغه چې د مرنجان د تپې او درېیم بگرام د کشف شوو لوبنو سره یې تړاو درلود او مهر ونه یا ستمپ یې سره ورته و.

د سکندر د غونډۍ سیکي د معمول له مخې د سپینو زرو او مسي وي چې یوه نقره اي سیکه یې ساساني وه او د لومړني قشر له بنکتنې برخې تر لاسه شوي او د لومړي قباد پورې یې تړاو درلود چې وروسته یې ځنډې غوڅي شوي او د اچولو لپاره کارول کېدلي.

دوه دانې مسي سیکي چې یوه یې د سوتر میګاس یا ویماکتو (ویماکتشا) او یاد نورو په خروشتي داګاه داس متعلق دهندو پهلوی له پاچهانو وي.

پورتني سیکي د سکندر د تپې پورې تړاو نه درلود، په داسې حال کې چې د سکندر د غونډۍ اصلي اثار چې د لومړني فرش څخه تر لاسه شوي د مرنجان د تپې او درېیم بگرام د آثارو سره چې (۱-۲ م) پېرې په شاوخوا کې یې نښته وهل شوي، پوره ورته والي لري.

د سکندر د غونډۍ د سپړنو په ترڅ کې د سرو زرو یوه دانه غوږ والی د کري په شکل چې پر مخ یې پنځه کړۍ چې ډېرې کوچني او یوه د بلې سره په پیچل شوي شکل کار شوي و تر لاسه شوي چې ددې غوږ والي د پندک په بڼه یو صدف هم ولیدل شو چې ۳،۲ سانتي متر اوږد او ۲،۲ سانتي متر سور ورو.

- د دیرشو ټوټو په شاوخوا کې د مرمړینې ډبرې ټوټې او د استوګنې د ساحې د لومړني دورې (بنکتنې دورې) له برخې څخه کشف او ترلاسه شوي چې د یوې پرمخ ساساني کم عمقه پروفیل (نیم رخ) حک شوي دي. هغه ډبرګران بیه اثر چې له دې ځایه ترلاسه شوي هغه د (اومه مهیشوارا) مجسمه ده چې سکوه (تخت) یې درلود او ددې سکوي له لاندنې برخې د مجسمې ترپاسني برخې پورې چې ۸۱,۵ سانتي متر لورپه او په اعظمي ډول ۱۸ سانتي متر پیره وه اندازه یې اخیستل شوي وه.

هغه تخت (سکوه) چې مجسمه پرې انتقالیده درې کرنې کتیبه یې هم درلودله چې د سانسکریت په ژبه د اکیوانګلا برهمني په الفبا نقر شوي او د ګوپتا دورې پورې یې تړاو درلود او ددې مجسمې د ډبرلیک د متن له مخې د مهیشوارا (اومه) دوه همسروه او د یو کوچني ماشوم مجسمه هم د اومه په ګڼ اړخ کې چې (سکندا) وه هم لیدل کېږي.

دا مجسمه د ګاونډي د پاسه پرته ده او یو څه کین مت یې د خپلې ماندينې په بڼې اوږه او د کین مت شانتې لاس یې دري نوکي (تريتون) نیزه نیولي ده او دالاس په برجسته ډول د

(اومي) د مجسمې تر شا بنکاري.

د (مهیشوارا) د (اومي) مجسمه پر سره یوه جوغه لري چې د مخې برخه تزینات یې د نیم ګردې هلال دانه بڼې او ددې هلال په کونج کې د یوې ریښې په توګه غزیدلي چې د تزیناتو دا سبک د (شیوه) د مجسمې د تزیناتو سره چې له ګردیز څخه ترلاسه شوي ورته والي لري او شلو مبرژه مرمري سکوریتي په نامه او (کوټیز) د کشمیر د (اباسیک) سره ورته تړاو ورکړي دي.

ددې مجسمې کالي چینونه لري او د بنځې او مېړه د کالیو رنگ آبي دي چې وروستني برخه یې د (Y) شکل لري او ددې ډول لباس طرح د بامیانو د

(ج) مغاري) د ولاړ بودا د مجسمې او د غزني د سردراتپې د (۱۷) نمبر وپهاري سره او د (اوردهوالنگساUrndhavalinga) د مجسمې سره ورته والی لري په دې مجسمه کې له بېلا بېلو رنگونو لکه سور، آبي، تور او داسې نورو څخه کار اخېستل شوي دي.

چې سور رنگ يې د معمول له مخې د مری، ناف (نوم)، شونډو، د تيونو په څو کو، د وينستانو په منځ او غوړونو کې کارولي شوي او له تور رنگ څخه په سترگو، د وريځو د څنډو د پاسه کار اخېستل شوي دي چې ځينې رنگونه يې لا تر اوسه پورې پاتې دي.

د مجسمې شاهواره نه ده بلکې د مجسمې د شا جوړښت او اندام چې دهغې د مخ سره په يو وخت کې جوړ شوي داسې نښي لکه چې د سر شاته وينستان يې او بدل شوي او تاو خوړلي په شکل او د مجسمې د سرځينه چې شاته ټېنگه شوي او دهغې سرو نه بېرته او ځوړند دي. او د ځينو د پاسه نيمايي برخه او سرو نه يې د منظمو خطونو په واسطه او بنکتنې نيمه برخه يې د ميخ غوندو خطونو په واسطه بنکلي کړي شوي چې د ځينو دا ډول تزيين او ساختمان تر يوه حده د سورياد مجسمې سره چې د خير خانې له کوتله تر لاسه شوي او دهانگن له خوا کشف شوه ورته والي لري.

بې ځايه به نه وي د مجسمې د تخت د ډبرليک په باب لنډه کتنه وشي او دا ځکه چې دا ډبرليک د مهيشوارا او د نوم تاييدونکي ده.

دا ډبرليک ۲۲ سانتي سوراو (۵) سانتي مترو لوړه په يو صيقل شوي تلي چې د مجسمې سکوه (تخت) دي تر لاسه شوي دي.

دا ډبرليک دهغو پر څنډو سربېره چې د ډبرليک ټول سوريې را نيولي دي او له ۸۴ کلمو او علامو څخه عبارت دي په دريو نامساوي کرښو حک شوي دي.

چې عالمان او لرغون پوهانو په دې ډول ژباړلي دي او پښتو ژباړه يې په دې ډول ده.

برهما، ویشنو، مهیشوارا

و شنو، عمل کوونکي

برهما، عمل

مهیشوارا، په مبدا پورې حقیقت دی

او اصل

او ستر مهادیوا، بیا نوونکي

د انسان لپاره رب النوع (مهیشوارا)

و شنو، برهما

هغه کسان چې د ناپاک زړه لرونکي وي

هغه چې لاسرسي پرې کېدای نه شي؟

زه لارم

د سکندر په غونډۍ کې د هندوئیزم ډیر لوړ روحانیت درې مهم اصولونه

پراته دي، د هندوئیزم دا دري گوني اصولونه يعنې برهما (پيدا کوونکي)،

شیواد نابود کوونکي، و وشنو (ساتندويه او ساتونکی) خرگندوي

العیاذ باللہ).

خو په پورتنې کتبیې کې دا دري واړه رب النوع په بېلا بېلو شکلونو بنودل

شوي او دلته شیوا ځینې وخت د مهیشوارا په شکل ... چې تر ټولو غښتلي

دي او شیوا خپل اصل له مخې د ټولو نړۍ د رب النوع په توگه چې په بشپړ

توگه پر ځان متکي معرفي شوي دي او دا صفتونه چې ممکن د شیوا یا

ستر شیوا له ځانگړتیاوو څخه وي دادی چې:

چې دي رامنځ ته کوونکي، ساتونکي او ورکوونکي دي. (نعوذ باللہ).

اخځونه:

۱- افغانستان د تاريخ په رڼا كې، احمد علي كهزاد، پښتو ژباړه، اورنگ
زيب ارشاد دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۷۹، دهكي نغلبندي پېښور ۹۴ مخ.
بازشناختی از ولايات پروان، كاپيسا و باميان، در پرتو كاوش های
باستانشناسی، متن تاريخ و روايات سر محقق مير عبدالروف ذاكر،
اكادمی علوم ۱۳۹۱ كال، ص ۱۱۲-۱۲۲ پورې.

آبادر کشور باستانی ما صرف یک کافر کوت موجود است یا بیشتر از آن

به صورت معمول در قسمت های شمالی کشور ما از یک عده ساختمان ها با محوطه های آن ها حین حفریات یک سلسله بقایای عمرانی و آثار باستانی کشف شده اند که به دوره های قبل اسلام تعلق داشته و از زمان های قبلی تا اکنون از باشنده گان آن محلات نسل به نسل نقل و روایات به جا مانده اند و این نوع آبادی ها را به کافر قلعه ها، کافر کوت ها و ازین قبیل نام ها یاد کرده اند.

چنانچه از آوان جوانی به یادم مانده، زمانی که از دامنه های کوه های نزدیک قریه ما چوپ سوخت یا شاخچه های پر برگ درخت زیتون یا بلوط برای خوراک بز یا گوسفندان خویش می آوردیم، در سطوح بالای تپه های کوهی یکنوع ساختمانها که صرف از سنگ ساخته شده و برای ترصد و کارد بر تیرو کمان در مقابل نیروهای اسلامی در کنار آن استفاده میکردند شکل سنگرها داشته پدران ما به آنها کافر کوت ها می گفتند.

ازینجایی لزوم نخواهد بود تا قبل از همه در مورد وضاحت بیشتر این پدیده دیرینه به شکل فشرده نظر انداخته شود. سرمحقق نظر محمد عزیزی و سرمحقق عبدالواسع فیروزی در گزارش علمی خویش که در مورد چگونگی کافر کوت های ... نگاشته است. کافر کوت ها را بدین شرح معرفی داشته است.

معمولاً در ساحات شمال و جنوب کشور آنعده ساختمانهای که از احاطه و یا گرد و نواحی آن بعضی از علایم و آثار غیر اسلامی به دست عام قرار میگيرد و در مورد آن بعضی روایات یا افسانه های از سلف تا خلف باقی

مانده، باشندگان این منطقه بوده که این نوع ساختمانها را به نام قلعه کافرگ کافرو بالاخره کافر کوت گفته اند.

چنانچه چنین ساختمانهای حصار مانند و بلند ارتفاع را در برخی از ساحات باستانی کشور معرفی کرده می توانیم.

کافر کوت دشت ارچی کندز :

این کافر کوت در قسمت مرکزی کندز به شکل بیضوی قرار دارد حصاری حصینی بوده که در هر چار زاویه آن شاه برجهای دفاعی احداث گردیده اند در بین این دژ استحکامی ساختمانهای مرکزی یعنی شارستان موجود است که از خشت خام و پخته ساخته شده است. دارای ستون های تیپ باختری بوده، در مدخل این کافر قلعه ساختمانهای به شکل کمان زنی مکمل و نیم قوسه به نظر می رسند.

ساحه کافر کوت در سال ۱۳۵۲ هـ ش توسط هییت باستان شناس مشترک افغان فرانسه سروی شده و از آن یک تعداد فراگمنت های سفالی منقوش دوره زوتر میگاس متعلق به کوشانی ها به دست آوردند.

از روی احتمال و قرائین، چگونگی ساختمانی کافر کوت طوری که از نامش برمی آید یک قلعه تدافعی بوده که دارای حصار، برجها و مدخل ها بوده و با آنچینی ساختمانها کافر کوت گفته می شوند که این نامگذاری قبل از اسلام و اعمار آنها مربوط دوره قبل از اسلام بوده است طوری که کشف اثار بودایی به این ادعا تحقق می بخشد.

چطوری که قبلاً نیز اشاره به عمل آمد ساحات زیاد باستانی کشور ما دارای این نوع ساختمانهای بالای تپه ها مشابه به حصار های مرتفع می باشد که کافر کوت دشت ارچی کندز نیز ازین نوع کافر قلعه ها شمرده میشود.

کافر کوت میرز که گردیز :

حوادثی که در جنوب هندوکش در یک تعداد مناطق به وقوع پیوست است قبل از قرن سوم نبوده و از این که آغاز آنها با قرون چهارم و پنجم مطابقت می کند و آن نوع سکه هایی که ما را متیقن می سازد آن مربوط و اسودیوا و از تیپ سوم می باشد و سکه های بعدی برای تحول، ساختار و کروئولوژی زمانی خزانه مسکوکات میز که کافر کوت می باشد. در یک سند دیگر در مورد مسکوکات میز که بدین شرح معلومات ارایه شده اند میز که دارای یک چشمه خوردی بود که در قسمت شمالی آن تپه قرار دارد که بزرگی، طول و عرض آن قابل دقت می باشد و باشندگان آن محل آنرا به نام کافر قلعه یاد میکنند و بلندی آن به طور متوسط از ۲۰-۳۰ متر و وسعت آن تا ۳۵ متر یا به صورت متوسط به ۲۰ متر میرسد.

بین کافر قلعه و چشمه اش در حدود ۷۰ متر فاصله بوده و در حصه هموار قرار دارد منازل تپیکی در گرد و نواحی آن ساخته شده اند.

جنوب چپ تپه در یک قسمت هوار اراضی مربع شکل موقعیت داشته و به روی آن پارچه های خشت پخته و سرامیک به مشاهده می رسند و چنین به نظر می رسد که این تپه و زمین مربع شکل آن درازمنه های قدیم، یعنی قبل از ظهور اسلام قسمتی از ساختمانهای نهایت مهم تاریخی بوده که هویت مکمل آن مشخص نمی باشد.

کافر کوت خروار لوگر :

در مورد کافر کوت خروار در عده از نبشته های نظر محمد عزیزی استشارات و وجود دارد اما بگونه مشخص معلومات لازم به دسترس قرار نداشت از این رو صرف به آن قسمت که در بخش دوم معابد بودایی، اثر تحت عنوان، «آثار و ساحات باستانی مناطق جنوب و جنوب شرق افغانستان» موصوف تذکر رفته است یاد آوری می شود که بدین صورت به کافر کوت خروار اشاره صورت گرفته است.

چنانچه دربسیاری از ساختارهای معابد و چیتاهای معابد مدور تیپ ستوپه های سیلندر یک با پلاتفورم های مربع و یا چهار کنج قابل دقت است یکی از این معابد مدور یا دایروی را که ما نظیر آنرا در تپه توب کلان در شترتپه نگاراهارو کافریا آن مشاهده نموده ایم در پای بالاحصار خروار وجود دارد.

تپه کافریا یا کافریها یا کافر کوت نگاراهارا :

از جمله عمرانات باستانی قبل از اسلام که مربوط آیین بودایی بود یکی هم تپه کافریا کافریها و کافر کوت نگاراهارا قدیم است که در زمره ساحه پچیرواگام، للمه و غیره اشارتاً از آن یاد آوری صورت گرفته است این تپه از شماری ساحات باستانی درونته ننگرها را در روایت افاده نموده مفهوم شاه ماران - مارا آیی به نام تپه کافریها به این گونه تذکار یافته است. « جوان پوستین پوش از تپه کافریها، این جوان محتملاً از مربوطات مارا - شاه ماران آیی است».

کافر قلعه سرخ کوتل بغلان :

به مطالعه ساحه سرخ کوتل از جمله ساختمان های باستانی از کافر قلعه تذکری به عمل آمده است چنانچه درین مورد سر محقق نظر محمد عزیزی در مبحث محتویات عمرانی سرخ کوتل نوشته است.

در سال ۱۹۵۲م ممکن تاریخ درست ۱۹۵۰م باشد، درین ساحه از جانب شلو مبرژه دانشمند فرانسوی حفریاتی به عمل آمد.

و در نتیجه آن درین تپه چارزینه، معبد آتش پرستی که دیوارهای احاطوی داشته، همچنان مجسمه ها و مسکوکات شاهان کوشانی، ظروف مستظرفه سفالی و یک تعداد کتیبه ها با رسم الخط به دست آمدند و مردم محل آنرا به نام کافر قلعه می شناختند.

کافر قلعه فراه :

در یک سلسله کوه فراه که به کوه مقدسی شهرت و فعلاً به آن کوه خواجه غلطان می گوید، از جانب باستانشناسان در آن کشفیات صورت گرفته، که در مورد محمد اعظم سیستانی در اثر خویش سیستان بعد از اسلام تفصیلات لازم ارایه داشته اند.

به حواله این اثر در یکی از شماره های مجله آریانا آمده است:
از جمله ساختمانهای حیرت ناک و بزرگ فراه یکی هم قلعه «کک کهزاد» بوده که به کافر قلعه شهرت داشته به مسافه ۱۰-۱۲ کیلومتری جنوب شرق فراه بالای سلطح یک کوه بچه از سنگ سیاه سخت ساخته شده است و در بین آن چاهی بس عمیق وجود دارد که اگر در آن سنگ انداخته شود بعد از ۲۵ دقیقه صدای آن شنیده میشود.

کافر قلعه هرات :

کافر قلعه هرات که از جمله مربوطات هرات بوده و فعلاً به نام اسلام قلعه شهرت دارد، قلعه باستانی بوده و بعد از این که مردم آنجا به دین اسلام مشرف شدند نامش به اسلام قلعه تعویض گردید.

کافر کوت ساحه اسپیل نگارهارا :

این قلعه در ۳۰ کیلومتری شرق تپه شارکن به ارتفاع «۱۰۰» متر و به فاصله تخمیناً ۳۰۰ متر از تورغر ننگرهار موقعیت دارد.
سرمحقق عزیزی در مورد بدین شرح نگاشته است:

په یو شمپر سیکو کې هم لکه د سرو زرو، سپینو زرو یا برونز، اوسپني او یا نورو فلزاتو له جنسه وي د هغو په تزیینکاریو کې د هنري معیارونو څخه کار اخیستل شوي او د پاچهانو او قهرمانانو د مماثلو لرونکي دي، او د پرلیکونه هم د تپرو نسلونو د ژوندانه د بېلابېلو ډگرونو د حماسو او کارنامو او پېښو په بیا بیا نونکي، په ودانیو او عمراني مظاهرو کې هم، د

انسان د نوبتنگر ذهن او فکر زیږونې په هنري په زړه پورې پیرایو کې تبلور موندلی دي.

که موضوع راوغښتل شي زموږ د هېواد په هره هنري هستونه او بدیعو پدېدو کې که له یوې خوا لکه روم، یونان او یا له نورو مدني حوزو د هنري اغېزمنیو څرکونه په باختر کې ځلېږي له بلې خوا د هند او چین او د آمو د هغو غاړو د باختر په خاوره کې فرهنگي او کلتوري پلوشي د باختر په هنري پدیدو کې د یوه انکار منوونکي واقعیت په توګه تلپاتې دي او لا مهمه داده چې ددغو هنري واردو پدېدو سره د باختر د سوچه هنري ارزښتونو خلطتوب داسې هنري وتلي اثار رامنځته کړي چې په نړیواله کچه بیخي بې ساري او کمیاب ګڼل کېدای شي.

ددې لپاره چې پر اصلي موضوع رڼا اچول شوي وي زموږ د لرغوني هېواد د دا ډول له فرهنگي خورا بډایو میراثونو لرونکي سیمه د جوزجان طلا تپه ده، او که د هغې له پوره پېژندنې صرف نظر وشي، مګر پوره اړینه ده چې د مثال د نمونې په توګه په کومه کچه چې د هنري نفیسو مظاهرو درلودونکي ده او هغه به هم ددې تپې له شپږګونو قبرونو څخه د کشف شوو آثارو په وجود کې تر څېړنیزې لیکنې ونیول شي، اما مخکې تردې چې دغه موضوع وڅېړل شي په کار دي چې دا پوښتنه ځواب شي چې د طلا تپې د قبرونو د خزانې د آثارو شتون لاملونه څه دي؟

د پوهانو په عقیده نه یوازې د باختر له طلا تپې او د هغې له شپږګونو قبرونو څخه ګران بیه لرغونې آثار ترلاسه شوي بلکې د هېواد په نورو سیمو کې یې هم مثالونه لیدلای شو او لاملونه یې په دې ډول دي.

- په تېرو زمانو کې د عقیدوي باورونو له مخې، مړي که له هرې ټولنیزې، طبقي څخه به و په تېره بیا پاچهان او یا د ټولني لوري طبقي ته منسوبو کورنیو غړیو، سره په دغسې آثارو یو ځای ښخېدل، او د ځینو په عقیده، د

دوې د بیرته لاژوندي کېدو په وخت کې به یې ترې گټه اخیستله او یا ممکن بله کومه موضوع هم به وه.

- یا دا چې ددغو سیمو خلکو د بهرنیو د تېریو، چور و چپاول نه د مخه خپلو استوگنځیو پرینودلو ته مجبور شول نو څرنگه چې خپلې دغه ډول اړوندې شتمني یې له ځانه سره وړلای نشوی نو به یې په قبرونو کې بنځولي چې خپل ټاټوبې ته د بېرته را ستندلو په مهال پرې لاسرسی پیدا کړي شي.

خو لکه چې څرگنده ده د طلا تپې خزانه په قوي احتمال سره او د آثارو دنوعیت له مخې د لومړني لامل په وجه د پېژندلو وړ ده چې په دې توگه معرفي کېدای شي.

۱. لومړي نمبر قبر :

دا قبر په مستطیل شکل جوړ شوي دي چې ۱،۲۰ سانتي متر سوراو ۲/۳۰ سانتي متره اوږدوالي لري او د طلا تپې په یوه منځ څوړي شیله کې پروت دي. نو ځکه یې د جوي پېښو په سبب پوښنه او دیوالونه له منځه تللي او د ویجاړېدو بل لامل یې دادی چې دغه دیوالونه له اومو خښتو په بېلا بېلو اندازو جوړ شوي وو کوم اثار چې له دې قبره ترلاسه شول برونزی او اوسپنیز او تر ۲۵۰۰ قلمونو څخه زیات شمېر یې د سرو زرو ووچې له گانو، د کالیو د نزییناتو او د سرو زرو د پاڼو (پترو) څخه عبارت دي او په دې جمله کې زیاتره یې د سرو زرو پاڼي یا بریکت دي چې په عمومي ډول په باختري زمانه په تېره بیا یې د تخار په سیمو کې یې رواج درلود.

لکه چې ددې بریکت یا پولې (پاڼي) نمونې د آی خانم، تاشقرغان او د ختیځ ترکستان په ستو کې ولاړو مجسمو کې په څرگنده توگه ولیدل شول، چې په دې گانو کې هغه غاړې هم شاملې دي چې د حلقي په شکل ښکاري او په هغې کې د دلفین ماهي شکل تجسم موندلي چې د یوې ښځې په غاړه

کې دیزاین شوي دي په داسې حال کې چې دغه ښځې د لرگې غونډې يو شي په لاس کې ټينگ نيولي دي.

په دې قبر کې پر نورو ټولو اثارو سربېره، د هډوکي، يوه پوډر دانې چې ممکن له عاجو او له سپينو زرو سرمه دانې او او سپنيز ايروجين کشف شونو له دې امله دا قبر د يوې ميرمنې پورې اړه لري عمر يې له ۲۵-۳۵ کلونو اټکل کېدای شي.

۲. دوهم قبر :

دوهم قبر د ۱،۵ سانتي مترو په سورا او ۲،۹۰ سانتي مترو په اوږدوالي مستطيل شکل دي د طلا ټپې تر کلا بهر پروت دي، د کلا لويديځ کونج ته نږدې د يو متر په ژوروالي کيندل شوي دي.

ددې قبر بهرني برخه د پلاستيکي توکو د يو ډول ديوال د بهرني قشر په شکل ما له شوي او تابوت په کې د قبر له ديوالونو څخه په برابره مسافه ايښودل شوي دي او ددې پر ځای چې پر تابوت سر پوښ کېښودل شي د قبر دننې ټوله برخه يې را نيولې ده او بيا د لرگې په واسطه پوښتل شوي او د پاسه پرې او بدل شوي توکي او نباتي پښه لکه انډيري (بوريا) نيول شوي او بيا تر کومه ځايه چې کتنې تر سره شوي د پاسه پرې خټې او خاورې اچول شوي دي.

په دې قبر کې د انسان د وجود اسکلېت تقريباً به نيم پټې حالت کې ليدل شوي چې په لاسونو کې يې ښکاري (غوټي) پرته دي او په سرونو کې يې د دهاني په شکل بېرته وي چې دی مو هومي او تخيلي حيوان ښودونکي دي او په داسې ډول حکاکې شوي چې برجسته او د قالب په واسطه اچول شوي دي، د احتمال له مخې ممکن دا حيوان گورگان يا ښامار وي چې په هغې کې د فيروزي په شان يو گران بيه غمي و او ددې مړي په غاړه کې د سرو

زرو دوه گانې د دلفين کب له ډول ليدل شوي چې د يو چنگک په واسطه سره تړلي دي.

همدارنگه د مړي د کوپړۍ دواړو خواوو ته يو هغسې تزيين چې په هغه کې يو پاچا چې د سرو زرو جوغه يې پر سر ده ځليدلي او هغه چې دوه بناماران يې مهار کړي تر سترگو کېږي او ممکن د مړي د ټول بدن په منځني برخه کې نصب کېده. دا گانه د کوچنيو مرواريدو په واسطه بنکلي کړي شوي او د غوږونو د پاسه پرته وه.

په دې ډول گانه کې د سיתי سکيت او د پارتي سړي چې د کوشاني خانگړنو درلودونکي و ممیزه کتل کېدای شي، يعنې هغه څه چې د کاليو په توگه تبارز کوي په واقعيت کې دی و يالان دي چې هم د کوشانيانو په دوره کې او هم د پارتيانو په دوره کې او هم تر هغوی دمخه د سکيت په دوره کې ليدل شوي دي. لکه چې د مرصع فيتې سره د (دياديم غونډې دا مجسمه ايز تجسم د کوشانيانو د دلمسيانو اړوندو پاچهانو لکه هير اوس هيرکوديو (هترودورا ايرويوس) د سرتېرو په سرونو کې پوره څرگند دي.

په همدې ترتيب د لستوتو په څولو کې د سرو زرو تزيينات لکه مهري يا (پراميدونه) او د يو حيوان سر لکه د ايرې (قوچ) سرچي د غوږونو او بنکرونو برخه يې د فيروزه ايزې ډبرې، او سترگې يې له رنې ډبرې صيقل شوي او په گلابي شکل تعبيه شوي دي، په بنې لاس کې يې گوتمي او د کېن لاس په گوتو کې دوی لويې گوتمي ليدل شوي چې د بنې لاس د گوتمي غمۍ يې له شنې ډبرې چې په هغې کې يوه بنځه پر څوکۍ ناسته په يوه لاس کې يې هينداره او بل لاس کې يې د وينستانو د سينگارولو په حالت کې دي چې د احتمال له مخې دا د

(افينا) الهه چې مديترانه ايزه د بنکلا او بريال له الهو څخه شمېرل کېږي، په تېره بيا په دې قبر کې ددې اسکلېت د کاليو په لايو کې د مينې او بنکلا

د الهي په نورو تزئينانو او تجسماتو سر بېره، د وزر لرونکي په شکل پر اس باندې سپره ده چې کېن اړخ کې يې ترسيم او تجسم شوي ده، ممکن هماغه پانسی الهه يعنې انا هيتا يه وي.

۳. درېيم نمبر قبر :

له هغه ځايه چې د کيندنو په ترڅ کې څرگنده شوه دا قبر د خاورو انبار او ډبرې په شکل بنسويديلي دي او څرنگه چې د تپې نه فرسای (د تراس) په مايله برخه پروت و نو زياته زيانمني يې ليدلي ده.

ددې قبر اندازه د ۱،۵ سانتي مترو په سوراو د ۲،۵۰ سانتي مترو په اوږدوالي او له شماله جنوب ته پروت دي، مگر د لمد له بل او نورو زيانميو څخه خوندي نه دي پاتې شوي دا قبر سوري لري چې په عمومي ډول د خزندو په واسطه رامنځته شوي دي او دا سوري تر ۲،۵۰ سانتي مترو ژور والي پورې کېندل شوي او دهغو سرو زرو بنسکلا ايزا اثار چې ددې قبر د اسکلېت په کاليو کې گنډول شوي وو په تيت و پرک ډول او ځينې يې توتې توتې، د سرو زرو په نړيو پانو کې ليدل کېدل په دې قبر کې دننه، پروت اسکلېت يوازې د پنبو له دوو هلوکو او د سر له کوپړۍ نه په غير نور څه باقي پاتې نه و.

ددې قبر محتويات چې د سرو زرو د بنسکلا ايزو اثارو او له نورو زياتو ظريفو اثارو څخه عبارت و چې په دا يروي شکل وه او د يوه برخه يې وازه وه چې په غاړه کې دا اچولو په خاطر د غسي جوړه شوي ده. خو قطر او دوه سرونه يې دومره پنډ او پراخ نه وو او د غاړې قطر منځني برخې په اندازه و.

همدارنگه د سرو زرو اړخونه چې په دوو کړيو يا د سيخکو په واسطه سره نښلول شوي، او په دغه تجسم کې چې سرتېرې يا عسکري د نيزې او سپر سره نښودل شوي او د طلايي حلقو په واسطه په دوو پاسنيو او بنکتنيو

برخو کې د نیم رخه استمريک او نهادي په شکل، چې د يوناني د ۳ او ۴ مجسمو غونډې په کې کار شوي تر سترگو کېږي په دې ترتيب يوه گوتمي هم تر لاسه شوي چې په هغې کې د انينا د الهی تصوير بنکل و کلالي اثار هم له دې قبر څخه کشف شول چې د اسکلپت په پاسنی او بنکتنې برخه کې ايښودل شوي وو چې ممکن د اوبو او يا د نورو مشروباتو د څښلو لپاره به و.

دا کوزه د يونان رومن په تپ چې د بياباني جگړو ايزو اسانو د زینونو کېږي او يا بې اړخ ته ايښودل کېدله په همدې توگه ددې کوزې مقطع پر مخکه ايښودل کېدله چې د کېږدو له امله يې له لوييدلو مخنيوي کاوه او يا دا چې له يوې سيمې څخه بلې سيمې ته د څارويو په واسطه د اوبو د وړلو لپاره په آساني سره ترې کار اخېستل کېده، په دې هکله بنايي زياته شي چې د لاستي لرونکو کوزو د تپ امفور د تپ د کاپي يو ډول دي چې د نیم قوسه دوو ډلگيو لرونکي دي او معمولاً لعاب لري.

په هر صورت د کوزي سيمه ايز صنعت دي او د يوناني، رومي د هنري اغيزو نماينده گي کوي.

۴. څلورم نمبر قبر :

له هغه ځايه چې د طلا تپې د قبرونو په برخه کې کتنې او څېړنې سرته رسيدلي دي، ټول قبرونه د يو د بل سره پوره ورته والي لري او څلورم نمبر قبر د لومړي قبر د ختيځ اړخ په ۲۰/۳ سانتي مترو مسافه کې د طلا تپې د کلا د ديوالونو د پاسه، د کلا د لويديځ ديوال د پاسه او ددې ديوال د منځني برج د مدخل په حد کې د ۱/۳ سانتي مترو په اندازه له شمال څخه د جنوب په استقامت پروت دي، د قبر ژوروالي د تپې له تلې څخه يو متر دي. ددې قبر د کالبوت په سره رنگه پوستگي کې د سرو زرو په گردیو تزئيناتو بنکلي کړي شوي او راتا شوي او په قبر کې ايښودل شوي دي.

د مړي د کالبوب تر کوپړۍ لاندې رځداره طلايي کاسه چې د يوناني دورې د يروک يا (اتيک) د ساختمانانو په تپ بنکلي کړي شوي او په هغه کې د (ستاما) کلمه نقر شوي پرته ه چې ممکن دا ستاما ددې قاب (کاسي) د هنرمند او يا صنعتگر نوم وي او يا دا چې دا کاسه له دې قبر څخه د کشف شوي کالبوب د شخص نوم و.

د سرو زرو کوچني هوسې (يا غرڅه) چې په عمومي ډول د پامير يا بدخشان يا بندوبن د مشهور غرڅه بنکارندويه وي او د نولسمې پېړۍ په وروستيو کې د (مارکوپولو) د غرڅه په نوم يې شهرت درلود، په سمبوليک ډول تيار شوي دي، ددې غرڅه د تصوير لاندې حلقې ليدل کېږي چې ممکن په ډبرينو او يا لرگينو صفحو ټينگېده او دا ددې اسکلېت پورې د مربوطو تزئيني شيوو يوه برخه وه چې د هغه مهال د سړيو سره په قبر کې اېښودل شوي دي.

حلقوي ځنځېر چې په منځ کې يې يوه طلايي پنجره، سره وزمه او سپين وزمه ډبره چې ممکن سور يا قوت او روڼ مرمر وي، د يوناني سرتېري، سرتمثيل شوي وي او ممکن دا غاړې هم د تزئيناتو او طلايي اثر يوه برخه وي چې له يوناني نيکونو په ميراث پاتې او يا د جگړې او يرغل په مهال په غنيمت د نيولو شوو اثارو يه برخه وي.

له دې نه به غير د مذهبي او عقيدوي لامل له مخې يې په غاړه کې اچولي دي.

خنجر او پيش قبضه چې لاستي او پوښ يې په موهومي او افسانوي شکل بنکلي کړي شوي او يا امکان لري د دراگون يعنې بنا ماروي چې د فيروزي په گران بيه ډبره ورته تبارز ورکړي شوي وي او په خپله چرې چې زياتره پولاد او يا هفت جوشه او سپنه وي په پوره زنگ واهلي بڼه وليدل شوه د سرو زرو

هغه کمر بند چې په هر تامپون کې یې د یو سړي مجسمه لیدل کېدله چې په زمري سپور دي.

ښایي وویل شي چې پر زمري سپر بدل زیاتره د منځني اسیا او د مدیترانې د ختیځو سبیل د الهی پورې تړاو لري. د ویلو ورډه چې د جگړه مار نارینه سوارې د دې نقش او صحنې په اسطوري بدلون کې یوه بله وجه لري.

د ځینو په عقیده دا اثر یا طلايي کمر بند چې پر زمري د سپرو انسانانو نهه برجسته نقشونه یې د سرو زرو د یو لړ نورو تزئیناتو د هم مهالې یا هم دورې ساخت په ردیف کې وکتل شي او د انسان د اناتومي او د مجسمې د برجستګي د کار طرز او تناسب یې بیخي د یوناني سوفیکل او پولی کلیت د ښوونځي د برویفونو په تیپ دي چې اغیزې یې درومن په هنري، صنعت کې پرتې دي او همدارنگه د دې لپاره چې په دې برخه کې دا ادعا په اثبات رسیدلي وی د دې زمانې د ځانګړتیاوو په تړاو په دې شرح معلومات وړاندې کېدای شي.

هغه الهه چې پر زمري سپره ده کله یې په کېن لاس او کله یې په ښې لاس کې، لاستي لرونکي لوبښې ساتلي دي، د ظرافت او ښکلي توب له مخې یو کوچني خو ډېر ستونزمن کار دي چې د هغې د تجسم په څرنگوالي کې بیخي زیات اهمیت لري.

د دغې الهې په ولو پروت یالان هغه شهزادګان او یا افراد لکه سپاهیان او سالار ښيي چې په روستنې درجې د بدبې یا اتلولې یې لاسرسي موندلي، کتل کېږي. په کوشاني هنر کې د یالان کارول د استیانو او پارتیانو په منځ کې رواج نه درلود؛ بیا وروسته د پارت د حکومت په وروستیو کې د رومیانو سره په جگړه کې د سالار او سپاهي لپاره، جگړه ایز یالان ومنل شو ویل کېدای شي، چې ممکن په دغه کې دې لرونکي یالان د یونانیانو د

یوې دورې پورې تړاو ولري، چې په هغې کې زمريو د خپرې درې پر څلورو هنري اغېزې د زمري مجسمه وه.

د آس قيضي او د پونډيو پوښونه چې د پالميت د پانو غونډې د آی خانم د بنار له کشف شوو فيل پايو څخه و او د زوس د بالا پوښونو جگړه ايز ځانگړې تزئين چې په متقابل ډول يې په پښو کې تيارز موندلي، په هيڅ ډول ويل کېدای نه شي چې د کوشاني دورې تزئيني هنر سره به ورته والي ولري بلکې په باختر کې د يونانيانو د زمانې پورې يې تړاو درلود او يا دا چې ممکن په باختر کې د مسلطو يونانيانو د دورو د کمربندونو غونډې يې بيا له سره کاپي کړي شوي وي.

له بلې خوا نه که چېرته دا ومنل شي، دا اثر د کمربند په برجسته گرډيو تامپونونو کې چې د اسکيت يا کوشاني دورې پورې اړه ولري بې له شکه ددې جنگياليو فرهنگي ځانگړنه، د اسکيتيانو او د کوشاني جنگياليو د لړې د دورې سره د کاليو اغوستلو د عنعنې له پلوه به په تخليق کې نه واقع کېده او بنايي وويل شي هغه څه چې ددې لامل گرځېدلي چې د کوشاني جنگياليو دا سمبوليکه يوناني مجسمه په خپل کمربند کې کارولي ده.

پنځم نمبر قبر :

دا قبر اساساً شرقاً او غرباً پروت دي چې سوريې ۸۰/۸ سانتي متر او اوږدوالي يې ۳۰/۲ سانتي متر دي او په دقيق ډول د کلاد شمالي اړخ د لويې لارې په مقابل کې پروت دي او د نورو يادو شوو قبرونو په پرتله دومره زيات اثار نه لري.

په دې قبر کې د اسکلتيو سر د لويديځ خواته او پښې يې د ختيځ خواته دي د احتمال له مخې يې د مړينې په مهال پښې قات شوي دي او په همدغه حالت کې په قبر کې ايښودل شوي دي ددې اسکلتيو لرگين تابوت د يوې ټوټې او لوی څادر په منځ کې راتاوه شوي چې دا څادر د تاک د پانې په نقره

ایزو تزئیناتو لکه په گردیو پانیو بنکلی کړي شوي و دا قبر له خبستو جوړ شوي او په پاسني برخه کې یې کړکی درلودله. هغه آثار چې له دې قبر څخه ترلاسه شوي دي د سرو زرو یوه جوړه غوړوالي ده چې د زړه غوندي د غميو لرونکي او مربع شکل وه او یو غمی لرونکی گلوبند ورسره و او ممکن چې په کالیو کې گنډل شوي او یا په تارکي امیل شوي و.

همدارنگه یوه نری کره چې په کې لاس کې ده او دوه چورې (کري) چې یې په پنبو کې پرتې وي او زیاتې ډبرینې مهري یې درلودلې چې یو شمېر یې بندک او ځینې یې د سرو زرو د کمربند لرونکي دي. د تزئیناتو یو بل ډول یې یوه برونزي هینداره ده چې د سپینو زرو پنبې یې درلودلې او د اتنوگرافي له پلوه د یادونې وړ ده.

۲. شپږم نمبر قبر :

دا قبر په عمومي دهلیز کې د کلا د کوچني هال یا لويديځ خواته پروت دي او ابعاد یې ۲۰/۸ سانتي متر او ۵۰/۲ سانتي متر دي، شرقاً او غرباً پروت دي او مستطیل شکل دي، له خشتي موادو جوړ او بهرني مخ یې پلاستر شوي دي او نسبتاً ارت دي.

په دې قبر کې د انسان کالبوت موجود دي چې د سر کوپړۍ یې درې پانیزه د سرو زرو جوغه، په لاسونو او پنبو کې یې طلايي کړی او په کالیو کې یې د سرو زرو گانې گنډل شوي دي لکه د گلونو غوندي مهري او داسې نورې په کې لیدل کېږي.

ددې قبر د اسکلیت پر مخ چې څه لیدل شوی، یوه برونزي هینداره وه چې چینایي گردې لیکنه یې درلودله، اینسودل شوي ده.

ددې هیندارې د کشف په پاملرنې سره چې زیاتره توکي یې د چینایي لیک دود درلودل دي. دا څرگند واقعیت دي چې د کوشاني کورنۍ اړیکې د

سوداگري او د سياسي لياري ټينگې شويوي په تېره وخت کې ويل کېدای شي چې د دوو امپراتوريو پراختيا او د کوشانيانو واکمني نه يوازې د چين په جنوبي پولو کې ټينگه وه، بلکه ددې کورني فرهنگي او سياسي اغېزمنې د چين په جنوبي پولو کې ټينگه وه، بلکه ددې کورني فرهنگي او سياسي اغېزمنې د چين تر (لان شي) پورې پراخې وي او ددې هيندارې موجوديت په ختيځ اسيا، د شرقي ترکستان نه د (گويي) تر سارا پورې ددې طايفي او د کورني عادي او نورمال روابط گڼل کېږي.

په دې سربېره په دې قبر کې يو طلايي پليت کشف شو چې دوه تنه نارينه او نبځه په کوشاني سيستي لباس ملبس وو، پر يو حيوان سپاره ليدل کېدل چې خدمتگاريانو کران يې وو. د سرو زرو ددې قالب کار ممکن د دوو رب النوع د هستوني بنسکارندويه وي او د پروفيسور سريابندي او پوگاچينکوا د نظريو له مخې بنابي (ديونيزوس) او (ارديانا) وي او ويده سړي ممکن هماغه سيالتي وي چې د شرابو جام ورته ورکوي او دهغه په شاوخوا کې د (نيکي) الهه په کېن اړخ کې چې د فتح او برياليتوب سمبول دي د حلقو او د خرما د پانو سره بنکاري.

که چېرته د طلا تپې د سرو زرو د موندل شوو اثارو د هريو ديکور او له پسوللو سره تماس حاصل شي نو اوږد بحث غواړي او يوازې دومره ويل کېدای شي چې له ۲۴۰۰ څخه زياتې پارچې له دې قبرونو څخه ترلاسه شوي دي، د جواهر سازي زرگري او د سرو زرو د صنعتگري له مخې نه يوازې په باختر کې بلکه په اوسني لړۍ يعنې څه په يونان روم او څه په چين کې بيخې بې ساري گڼل کېږي، او همدا سبب دي چې د باختر د بډايه خزاني په نوم يې شهرت موندلي دي.

اخځونه:

۱. گنجينه های کوشاني های باختر، کابل، ۱۳۲۱ کال، ۱۰-۱۲ مخونه.

- ۲- طلا تپه، زمري کال، ۱۳۸۳ کال، ۷۰ مخ.
- ۳- همدا اثر، ۷۷ مخ.
- ۴- همدا اثر، ۹۱ مخ.
- ۵- پورتنی اثر، ۱۰۲ مخ.
- ۶- همدا اثر، ۱۰۵ مخ.

زمونږ د هېواد خو لږ غونې کتیبې

تاریخي کتیبې یا ډبرین لیکونه هغه تغییر نه منونکي معتبر تلیپاتي سندونه دي چې د ابد لپاره د یوې تاریخي او واقعي پدېدې په باره کې چې نقر شوی دي د بشریت د قیمتي ودیعي په توگه دهغوی د بیانولو په هماغو عبارتونو خوندي ساتي او څوک په کې لاسوهنه کولای نه شي، معمولاً کتیبې د خپلو تاریخي دورو د ژبې په شکلونو او رسم الخطونو د سترو خلکو د تاریخي او خلاقانه پېښو، د فرهنگي او هنري ارزښتونو څرگندونکي او یادگارونو، د عقیدتي، مذهبي او اخلاقي د لارښوونو او سپارښتنو ویانده بېلگې دي، همدارنگه کتیبې هغه زیان نه منونکي ثقه اسناد دي چې د هغوله مخې د زمانې او د سترو شخصیتونو د کارنامو، تاریخي نېټو او دورو پته ترې لگیدای شي.

زمونږ په لرغوني هېواد کې هم یو زیات شمېر داسې کتیبې شته دي چې حتی په غیر معمولي محلونو کې کیندل شوي دي او د تاریخي قدامت له مخې خورا ارزښتناکې دي له کومه ځایه چې ددې کتیبو یو شمېر د غرونو په لابونو او یا د لویو تېرو پر مخ نقر شوي نو دهغوي بیخایه کول او انتقالول دومره آسانه کار نه دي، چې دادی د هغو څو کتیبو په هکله چې یو څه مدارک یې په لاس کې شته په لاندې ډول معلومات وړاندې کېږي.

۱. د آی خانم کتیبه :

مخکې تردې چې دا کتیبه معرفي شي لازمه ده چې پخپله د آی خانم په اړه یو څه معلومات وړاندې شي:

آی خانم چې په ترکی ورته «مه بانو» ویل کېږي او د تسمیې وجه یې د آی خانم په نوم یوې ښځې ته منسوبه ده چې په دې سیمه کې یې واکمني

درلودله خو د يو شمېر نورو ماخذونو په استناد د دې ښار بنسټ
ايښودونکي مقدوني سکندر او لومړي سلوکوس ښودل شوي دي او وايي
چې مقدوني سکندر دوه کاله (۳۲۷-۳۲۹) تر ميلاده دمخه دلته استوگنه
غوره کړې وه او په اتفاقي ډول دا نظريه موجوده ده چې دا ښار او کسايان
سکندريه (د آمو د سين سکندريه) په نوم د مقدوني سکندر له سکندريو
څخه يوه مهمه سکندريه ده. (۱)

د آی خانم تاريخي کلا، ښار، حصار، بالا حصار، ارگ لوبغالي، جاده او ...
اړوندې ودانۍ چې په مجموعي ډول د آمو د کوچي د سيندونو د مخامخ
کېدو د مثلث الشكله (۲۰) مترو د لوړې تپې په مهمه نقطه کې زموږ د
لرغونې هېواد د لرغوني تاريخي اثارو له ډلې څخه د يو لرغونې، تاريخي،
ستراتيژيکي، مذهبي، اداري او کلتوري ښار په توگه د باختريه ختيځه
څنډه کې پروت دي.

د تاريخي روايتونو له مخې آی خانم د مسيحي پېړۍ د پېل په شاوخوا کې
يو يوناني ښار وو او په دې سربېره په ۱۹۲۱م يو لرغون پېژندونکي هيات
د دغه ښار په بقاياوو کې د يونانو باختري مدنيت ډير بډايه اثار چې د
گريکو بوديک د ځانگړي مدنيت نماينده گي يې کوله وموندل. (۲)
(۱- عبدالحی حبيبي، تاريخ مختصر افغانستان، انجمن تاريخ، مطبعه
دولتي، ۱۳۴۲، کابل ص ۵۲.

- مجله کابل، شماره ۴، ۱۳۵۵، ص ۱۱-۱۲

۲- عبدالحی حبيبي، تاريخ مختصر، ص ۵۲.

په دې ښار کې چې آمو ته د نږدې شمالي برخو د تعميراتي سبک له مخې
جوړ شوي وو او د ځانگړي ستراتيژيکي اهميت درلودونکي و په واقعيت
کې د يوزيات شمېر محلقاتو يوه مجتمع ده چې د وروستنيو څېړنو پر بنا
په لاندني ډول ښودل شوي دي:

- بنکتنې ښار
- پاسني ښار
- ارگ (کروپول)
- اوسني کلي
- د کرنې سيمې
- هغه محل چې په بنکتنې ښار کې د تیکر او کودرو د موندنې او د ژور والي د ټاکلي په خاطر کيندل شوي.
- هغه محل چې د استوگنې په سيمه کې کيندل شوي.
- په ستاد (ودريديني) کې د کيندنې محل
- په چهلستون (پرويله) کې د کيندنې محل
- په تياتر کې د کيندنې محل
- له شمالي دروازي تر جنوبي دروازي څخه ۱۲۰۰ متره اوږده جاده.
- د بنکتنې ښار شمال لويديځ حصار او د پاسني ښار حصار د ښار لويه دروازه او د ښار فرعي دروازه
- خندق
- د بنکتنې ښار د حصار پاتې شوونې
- پخوانۍ لار
- د گاډي هغه لار چې د پاسني او بنکتنې ښار تر منځه پرته ده
- ديوال
- پخوانۍ وياله چې اوبه يې د کوڅو برخې حتي بالاحصار ته رسيدلي.
- بارو، برجونه او د تپې د پاسه پاخه استحکامات چې له بالاحصار څخه عبارت وو (۱).

د آی خانم د معماري د ډبر لوړ کيفيت له مخې وو چې له پخو خښتو او ډبرينو ستونو څخه يې د مرکزي مانې لويې ودانۍ چې دمستطيل شکله

غولي لرونکي وو جوړ او شنې، ژيري، سري او توري رنگ آميزي څرگندويه دي او هره خبنسته يې د ۴۵ سانتي متر ضلعي او له ۱۲-۱۵ پنډوالي لرونکي وه (۲).

د آی خانم د بنار په جنوبي او لويديځه برخه کې د خلکو استوگنځای، يو شمېر ودانۍ، ورزش ځايونه (لوبغالي) او بازارونه موجود وو، او له دې لوبغالي څخه د پهلواني د رب النوع «هرمس» مجسمه ترلاسه شوي ده او د کشفې شوي کتيبې له مخې هغه يوناني «تيريباه کوس» «ولاستراستون» هر مس او هر کول ته وقف کړي دي.

او يوه بله ډېره مهمه کتيبه چې د دې بنار د هغې زمانې د خلکو د فکراو د فلسفې ډېره ويانده او څرگندويه بلل کېږي هغه د يو تن يوناني «کي نه آس» د قبر د مستطيل شکله صندوق د کتيبې محتويات دي چې هغه «کلارک» «د ابي فراديس» زوی په آی خانم کې دده په آرامگاه باندې نقر او نصب کړي ده او د هغې ليکنې د اخلاقي مميزاتو لرونکي دي.
(اريانا مجله، ۱۱-۱۲ گڼه، ۱۳۴۵ کال، ۲۸۴ مخ)

- عبدالحی حبيبي، تاريخ مختصر افغانستان، ص ۵۲) لکه عقيدتي سپارښتنو د عبارتونو مفهوم په دې ډول دي:

«په ماشومتوب کې ښه روزنه واخله، په ځوانۍ کې خپلې غوښتنې سرته ورسوه، په پوخ عمر کې درست کار اوسه، په بوډاتوب کې ښه ناصح اوسه او د عمر په وروستيو وختونو کې پوه شو چې څنگه پرته له افسوس څخه مړ شي».

محقق نظر محمد عزيزي په عقیده د دې کتيبې رسم الخط يوناني او د تالميد تبعه کيلير خوست د اتيک د دورې مربوط په يوناني ژبه دي تيري پالوس (تيري يالوس) چې د يونان د دولف مشهورو محتوياتو لرونکي

دي په لاندني ډول ډول دي، لومړي کتیبه: تیري باسوس (Tribalas)
۸۹x۴۸، ۵x۴۳، ۵cm

دوهمه کتیبه :

۶۵، ۵-x۴۲، ۵x۲۸cm::strao

۲-د اشوکا (۲۵۲ تر میلاده دمخه) کتیبې:

اشوکا په لومړي سر کې یوه جگړه مار او ویني توپونکي سپری وو چې د بنگال د خلیج د سواحلو د کالنگه په جگړه کې یې یو لک تنه ووژل او ۱۵۰ تنه یې بندیان و نیول او هغه ناوړینونه چې یې په دې جگړه کې ولیدل چې تر سلو زرو پورې انسانان له لوړې مړه شول نو یې په ژوره توگه دده په روحیې او شخصیت اغېزه وکړه او نوموړي یې د سولې، سلامتیا فلسفي او د بودايي آیین منلو ته وهڅاوه ترڅو چې په ۲۲۰ ق م کې یې په رسمي ډول بودايي آیین ومانه او دهغه د بیخي سختي اغېزمنې لاندې راغي نو د پخوا په خلاف دده په کړو وړو او اخلاقو کې (۱) د روحاني تنور د منځ ته راتلو وروسته یې د بودايي آیین د خپرولو او تبلیغولو په لارو چارو کې د یادونې وړ کار نامې پرېښودلي دده په عصر کې د بودايي آیین د سپارښتنو د مجموعې د لیکنو سربېره یې یو شمېر کتیبې په بېلا بېلو رسم الخطونو او ژبو د خپلې واکمنۍ په سیمو کې نقر کړي لکه چې د تکسیلا د دود ډبر لیکونو تر کتیبو وروسته چې یوه یې په «مانسهره» د پکھلي د ناوي د لویې د «ایبټ اباد» د شمال په (۱۰) میلی کې او بله یې د صوابي د پولې لارې پر سرد هویي مردان د ختیځ د ۸۰ میلی په «شهباز گړهي» کې پر تي دي او دا دواړه په خرو شتهي (خروشتي) رسم الخط او پراکريت ژبې

۱- عبدالحی، حیبی، تاریخ مختصر افغانستان، ص ۵۷

دي په داسې حال کې چې د اشوکا نورې کتیبې په هند کې د براهمو (براهمي) په رسم الخط ښکل شوي دي چې د لرغوني هند د مقامي رسم الخطونو بله مبدا ده.

د اشوکا د اخلاقي فرمانونو بله کتیبه د درونټي په سیمه کې منصوبي دي او په آرامي ژبه لیکل شوي دي او کومې کرښې چې ترې باقي پاتې دي د حیواناتو د وژلو د مخنیوي په اړه دي چې مثلث وزمه شکل لري او اوس د کابل په موزیم کې شته.

۳. د کندهار د اشوکا کتیبه :

دا کتیبه د کندهار د زاړه ښار د دروازې د سرپوزي د کلي په سل متري کې د یوې سختې تیرې د پوزې د بیخ کې حک شوي ده، چې د چهل زیني مخکې د دوو غرگوټو په منځ کې پرته ده، دا کتیبه هغې لارې ته ډېره نږدې ده چې د قندهار له ښار څخه د ارغنداب په استقامت غزیدلي ده او هغه نری لار چې له عمومي سرک څخه د قندهار د زاړه ښار د کنډوالو خواته ځي غزیدلي ده او هغه تیره چې پر مخ یې دا کتیبه نقر شوي ده مستطیل شکل لري ۲،۵۰ متره اوږدوالي او ۱،۸۰ متر پسون لري، د غره ددې لاین په منځ کې په غیر منظمه مربع الشكله سطح چې ۵۵ سانتي متره اوږده او ۵۴ سانتي متره پسون وره یعنی تقریباً مربع شکله ده، ۵۰ سانتي متره د پاسه او ۵۰ سانتي متره د لاندې هواره او صافه شوي ده.

د کتیبې متن په دوو رسم الخطونو یوناني او آرامي لیکل شوي دي دا کتیبه (۳م ق م) د هندي موریاد کورني د پاچا اشوکا ته منسوب ده او په ۱۳۳۷ هـ ل کې په تصادفي ډول هغه مهال وموندل شوه چې له مخې یې بزگرانو خاورې او خټي وړي وي.

مواسیو روبرت د فرانسې د کتیبو او ادبي متنونو د اکادمي غړي او د اروپا د ختیځ او لویدیځ د مجلې مدیر د کتیبې د متن په باب دې نتیجې ته

رسیدلي وو چې اشوکا پاچا د قندهار په کتیبه کې خپل مستعار نوم «بیوداسي» یاد کړي او همدا شان لکه چې په خپله نوموړي د ټولو موجوداتو له آزارولو څخه بیزار وو نو یې د هېواد ټولو ښکاریانو ته توصیه کړي چې د حیواناتو له وژلو او د کبانو له ښکار کولو څخه لاس واخلي، ترڅو چې لا زیاته آرامي او نیکبختي د مځکې پر سر خپره شي، همدا شان سپارښتنه شوي ده چې د مور و پلار او بودایانو په نسبت زیات اطاعت وشي او له نفساني خواهشاتو څخه مخنیوي وشي په خاصه توګه د هر ژوندي شی له آزارولو څخه مخنیوي وشي.

ښایي هماغه د یوناني رسم الخط متن په دې لهجه لیکل شوي وي. ددې کتیبې تاریخي اهمیت په دې کې دي چې د اشوکا او د قندهار د سر پوزي د لومړني یوناني کتیبه ده چې دا مهال په افغانستان کې کشف شوي ده او تردې دمخه د سرخ کوتل کتیبه ده چې یوازې په یوناني رسم الخط ښکل ده، له بلې خوا ده دا کتیبه په لرغوني افغانستان کې د تاریخ له پلوه د ژبپېژندنې له مخې او د ژبو او ادبیاتو د تاریخ له نقطه نظره په یوناني رسم الخط د افغانستان په خاوره کې پیدا شوي ده. (۱)

(۱) تاریخ مختصر افغانستان، حبیبی، ص ۴۸-۵۰.

باید زیاته شي چې د قندهار د سر پوزي په غره کې هم یو ډېره مشهوره کتیبه شته دي چې د چهل زینې په ایوان (طاق) شهرت لري او دلته د موضوع له اوردېدو څخه دمخنیوي په خاطر ترې صرف نظر کېږي.

۴. د کلوم کتیبه :

دا کتیبه چې په تاریخي اسنادو کې د کلوم، حکوم کلم او کالم، په شکلونو هم ضبط ده د مرکزي نورستان په وروستني برخه کې دکتور (تور پو شانو) د بچاو د کلي د یوه غره په ډېره لوړه څوکه باندې ښکل شوي ده.

داتاریخي کتیبه د دوو تاریخي شخصیتونو په تړاو او هم د هغوي د واکمني د دورې د نېټې په بنسټونو سره دهغوی د دوو زمانو او د دوو پېښو پورې تړاو لري چې عبارتونه یې په لاندې ډول دي.

الف: کله چې امیر تیمور (ګوډ تیمور) په ډېرو سختو او زیارګالي سره د نورستان د دې برخې د صعب العبور و ليارو او لارښوونو تر تېرېدلو او له خطرناکو مزلونو او د زانګو ګانو په واسطه تر کوزېدو وروسته تر یوه حده په نورستان کې د دې پخې کلا په فتح کولو بریالی او یو څه وخت لپاره یې دهغې اوسیدونکي تابع کړل.

مګر بیا یې هم هغه ونه ساتلای شوه، خو کله چې ترې په پوره ناهیلېو بیرته راستون شو نو په ډېر قهر او غصه یې دهغې سیمې د فصلونو د تباہ کولو امر ورکړ او په حکوم کې دده په نوم یوه کتیبه نقر شوه چې دده دکامیابي تر څنګه دده د ناکامي یادګار هم دلته کښلي پاتې شو او متن یې په لاندې ډول دي.

«امیر تیمور باد شاه مغول اولین فاتح مسلمانی بود که ولایت این طایفه سرکشی را تا این نقطه تسخیر نمود، ولی حکوم را از سبب استحکام نتوانست متصرف شود.» (۱)

(۱) ریشه های تاریخی نورستان، نازه ص ۸۱.

څرنگه چې د دې کتیبې ساحوي ریسرچ شوي نه دي نو د ابعادو او د رسم الخط د دري لیکنې څرنگوالي یې ښودل کېدای نه شي.

ب: تر پورتنی پېښې څو کلونه وروسته امیر عبدالرحمان خان د سلطنت په دوره کې چې کافرستان (اوسني نورستان) باندې له څو خواوو څخه لښکر کشي وشوه او د دې استقامت د جبهې قوماندانان محمد علي خان د پنجشیر حاکم او محمد صدیق خان د تګاب حاکم و، هغوی تر ډېرو سختو

رقابتي بریدونو وروسته کلوم ته ورسېدل او کتور ددغې پخې کلا خلک
يې کلابند کړل ترڅو چې په ۱۳۱۳ هـ ق ۱۸۹۲ م.

کې يې درمگل دخلکو سره ترسختي جگړې وروسته د کلوم کلا ونيوله د
امير عبدالرحمان خان د تاج التواريخ په قول محمد علي خان د امير تيمور
دهغې کتبيبي لاندې دا عبارتونه حک کړل:

« در عهد امير عبدالرحمان خان غازي در سنه هزار و سه صد سيزده هجري
تمام کافرستان با حکوم مسخر گرديد و اهالی آنجا دين مبين پاک اسلام را
قبول نمودند.» (۱)

(۱) سيمع الله تازه، ريشه های تاريخی نورستان فرهنگ مردم مطبعه
دولتی ۱۳۴۵، ص ۸۱.

- نړيوال لرغونې او اوسني کونړ

۵. د باد پیچ د باد پښ کتبه :

کله چې محمد ظهيرالدين بابر په ۹۱۴ هـ ق د خپلو لښکريانو سره د باد پښ
له غاښې (د لغمان د شيطان گمک په تقريباً جنوب غرب کې) څخه تېریده
نو د حافظ جرگه، په خطیو عبارت وليکل شو او د سنگتراش استاد
محمد له خوا نقره کړي شو (۲).

(۲) احمد علي کهزاد، از سروبي تا اسمار، مطبعه دولتي ۱۳۳۳ کابل ص
۲-۴.

متاسفانه ددې کتبيبي متن مي ترلاسه نه شو کړاي.

اخستليکونه:

۱- آريانا مجله، ۱۱-۱۲ گڼه، ۱۳۴۵ کال، کابل، انجمن تاريخ، دولتي مطبعه
کابل.

- ۲- تازه سيمع الله ، ريشه های تاريخي و فرهنگي نورستان ، فرهنگ مردم ،
مطبعه دولتي ، ۱۳۴۷ ، کابل .
- ۳- حبيبي ، عبدالحی ، تاريخ مختصر افغانستان ، انجمن تاريخ ، مطبعه
دولتي ، ۱۳۴۲ کال ، کابل .
- ۴- کابل مجله ، ۴ گڼه ، ۱۳۵۵ کال ، پښتو ټولنه .
- ۵- کهزاد ، احمد علي ، از سروبي تا اسمار ، مطبعه دولتي ، ۱۳۳۳ کال ،
کابل .
- ۶- نړيوال ، لرغوني او اوسني کونړ .
- ۷- نړيوال ، روزنامه انيس ، شماره ۲۲۸ ، ۱۳۸۲ کال .
- ۸- مجله صبا ، شماره ۲۰/۱ .

د چین تاریخي دېوال

د چین تاریخي، ډیر اوږد او تدافعي یو لړ تاسیساتو درلودونکي دیوال، دنړۍ له اوو گونو عجایبو پدېدو څخه شمېرل کېږي او دا ځکه چې په ډېره زیاته اوږده زمانه کې جوړ شوي او په پخواني زمانه کې د پوځي تدافعي مهندسي بیخي زیاته لویه بېلگه ده.

دا دیوال د چین د جغرافیې په نقشه کې (۷۰۰۰) کیلومتره اوږدوالي لري مگر ځینې پوهاند او لرغون پېژندونکي دا واټن (۳۰۰۰) کیلومترو ته راکموي دا اښه په ۱۹۸۷م (د نړیوالو میراثونو په فهرست) کې ثبت شوي دي (۱).

ددې دیوال له برجستگي څخه داده چې پرته له دوربین څخه پرمخکه باندي د سپوږمۍ له کري څخه په سترگو لیدل کېدای شي او که د ساختماني ځانگړتیاوو له مخې وویل شي نو د سمندر د تل له ډېرې تېټې برخې څخه پیل شوي او په تدریجي سره په کږو وږو غرونو کې تر ۴۰۰۰ مترو لوړوالي مخ پورته غځیدلي دي، په داسې حال کې چې چین له مغولستان (منگولیا) څخه جلا کوي او د تبت په مرموزه پولو پای ته رسېږي.

ددې دیوال د جوړولو کال چې تر میلاده دمخه ۲۴۲ کال کې پیل شوي، ۱۸ کلونو پرله پسې زیار گاللو او د شاقه چارو وروسته ۲۲۸ کال تر میلاده دمخه بشپړ شو.

د دیوال ساختماني توکي چې د کا اولن له خاورو، خښتو او تیږو څخه عبارت دي له پیل څخه تر وروستي نقطې پورې په مستقیم خط ۴۰۰۰ کیلومتره اوږد دي او له دې جملې څخه یې ۵۰۰ کیلومتره په غرنی برخه کې غځول شوي دي.

دا يوه طبيعې خبره ده چې په هر بشري نوبت او په بې ساري شهکاري کې د کارگرانو، زيار ايستونکو خلکو او کارپوهانو خولې تويې شوي او لاسونه يې ټنکي شوي دي. چې د (هند د تاج محل) غونډې د معماري د فن او ظريفانه هنريو تلپاتې يادگار او شهکاري پاتې شوي دي او د تاريخي خورا ممتاز او اهميت درلودونکي گرځيدلي دي نو ددې ديوال د جوړښت د پروسې په ترڅو دا چيني متل په ځای ارزښت لري: (د چين ديوال که يونسل وواژه خو نسل نسلونه يې له مړينې څخه وژغورل) د چين داله عجايو دک ديوال د چين د وخت د حکومت پر مهال د شمالي مليتونو د بريدونو د يرغلونو د مخنيوي په خاطر يعنې د چين د ديارلس کلن ځوان پاچا (چين شي هوانگ) يا (چين شي خوان) او د (مانچو) د قبيلې له خوا په دې موخه بنا شو چې يې د امپراطوري خاوره د شمالي د (هيوانگتو) د وحشي قبيلو له يرغلونو څخه په امان کې پاتې شي او رښتيا چې تر جوړېدو وروسته يې ددې امپراتوري پولې څوارلس پېړۍ د دنښمن له تېريو څخه خوندي وساتلې. (۲)

يا د يوبل اثر د ليکنې په حواله:

او په جگړه کې ښکيل هېوادونو د سرحدي غرونو څخه په گټې اخېستنې سره د ديوال په جوړولو پيل وکړ، تر و په (۲۲۱) تر ميلاده دمخه د چين امپراتور (چين شي خوان) هغه مهال چې يې د چين يووالي تامين کړنو د واک ديوالونه يې سره وښول، تر څو چې په شمالي پولو کې د يو ستر ديوال په بڼه د غرونو پر سر رامنځته شو، په دې وخت کې ددې ديوال اوږدوالي (۵۰۰۰) کيلومترو ته رسېده، د خان په لړۍ کې او د چين تر لړۍ وروسته د ديوال اوږدوالي (۱۰۰۰۰) کيلومتره ته وغځيد، د چين د دوه زرن او څو زره کلن تاريخ په بهير کې د چين د بېلابېلو دورو واکمنانو ددې ديوال جوړولو ته دوام ورکړ تر څو چې يې اوږدوالي ۵۰ زرو کيلومترو ته

ورسپده او دا اندازه د مځکې له کړې نه د چور لیدلو سره برابره ده او د چین په جغرافیایي نقشه کې دا دیوال ۷۰۰۰ کیلومتره اوږدوالی لري. هغه دیوال چې اوس یې خلک گوري د مینګ (۱۳۲۸-۱۲۴۴م) د لړۍ پورې تړاو لري چې له لویديځه د چین د کانسو په ایالت کې د (جایو گوان) په دروازې او له ختیځه د (لیائونینګ) په ایالت کې د (ریالوجیان) درود په غاړه او وروسته د چین په شمالي ختیځه برخه پای ته رسېږي.

ددې به منځ کې نه ایالته، بناورونه او خپلواکۍ ناحیې د ۷۳۰۰ کیلومتره په اوږدوالي موجودې دي او خلک یې د اوږد دیوال په نامه یادېږي (۳).

که ددې دیوال د معماري د سبک او نورو مشخصاتو په اړه وویل شي: نو کله چې دا دیوال جوړ شو نو یې د دیوال برجونو چې یو له بله یې ۱۲۰۰ متره واټن درلود نه زره سرتېري په ساتنې وگومارل شو.

په کال ۱۷۱۹م کې یو انګلیسي عالم په دې عقیده و هغه څښتنې او تیرې چې په دې ستر دیوال کې لگېدلي وي له هغو څښتنو څخه زیاتې دي چې دانګلستان د اسکاټلند او ویلز د کورونو په جوړولو کې کارول شوي دي (۴).

د چین دیوال د یوې تدافعي پروژې په نامه چې د غرونو پر سرونو جوړ شوي دي له دښتونو، څړځایونو او جبه زارونو څخه تېرېده، کارگرانو د ځمکنیو عوارضو سره سم د دیوالونو په جوړولو کې بېلا بېل جوړښتونه په پام کې نیول هغه چې د چین ددغو نسلونو د درایت او عقل ښکارندویه دي. دا چې دیوال د غرونو د مسیر په لور او ژورو کې جوړ شوي دي نو د دیوال بهرني خواته یې ډېره ژوره ښکاري په واقعیت کې غراو دیوال سره نښلول شوي دي، نو ځکه دښمن پرې په هیڅ ډول نفوذ کولای نه شي.

دا دیوال په عمومي ډول له لویو اجرونو او مستطیل شکلو ډبرو څخه جوړ شوي دي که د دیوال ساختماني شکل یو څه لا توضیح شي دا دیوال چې

دوه څنډې لري او منځ يې د خاورو او کا، (سنگ پارچه) څخه ډک شوي چې لس متره لوړ دي او د يو هغسې سرک بڼه لري چې په يورديف کې يې سور (۴-۵) متره دي او څلور آسان ديو او بل تر څنگه په کې تللاي شي، د غلو او وسلو او مهماتو د وړلو راوړلو په مهال په کې هيڅ ډول ستونزه نه رامنځته کېدله.

د ديوال دننۍ برخه يوه ډبرينه پرده او دروازه لري هغه چې په آساني سره بېرته کېدای شي په يوه ټاکلي واټن کې د ديوال څوکه او يا د انداخت برج او ترصد او د خبر رساني (الارم) لپاره لياره جوړه شوي و د ديوال په لور په څوکه کې يوې لوړې کلا ته ورته ودانۍ د وسلو، غلو دانو او مهماتو د ذخيري او د سربازانو د استراحت لپاره جوړه شوي ده.

او په مخفيانه جگړه کې ترې کار اخېستل کېده، هغه وخت چې په دېښمن بريد وکړد او بر جونه په رڼا کېدل او ټول هيواد به له دې حملې څخه خبرېده که څه هم په او سمهال کې د چين ديوال د مقاومت موضوع د يوې پوځي موانع په توگه له منځه تللي ده. خو بيا هم د چين د فرهنگي ميراثونو د ساتنې کار پوهانو ددې ديوال زياتره برخې له سره جوړې کړي او بيارغولي دي او د خښتولايي يې پخې کړي دي.

که د چين ديوال د دورنما او منظري او نورو برخو په اړه وويل شي نو که ددې ديوال د ځانگړې معماري بنسکلا ايز مظاهر وليدل شي، نو خورا په زړه پورې دي.

ددې ديوال دا مظاهر ارزښتناک او له برمه ډک دي، له ليري واپتونو څخه د غرونو پر څوکو دا ډير لوړ، کوډوډ ديوال د يو داسې بنامار په شکل بنسکاري لکه چې د حرکت په حال کې وي او يوه پرتمينه صحنه تر سترگو کوي.

که دیوال له نږدې خڅه وکتل شي نو د هغه له برمه ډکې دروازې او دیوالونه د یووالي لوړې څوکې، د څارنې او انداخت برجونه، د اور بلوني برجونه د مخکې د عوارضو سره یو ځای خورا په زړه پورې هنري پدېدي دي.

د چینایانو په وینا: (هغه څوک چې د چین په دیوال ختلي نه وي اتل نه دي) (۵) د چین دا تاریخي او بې ساري لوړ او اوږد دیوال چې له پیکنګ خڅه د ۹۰ کیلومتره واټن لیرې پروت دي، بالاخره په ۱۳ میلادي پېړۍ کې د مغلي چنګیز وحشي لښکري له دې دیوال خڅه تیري شوي او چین یې تر خپلې ولکۍ لاندې راووست، او په همدې ډول په کال ۱۲۴۴م کې د شمالي تیري کونکي ځواکونو تر دېرش کلني جګړې وروسته هم را تېر شول (۶).

د بشري فتنو او د یرغلګرو د بریدونو په پایله کې څه هم ددې ستر دیوال یو شمېر برخې ویجاړې شوي خو بیا هم زیاتره برخې یې په امان پاتې او خوندي شوي دي. لکه (بیجنګ) ته نږدې د (بارلینګ دیوال) د سي ماتې دیوال، د (موتیان یو) دیوال او د چین د دیوال په وروستني ختیځه برخه کې د (شان های گوان) دروازې چې د چین لومړنې دروازه شمېرل کېږي.

د (درگان سو) په وروستني لويديځه برخه کې د (جایو گوان) دروازه چې البته د دیوال دا برخې ډېرې مشهورې او د لید لوړ، برخې دي او په دې وجه هر کال د نړۍ بیخي زیات شمېر سیلانیان ترې لیدنه کتنه کوي.

که په پایله کې وویل شي دا دیوال چې څو ځلې او بیا په یو ځلې پراو کې جوړ شوي دي د لرغوني چین په یوه دوره کې د چین په ملیونونو انسانانو د زیار ایستنو او رنځ گاللو د درایت تسجم دي، د زرگونو کلونو تر تېرېدلو وروسته هم له منځه تللي نه دي او تر اوسه یې خپله ښکلا او برم ساتلي او د چین د ملیت د روحیې ویانده سمبول پاتې دي (۷).

اخیستلیکونه:

- ۱- سیستم های مهندسی در آبادات باستانی، نظر محمد عزیزی او مجتبی عارفی، انتشارات یوسف زاد، ۱۳۹۱، ۸۲مخ.
- ۲- د افغانستان تاریخی او فرهنگی ویاړونه، رازقی نړیوال، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۲، کال ۳۲۷مخ.
- ۳- سیستم های مهندسی ... اثر، ۸۲مخ.
- ۴- د افغانستان تاریخی ... اثر، ۳۲۷مخ.
- ۵- سیستم های مهندسی ... ۸۸مخ.
- ۶- د افغانستان تاریخی ... ۳۲۷مخ.
- ۷- سیستم های ... ۸۹مخ.
- ۸- گزینه از عجایب جهان، سید محمد نعیم بهار، انتشارات خاور، ۱۳۸۴.
- ۹- آریانا دایرة المعارف، ۵ ټوک، دایرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴کال.
- ۱۰- د افغانستان استحکامی کلاوی، حصارونه او بالاحصارونه، رازقی نړیوال، ۱۳۸۳کال.

زمور د هېواد يو شمېر لرغونې غارونه

دنورو اسيایي هېوادونو غوندي زمور په هېواد کې هم يو شمېر غارونه تعميراتي ژور کوهي او ژورې سمخې شته چې د بشري ژوندانه د دورو څرگند شواهد بلل کېږي.

د افسانو له مخې غارونه د نړۍ د زياترو سيمو د خارق العاده او خارق الطبیعه مخلوقاتو داستوگنې ځايونه وو او له دې کبله يې د يو شمېر غارونو اسطورو ته د سپېڅلتوب جنبه ورکړې ده د ډبرو د لرغونو دورو د ژوندانه په لومړيو مرحلو کې يوه مرحله هم چې پوهانو ورته «په لوړو غارونو کې د بشري ژوند دوره» وييلي ده: په لوړو غارونو کې ژوند طبعاً د لوړو غرونو په لمنو کې مناسب ځايونه غوښتل او زمور د هېواد اقليمي او جغرافيوې وضعيت هم ښيي، چې دهغه وخت انسانانو د غرونو په لمنو او جگو کمرونو کې ډبرې پناهگاوي درلودلې.

په غارونو کې استوگنه له (۵۰۰۰) کلونو راهيسې په اسيا کې معموله ده له (۴۵۰) کلونو راهيسې په پنځو سوو زرو وروستنيو کلونو کې په غارونو کې داستوگنو ښکاريانو د ژوند په باب معلومات په اسيا کې او له دې جملې څخه په چين، افغانستان او ايران کې را پېل کولای شو.

د غارونو کيندنې چې په هغې دوره کې يې توليدي افزار په لومړۍ مرحله کې وو د بشر لپاره فوق العاده ستونزمن کار شمېرل کېده او دوی دا ډېر سخت کار د ژوندانه دمهم ضرورت په حيث ددې موخو او مقصدونو په خاطر ترسره کړي دي.

- د خپرونکو حيواناتو له ډاره چې په غافله توگه پرې حملې ونه کړې يعنې د هغوي له زيان رسونې څخه د خوندي ساتنې په غرض.

- ددې لپاره چې له لاندینو سیمو څخه په پراخ نظر څارنه وکړای شي.
- د بنکار کولو لپاره د یوې مناسبې مورچې په توګه بنایي وویل شي چې له
ډېرې پخوانۍ اوږدې مودې او کلونو را په دې خوا په افغانستان کې
د غارونو په هکله څېړنې پیل شوې او دا غارونه په دې ډول معرفي کېدای
شي.

۱. د قره کمر غار :

د سمنګانو د ایبکو د شمال په ۸ میلی کې د پلخمرې او تاشقرغان ترمنځ
یو کلي ته چې د

« سرکار » په نامه یادېږي او د یوه غره په جنوب ختیځو لمنو کې چې د
ایبکو په شمال کې په پورتنی کلي حاکمیت لري، نږدې پروت دي.
دا غار د سمندر له تل څخه ۲۳۰۰ فته او له جلګې څخه یې لوړوالي (۱۵۰)
متره (۴۵۰ فته) دي، په دې توګه جلګې څخه د غار د جګوالي په وجه په
ډېره ښه توګه په جګو غارونو کې د بشري ژوند موجودیت څرګندېږي.
د قبل التاریخ عصر نه دمخه څېړونکی امریکایي « ډاکتر کارلتن کون » په
دې باب څېړنې او کتنې سرته رسولی وي او « تر غار لاندې پرتې سیمې »
ترسرلیک لاندې لیکي :

له دې ځایه څو میله وړاندې دره لیدل کېږي او د بنکاریانو لپاره ډېر
مناسب محل دي، د غار خوله د جنوب په استقامت ده او ټوله ورځ د لمر له
رڼا او تودوخې څخه برخمنه وي، نږدې ورته او به شته او زیات شمېر
حیوانات هلته ګرځي را ګرځي پرې دې ښېګڼو سربېره په پخوانیو زمانو
کې چې په غارونو کې استوګنه معموله وه د سون مواد هم دهغو په شاوخوا
کې شتون درلود.

د امریکایي پوهانو د څېړنو له مخې څرګندېږي چې د قره کمر غار د نیمې
کاسې په شکل دي د غار ځمکه په بېلا بېلو قشرونو پوښل شوې وه چې

زنبته زیاتې ژورې برخې یې نصواري رنگ درلود او لږ تر لږه د هغې پر مخ درې پارکیز سوبات لیدل کېږي او بیا په خاورین رنگ یو قشر پروت و. دا غار د فلز په دوره کې هم استوګنځی و او په دې دوره کې یې اوسیدونکی په شیونټوب بوخت وو.

د غار د خاورې په ټولو طبقاتو کې د ژوند اثار لیدل کېږي، د حیواناتو هډوکي او چقماق افزار پراته وو نو ادعا کېدای شي چې د ډبرې په دوره کې هلته همیشنی استوګنه موجوده وه، خو د تیرې په نوي دوره کې هلته د ژوند نښه نښانه نشته پوهان عقیده لري چې په دې غار کې ۷۰۵۷ کاله دمخه د بناریانو ژوند موجود و.

(افغانستان در پرتو تاریخ، احمد علي کهزاد، ۳۱ مخ).

۳. شمشیر غار :

زموږ د هېواد له لرغونو غارونو څخه یو هم د شمشیر غار دي چې د کندهار د لویدیځ او جنوب لویدیځ په «۱۵» میلۍ کې د شمال او شمالي ختیځ په نږدې درې نیم میلۍ کې چې د پنجوائې په کلی کې پروت دی او دغه کلی ته نږدې استوګن کلی «بادروان» نومېږي چې د ارغنداب په ختیځه غاړه کې موقعیت لري.

د شمشیر غار پنجوايي ته نږدې او د گاونډیو غارونو په جمله کې ډېر مهم تاریخي غار دي چې د عمومي جغرافیا د موقعیت له مخې د افغانستان د جنوب لویدیځ د پراخې دښتې د سیمې په څنډه کې چې ریګستان ورته وایي پروت دي «دوری سیند» چې د پنجوائې جنوب لویدیځ ته نږدې د (۳۰) میلو په واټن د ارغنداب په سیند کې ورگډېږي شمشیر غار ددغه سیند له غاړو څخه د (۱۰۰) مترو په شاوخوا کې لوړوالي لري، د غره له بیخه د غار تر خولې پورې له (۳-۱۵) دقیقو پورې واټن دي.

شمشير غار په اصل کې درې مجوفې برخې لري او که ورته ښه وکتل شي، په عمومي ډول پنځه محوطي او په اصطلاح سره پنځه پناه گاوې هلته تشخصيدای شي.

- لومړۍ پناه گاه (۲) متره اوږده او سوريې په بېلا بېلو برخو کې (۱۱) مترو ته رسېږي او جگوالي يې د غار له خولې نه په استثنايي ډول ډېر تنگ دی چې دوه نيم مترو ته رسېږي.
- دوهمه پناه گاه (۷) متره اوږدوالی او (۱۳) متره سور لري او لوړوالی يې د (۲) مترو په شاوخوا کې دي، وروسته تريوه دهليزه له (۱۱) مترو اوږدوالي څخه درېيمه پناه گاه ده.
- درېيمه پناه گاه، د دغه غار ډېره لويه پناه گاه ده چې (۳۵) متره اوږده او لوړوالي يې (۱۰) متره دي.
- څلورمه پناه گاه، د درېيمې پناه گاه غوندي ساختمان او بعدونه لري.
- پنځمه پناه گاه: د څلورمې پناه گان له محوطي څخه (۴) متره جگه ده خو خوله يې ډېره تنگه او تېریدل ترې گران دي.
- د هغو څېړنو له مخې چې ۱۹۵۱م کې د نيويارک د طبيعي تاريخ د موزيم د لرغون پېژندونکي هييت غړي مستر لويې د وپری چې په شمشير غار کې کړي، ثابته شوه چې دا غار د طبقات ... «پيلوس» په دورو کې جوړ شوي او د قبل التاريخ له دورې نه دمخه ترې گټه نه ده اخېستل شوې او يو تاريخي غار ورته ويل کېدای شي، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې چې ترلاسه شوي د مسيحي پيرۍ له پيل نه نږدې (۱۳) کاله وروسته د مغلو تر عصره پورې يعنې تر ۱۲۲۱م کال پورې د بشر د استوگنې نښې نښانې په کې ليدلې شوې دي.

د تاريخي کرونولوژۍ له مخې ددې دورو شواهد په شمشير غار کې ليدلی شوي دي.

۱. لومړنۍ کوشاني دوره :

دا دوره له ۱۰۰ قبل الميلا د څخه، تر ميلاده ۳۰۰ کاله وروسته يعنې ۴۰۰ کاله موده رانيسې او هغه کودورې چې په ټاپو بنکلی کړای شوی وو ددې دورې بنکارندوی دي.

۲. وروستنۍ کوشاني دوره :

له ۱۰۰ تر ۳۰۰ کلونو له مسيحي پيړۍ وروسته معمولاً د کودورې ټوټې يې سور وزمه دي د تېر سړيې درې فلزي څنډې لري چې زياتره يې پر « سیتی » قومونو پورې تړاو لري هم له دې قشر سره بنکاري.

۳. کوشاني ساساني دوره :

دا دوره له ۳۰۰-۷۰۰ کلونو پورې موده رانيسې، ددې دورې مخصوص کودورې يعنې فراگمنتونه له هغې ترقي سره چې د ساساني دورې د مخصوصو بناونو په نقشونو کې دي ددې دورې شکمن توب له منځه وړي.

۴. لومړنۍ اسلامي دوره :

دا دوره له ۷۰۰ ميلادي تر ۱۲۲۱ ميلادي پورې ځينې مخصوص کودورې د سلجوقي دورې شتون نښي چې دمغولو تر دورې پورې د استوگنې وړ و او بيا وروسته يې، د استوگنې دومره اوږده دوره نه درلوده او کودورې يې رنگه لعاب لرونکي، د اسلامي پيړۍ د مخصوصو نقشونو لرونکي وو، چې په دې حساب شمشير غار له مسيحي زمانې څخه تر ۱۲۲۱ ميلادي يعنې د (۱۴-۱۵ پيړيو) په اوږدو کې د استوگنې ځای و او کندهار ته نږدې يو تاريخي غار شمېرل کېږي چې له لومړۍ کوشاني دورې تر مغلي وروستنۍ دورې پورې مشخصات معرفي کوي (افغانستان در پرتو تاريخ، کهزاد).

۳. دارزگان غار :

په هېواد کې د تاریخي ښارونو په جمله کې یو غار هم په ارزگان کې د « د ایریولاد» د لمر خاته لور ته د سمندان په غره کې شته چې خوله یې ۵ متره لوړه او د نننۍ منځ یې (۵۰) متره ارتوالی لري. د غار له چت څخه او به را خاڅي، د دوی په دريو میاشتو کې (چنگاښ، زمري او اوړي) کې دغه او به کنگل وي او د بلور په څېر صفا معلومېږي، د سیمې خلک دایخونه ماتوي او استفاده ترې کوي طبعاً د کال په نورو موسمونو کې هم دغه او به را خاڅي او کنگل کېږي. د دغه غار تر وروستنۍ برخې پورې تر اوسه پورې څوک تللی نه دي. (پښو اریانا دایرم المعارف، ۲ ټوک، ۸۰۵ مخ).

۴. دلاش د کلا غار :

دا غار له هغو عجایبو څخه ډک دی چې له نوموړي کلا چې یوه پخه کلا ده ایستل شوی دی او دا مشهور خبره ده چې یو وخت ددې کلا دوه غویان هغې ته ورننوتلي وو، یو یې د سمور کلي ته نږدې (دلاش کلا د جنوب لویديځ په ۲۰ کیلومتری کې) تر ځمکې لاندې راووت، ددې غار په دننه کې انسان کولای شي په ولاړې لارې شي خو د زیات تورتم په وجه وړاندې تلای نه شي او که خراغ ولگوی نو دومره زیات پتنگان او شب پرکان یې پر مخ او وجود را تو بېږي چې دهغوی د اذیت په وجه وړاندې تگ ممکن نه دي (سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها، محمد اعظم سیستانی، ج ۲، ص ۳۲۷) ښایي وویل شي چې زمور په هېواد کې له پورتنیو یادو شویو غارونو پرته نور غارونه هم شته دی.

د پکتیا د میرزکې او د جوزجان د طلا تپې د اثارو پرتله کول

پکتیا د تاریخ په اوږدو کې علمي څېړنیز سیمینار د افغانستان د اسلامي جمهوریت د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت په نوښت او دغه راز د افغانستان د علومو اکاډمۍ، د کابل پوهنتون او د ښوونې او روزنې پوهنتون د پوهانو او د هېواد د لیکوالو، ادیبانو، مورخینو او د قلم دنورو خاوندانو په گډون د تلي میاشتې له ۲۲ مې تر ۲ مې نېټې پورې جوړېږي او په هغه کې به د پوهانو له خوا د موضوع په اړه علمي څېړنیز مقالې ولوستل شي راځي چې په دې اړه دا لاندې څېړنیزه مقاله په ګډه سره ولولو.

زموږ د لرغونې هېواد له لرغونو بډایو او بې سارو اثارو څخه یو هم د میرزکې او طلا تپې بډای اثار دي چې نن سبا له نړیوال شهرت څخه برخمن دي.

میرزکه د گردیز د مرکز د شمال ختیځ د ۳۰ کیلومترې او یا ۳۵ کیلومترې په واټن د تسیو کیوتا Tsiu – Kuta یعنی غزني او د گندهارا، سوات، پېښور یعنی پوراشاپوار او د پخواني هیدولیانانا Hedolyana یا او دیانا Uddyana د کارواني لارو پر سر موقعیت لري.

د جغرافیوي بعدونو له مخې میرزکه د شمالي عرض البلد د ۳۳ درجو او ۴۲ دقیقو او د ختیځ طول البلد د ۶۹ درجو او د ۲۹ دقیقو پر کړښو باندي پرتله ده.

خو طلا تپه یا لتین تپه د شبرغان (اسه پورگان) یعنی جوزجانان په ۵ کیلومترې د مزار شریف د لویې لارې په کینه خوا کې پرتله ده او د توپو

گرافي له مخې له مخکې ۴ متره لوړوالي لري دا غونډۍ د يوې بلې غونډۍ په خوا کې چې ايميشي تپه ورته ويل کېږي واقع ده. د ميرزکې د نومونې وجه لکه چې د گرديز د بالاحصار د باني په باب وويل شوي دي چې د زمرد سيمې او قبيلې د يو واکمن د خورچې زکه پاپه ميرزکه ياديدله او په حقيقت کې د يوې واکمنې مفهوم افاده کوي او ممکن د ميردغه کلمه روحاني مفهوم هم ورکړي خو بيا د طلا تپې د تسميې وجه په دې ډول ښودل شوي ده.

طلا تپه چې اصلي نوم يې التين تپه ده او التين په ازبکي ژبه د سرو زرو (طلا) معنا لري چې د التين په غونډۍ او يا په طلا تپې يې شهرت پيدا کړي دې دا چې ولې يې په دې مفهوم شهرت موندلی دی علت يې دادی چې ددې غونډۍ د ځينو برخو د ويجاړتوب او د زماني په تېریدلو سره د لرغونې زماني د زيات شمېر طلايي فراگمنتونو د کشفيدلو له کبله پرې ددې سيمې خلک دې ته وگومارل چې د طلا تپې نوم پرې کېږدي.

که چېرته د ميرزکې د اثارو د کشفيدلو او تنوع په اړه وويل شي همدومره به کافي وي چې په دې باب بيا هم د سرمحقق د مرستيال ښاغلي نظر محمد عزيزي اثر، ۲۴ مخ ته مراجعه وشي چې په کې راغلي دي.

د ميرزکې د مسکوکاتو د مجموعې د سکود موندنې پيل لکه دهېواد په يو لړ سيمو کې د تاريخي اثارو د موندنې او کشفيدلو غونډې په ناڅاپي او تصادفي ډول يوه پېښه وه چې د ۱۳۲۲ المريز کال په پسرلی کې د سيد کرم ولسوالۍ منگليو ښځو کله چې يې د ميرزکې له چينې څخه اوبه وړلې نو يې له اوبو د منگيو د ډکولو پر مهال يوه د سرو زرو سکه وموندله، ددې پېښې د خپریدلو له مخې د کابل موزيم يو هييت هلته سفر وکړ او وضعه يې له نږدې څخه وکتله.

د چيني په پاسني برخه كې يې مقدماتي خپرني وكړې او په نتيجه كې يې هغې چيني څخه برونزي او مسي زنگ وهلې سكې او يو شمېر د سرو زرو سكې ترلاسه كړې او د مطالعې لپاره يې د كابل موزيم ته يوړولې.

ارواښاد كهزاد د ميرزكې په اړه پراخې ليكنې كړي دي لكه چې وايي:

... له يو لړ كيندنو او عمراني مطالعې وروسته څرگنده شوه چې په اصل كې دغه چينه د دې غونډۍ دنورو چينو په شكل چې اوبه ترې را بهېږي د يوې مستطيل شكلې كوټې محوطه چې اوږدوالي يې له ختيځ څخه لويديځ ته د پنځو مترو او له شمال څخه جنوب ته د څلورو مترو په شاوخوا كې دي ښكاره شوه د كيندنې د دې مرحلې په لومړۍ سر كې يو شمېر سكي له دې چيني څخه ترلاسه شوي.

د دغې محوطې په منځ كې يوه كوټه چې دمخه وويل شول ښكاره شوه د سنگ كارۍ څلور پاڅه او منظم ديوالونه يې درلودل او دغې كوټې ته ضرابخانه ويلاى شو او د معلوماتو له مخې يو وخت دلته مهرونه جوړېدل، زرگرۍ او آهنگرې كيدلې چې سرنيزي، غشي او داسې نور شيان په كې جوړېدل او چې كله په دې ځاى كې علمي او عملي خپرني پيل شولې ورو ورو دلته نهه زره سكې ترلاسه شولې چې زياتره برخه يې د سپينو زرو او مسي وي وروسته په كې خپلسرې كيندنې او لويې لوټونې پيل شوي چې له ۱۳۷۱-۱۳۷۳ كلونو سره يې سمون درلود.

خو په ۱۳۲۵-۱۳۲۲ كلونو كې چې دمخه ورته اشاره وشوه د لومړۍ پړاو په كيندنو كې د لسو زرو سكو په شاوخوا كې اټكل كېداى شي. او كه په دې باب د زيات بحث څخه تېر شو نو په كوټلي او نتيجوي ډول د كرونولوژۍ په اعتبار د واكمنيو پورې په ارتباط كې د ميرزكې د سكو د كلكسيون په ډول معرفي كېداى شي.

- د انټي ماكوس په دوره كې ۲۰۰-۲۳۰ تر ميلاده دمخه كلونه.

- د پانتالتون په دوره کې ۱۹۰ تر میلاده دمخه کلونه.
 - د ایودوت د دورې متعلق (۱۸۰) کاله تر میلاده دمخه.
 - د تاگانو کلس د دورې متعلق (۱۸۵) تر میلاده دمخه.
 - د ایو کراتید په دوره کې: (۱۷۵) کاله تر میلاده دمخه.
 - د مناندر د دورې متعلق: (۱۲۵) کاله تر میلاده دمخه.
 - د هیلو کلس د دورې: (۱۵۹) کاله تر میلاده دمخه.
 - د لیزوس د دورې متعلق: (۱۵۰) کاله تر میلاده دمخه.
 - د انتیال کیلاس د دورې متعلق: (۱۴۵) کاله تر میلاده دمخه.
 - د ارکه بیوس په دوره کې (۱۴۰-۱۳۰) کلونه تر میلاده دمخه.
 - د دیو مدوس د دورې متعلق (۱۴۰-۱۰۰) کلونو تر میلاده دمخه.
 - د فیلوگزنوس په دوره کې (۱۲۴) کاله تر میلاده دمخه.
 - د دوپلوس د دورې متعلق: (۴۰) کاله تر میلاده دمخه.
 - د آزس د دورې په تړاو (۵۸) کاله تر میلاده دو مخه.
 - د آزیزس د دورې: (۴۵-۴۰) کلونه تر میلاده دمخه.
 - د اسپاری لیزس د دورې: (۱۱۰) کاله تر میلاده دمخه.
 - د کندو فارس د دورې متعلق: (۱۹-۴۸) کاله تر میلاده دمخه.
- او دا چې طلا تپه څنگه کشف او خپرېږي په کې وشوی او څه ډول اثار په کې ترلاسه شول په زیاتو مدارکو کې په دې باب خپرېږي لیکنې او په دې باب یو لړ نظریې وړاندې شوي دي خو موثق او باوري هغه معلومات دي چې د دې سرشارې خزاني د معرفۍ په ترڅ کې ښاغلي ډاکټر لطیف بهاند په یوه اوږده مقاله کې بیان کړي او د هېواد ورځپاڼې د ۱۳۸۹ کال د لیندۍ د ۲۷ مې نېټې په ګڼه کې چاپ شوې ده چې لنډیز یې په دې ډول دي.
- د دې خزاني د سپړلو چارې په ۱۹۷۸ میلادي کال د پخواني شوروي اتحاد او د افغانستان ترمنځ د دولتي پریکړې پر بنسټ د دواړو هېوادونو د

لرغون پوهانو په گډو هڅو او پرله پسې زیار ترسره شوي، په پایله کې د میلادي دوو زرو کلونو دمخه لرغوني اثار را څرگند شول د اکیندنې د شوروي اتحاد د لرغون پوهان چې مشري یې «و.ا. سریانیدی» او د افغاني لرغون پوهانو مشري د بناغلي «حبيب اعظمی» په غاړه وه له خوا ترسره شوي.

سپرني په پرله پسې توگه له ۱۹۷۸-۱۹۷۹ م کال پورې د همدې تپې په بېلا بېلو برخو کې ترسره شوي نوموړي هیبت هلته د سیمه ییزو واکمنانو، پاچهانو او شهزادگانو (۷) مهم قبرونه او هدیرې وڅېړلې او (۲۱۲۱۸) د سرو زرو، توتې، نقره ایز او برونزي اثار د یو شمېر رومي، پارتي او هنري سبکونو سره یوځای ترلاسه شول.

طلا تپه د ساختماني سبک او پلان د ترلاسه شویو اثارو له مخې د منځنۍ آسیا د جنوبي سیمو له اثارو سره ورته والي لري دایمیشي (ایمشیکی) په غونډۍ کې هم کیندنې وشوې ددې غونډۍ لومړنۍ سطحه له پورته څخه لاندنۍ خواته په کوشاني دورې پورې اړه لري.

دالتین تپې څخه څه لېرې «یمپیک gemehik-tapa» تپه پرته ده د موجوده سندونو په بنیاد د بنامارانو (Grief-fon) سمبول د طلا تپې په کشف شویو اثارو کې شته د چاقو او پیش قبضی په لاستو کې په برجسته ډول سره زراچول شوي دي.

د هنري جوړښت له پلوه دا بناماران چې لکۍ او سريې په متناظر ډول دی په واقعیت کې د پاچاه د حشمت او هیبت انعکاس ورکونکی دی (بنايي وویل شي چې د ننگرهار د درونتي په لرغونو سیمو کې دمارانو په نوم یوه تپه شته چې په بودايي اثارو پورې تړاو لري) وروسته تر هغې چې د تزئیناتو او جوړښت له نظره د طلا تپې په اثارو کې لیدل کېږي، زیاتره ورته والي یې د گندهارا په دیکوراتف کې په څرگنده توگه ترسره کېږي.

په تېره بیا د بنامار تېلور، د طلايي پانې برجستگي لکه طلايي تزئینات له دې جملې نه د کرې، غوړوالی، په طلايي کمربند کې طلايي ټامپونه ورته والي لري دا چې د طلا تپې دغه گران بیه خزانه د لرغونو اثارو د مافیایي قاچاقبرانو څخه څنگه خوندي پاتې ده جلا بحث غواړي.

که د میرزکې د مسکو کاتو د کلکسیون څرنگوالي د طلا تپې د خزاني سره پرتله شي نو په پایله کې ویل کېدای شي.

۱- د میرزکې د مسکو کاتو کلکسیون په لومړي کې په ناخاپي او تصادفي ډول ترلاسه شوی، حال دا چې د طلا تپې اثار د علمي څېړنو په پایله کې ترلاسه شوي دي.

۲- د میرزکې د مسکو کاتو په اثارو کې د یو څه او سپنیزو افزارو په شمول یوازې سیکې ترلاسه شوی دی حال دا چې له طلا تپې څخه د سکو په شمول نور نادر اثار لکه طلايي مار ترلاسه شوی دی.

۳- د میرزکې د کلکسیون سیکې تر میلاده له دوو زرو تر میلاده ۱۹ کاله دمخه زمانې او د بېلا بېلو پاچهانو او واکمنانو په دورو پورې تړاو لري خو بیا په طلا تپه کې د کوشاني دورې په شمول د سیمه ایزو واکمنانو، پاچهانو او شهزادگانو پورې تړاو لري او د قبرونو او له تپو څخه ترلاسه شوی دی.

۴- د میرزکې د سکو کلکسیون د لسو زرو په شاوخوا کې سکي يې رانیولی ډېرې کمې کابل موزیم ته سپارل شوي او نورې د لرغونو اثارو د مافیایي قاچاقبرانو له خوا لوټ شوی دی خوله نیکه مرغه په ډېرو ناوړو شرایطو کې د طلا تپې اثارو چې له سلو زرو زیات دی خوندي پاتې شوي دي.

۵- ډېره مهمه موضوع داده، چې د میرزکې د سکو کلکسیون چې زموږ د خلکو ملي شتمنی وه د قاچاقبرانو او زموږ د ملي شتمنیو د غاصبانو په گټه تمامه شوې ده حال دا چې د طلا تپې گران بیه خزانه زموږ د خلکو د یو

ملي او تاريخي امانت په توگه پاتې او د ملي موزيم د رئيس محترم عمرا خان مسعودي د راپور له مخې چې وايي:

د طلا تپې اثار چې ۲۳۱ قلمه دي د هېواد څلورو لرغونو حوزو او د برونزو په د دورې پورې اړه لري، د آی خانم د تپې اړوند اثار چې تر ميلاده دوه درې پيرې دمخه دي ۱۱۱ قلمه، د طلا تپې يا د باخترد خزاني اثار او ۸۵ قلمه اثار د بگرام د لرغونې حوزې اثار رانيسي.

دا اثار چې د ۲۰۰۶ ميلادي كال راهيسي نړيوالي نندارې ته وړاندې شوي دي په فرانسه، ايتاليا، هالنډ، امريكا، كانادا او المان كې ترې له يو ميليون زياتو كسانو ليدنې كتنې كړي دي او له دې لارې تر سلو ميليونو زياتې افغانې دافغانستان د دولت د وارداتو په حساب كې تحويل شوي دي او همدارنگه به په انگلستان، دنمارك، هسپانيه، سويس، اتريش او روسيې كې هم نندارې ته وړاندې شي.
اخځونه:

۱- اثارو ساحات مناطق جنوب و جنوب شرق افغانستان، نظر محمد عزيزي، اكادمي علوم، مطبعه بهير، كابل، ۱۳۸۷، ص ۲۱.

۲- اصلاح ورځپاڼه د ۱۳۷۷ كال د ثور ۵ مه نېټه او د بې سيم مجله د ۱۳۸۹ كال ۱۹ مه گڼه د رازقي نړيوال مقالې.

۳- د تاريخي پكتيا او لوگر لرغونې سيمې او اثار، رازقي نړيوال، د بهيقي د كتاب خپرولو رياست، ۱۳۹۰ كال.

ازادي مطبعه، ۳۷ مخ د اثارو ساحات مناطق، د اثر په حواله.

۴- د اصلاح ورځپاڼې او د بيسيم مجلې پورتنې گڼې.

۵- اثارو ساحات باستاني او افغانستان درپرتو تاريخ، كهزاد.

۶- د بې سيم مجله پورتنې گڼه او هېواد ورځپاڼه او په همدې ډول طلا تپه د محقق زمري كمال اثر د ۱۳۸۳ كال چاپ.

تخت جمشید او تخت رستم، تخت ظفر او تخت سلیمان

زموږ د هېواد د لرغونو اثارو په لړ کې یو شمېر ابدې او سیمې لکه کافر کوټونه او تپې د محلاتو په تفاوت سره شتون لري چې زما له خوا څه ناڅه پرې بحث شوی او همدارنگه یو شمېر ابدې هم لکه تخت رستم (نقش رجب) او د تخت جمشید (د جمشید تخت) او داسې نورو څخه د هېواد په ځینو لرغونو سیمو کې یادونې راغلي دي چې دلته به د جمشید تخت او تخت رستم او نور تختونه معرفي شي.

۱. تخت جمشید :

کله چې د لوگر د لرغونو سیمو او د هغو د اثارو په باب بحث کېږي یوه لرغونې سیمه یې د «جمشید تخت» سیمه ده او که د جمشید د تسیمې وجه معرفي شي نو دا کلمه له دوو برخو څخه جوړه شوې ده جم چې د بلخ د پیشدادیانو د کورنۍ ستر پاچا یم او یا ما څخه عبارت دی، او شید د ځلیدلو معنا ورکوي نو کله چې دده پر تاج باندې د لمر شغلي وځلیدلې نو تردې وروسته ورته د جمشید توصیفي لقب ورکړ شو، دا چې دا سیمه د خپل تاریخي برم له مخې یوه لرغونې شتمنه سیمه ده نو ځکه ورته د جمشید تخت نوم ورکړ شوی دی.

دا لرغونې او تاریخي سیمه د لوگر د برکی برک ولسوالۍ په سجاوند کې چې دا هم یوه لرغونې او د اثارو د شتون له مخې بډایه سیمه ده لکه څنگه چې یې دنوم له قرائنو څخه څرگندېږي نو لرغونتیا یې د آریانا د درېیم او سترافسانوي پاچاه د جمشید زمانو ته ورغځېږي چې ۲۵۰۰ کاله تر میلاده دمخه زمانې پورې تړاو لري څرنگه چې دا یوه لرغونې سیمه ده، نو د لوگر

د یو شمېر نورو لرغونو سیمو غونډې د کیندنو په ترڅ کې ترې د سرو زرو او سپینو زرو د نارینه او ښځې دوی مجسمې ترلاسه شولي، چې متاسفانه د هېواد لرغونو اثارو د قاچاقبرانو له خوا یورول شوي له تخت جمشید څخه یو شمېر ډبرليکونه هم لاس ته راغلي دي چې ددې سیمې د پېړیو پېړیو لرغونتوب په وثبات رسوي.

۲. تخت رستم :

زما په عقیده د انوم د رستم زال له افسانوي قهرمان او غوردیوې پخې کلا د کک یو یاغي په کې یاد شوي دي او دا چې ساختماني شکل یې د لوړتیا له مخې یو تخت ته پاتې کېږي نو د تخت رستم نوم ورکې شوی دی. دا د سمنگانو دوهمه اېده او له هغو سمخو څخه عبارت ده چې دقیق موقعیت یې په پښتو آریانا دایرة المعارف کې داسې ښودل شوي دي:

تخت رستم یو کلی دی چې د ایبک (سمنگان) په ۱۴,۵ کیلومترۍ کې د عمومي سرک تر څنګ مخ په جنوب لویدیځ د ختیځ طول البلد د ۵۸ درجو او ۳۸ دقیقو او د شمالي عرض البلد د ۳۲ درجو ۱۰ دقیقو او ۱۲ ثانیو پر کرښو باندې پروت دي، تخت رستم چې په توپ رستم یعنی ستوپه رستم باندې هم شهرت لري له یوه ستر بودايي معبد څخه عبارت دي او هزارسم دهغه یوه بله ځانګړې سیمه ده چې په هغې کې یوازې معبد نه بلکې سمخې او هغه هم د تاریخ تر دورو د منځه دزیات اهمیت لرونکي دي.

ارواښاد احمد علي کهزاد په خپل اثر (افغانستان در پرتو تاریخ) کې د توپ رستم د پېژندنې په باب داسې مستندې لیکنې لري:

لکه څنګه چې څرګنده ده هغه څه چې د تاریخي اثارو له مخې د سمنگانو د زیات شهرت لامل ګرځېدلي دي له یوې لویې ډبرې څخه ددې سمخې چې د نیلوفر د گل (په بودايي آیین کې یو مبرک گل) په پاڼو تزئینکاري شوی و،

ددې کوتېې د لوړې او سترې طاقيې په وره کې يوه لويه ستوپه ايښودل شوي ده چې له مخامخ کړ کې څخه ورته روښنايي راتلله. دوهمه کوټه هم يوه گردۍ سمخه وه چې په اصل کې له دوو د هليزونو جوړه شوی او درې حجرې په کې کيندلې شوی وې او په دې وروستيو کې د سيمې خلکو د دوکاندارۍ لپاره کارولې.

درېيمه خونه: چې د پراختيا او شکل له مخې د لومړنۍ خونې غونډې وه خو د طاقيو شمېر يې څلورو، ددې خونې مخې ته يوه بله مربع شکله خونه ده او دا دواړه کوټې د يو لس متره اوږد د هليز په واسطه يو ځای کېدلې. څلورمه خونه: چې ويل کېږي د سمخې په يوه گونښه کې ده له يوې پنځه متريزې حجرې څخه عبارت ده چې د سيمې خلک يې حما م گڼي. احتمال لري چې د يادو شويو ځايونو د کيندلو او تورلو مفکوره يې په څلورمه ميلادي پيړۍ کې رامنځته شوی وي.

چيني زاير هيوان تسانگ ددې ځای له لسو بودايي معبدونو څخه يادونه کړي ده چې بې له شکه د سمنگانو معبد او ډبرينه ستوپه هم له دې ډلې څخه شمېرل کېږي. هغه لومړني شخص چې د اروپايي سيلانيانو په ډله کې يې ددې بودايي آبدی د سمنگانو د اييک د تخت رستم په باب يولې څرگندونې وړاندې کړي انگليس، ميچربات و نوموړي خپله څېړنه په ۱۸۸۸م کال په خپل کتاب (شمالي افغانستان) کې خپره کړه او د لومړي ځل لپاره د عامو خلکو له دود او دستور سره سم يې دهغه ځای دا ستوپه په تخت رستم ونوموله، په بودايي دوره کې ايتالوي لرغون پېژندونکی هييت په ۱۹۶۱م کې هزار سم (چې جلا بحث غواړي د يو نوی ښار په توگه پېژانده چې د فرعي درو په شمول يې ۳۵۰۰۰۰ مربع متره ستوپه ده چې د سيمې خلکو د عرف له مخې يې په توب رستم شهرت پيدا کړي دي بې له شکه هغه ډېر مهم لامل چې يې د بودايي پيروانو پاملرنه ځانته راوړوله د

سیمې د طبیعي جوړښت او د ځمکو شکل و لکه چې په بامیانو او د هند په «ماجاشا» کې د غرونو په لانسونو او کمرونو کې یې خپل معبدونه او ستوپې په داسې ځایونو کې جوړې کړي نو بودايي پیروانو د ما قبل التاریخ د مغارو د جوړولو یعنی د هزار سم په تقلید اراډه وکړه چې د غرونو په نوموړو برخو کې تورنې ترسره کړي، چې د سمنگانو په تخت رستم مشهوره بودايي ستوپه دا ډول طبیعي او قدرتي لوړو پښتو څخه شمېرل کېږي.

د تخت رستم انگر په یو قول ۸۰ مترو او په دې لیکنه کې ۸۰ متره دی. د بودايي آئین د دود له مخې په ستوپو کې ځینې یادگارونه لکه سیکې او نور مذهبي شیان ایښودل کېدل نو ځکه په تخت رستم کې د یادگار په توګه یوه کوچنۍ خونه هم د ستوپې د ډیرې د بدني د تخت په ډېره لوره څوکه کې کېدل شوی چې مخه یې د ختیځ خواته او تر اوسه پورې په خپل حال پاتې ده او د ځمکې پر مخ یې قطر ۱،۷۵ متره دي.

موسیوفوشه د دغه کوچنۍ کوټې تر کیندنې وروسته په دې عقیده و چې د ستوپې د کار بهیر د کوم نامعلوم علت په وجه ځنډول شوی او یا دا چې بشپړ شوی نه دی، نوموړي دا ځنډیدنه په ۴۲۵م کال کې د یفتلیانو رامنځ ته کېدو ته نسب ورکوي، که څه هم یفتلیانو له بودايي دین سره مخالفت درلود خو وروسته یې دا دین منلی دی.

له تخت رستم سره نښتې یو غرګوټی دی چې د بودا پیروانو د هغه په دننه کې یو شمیر لویې او کوچنۍ سمخې او یو پراخ دهلیز و کنیده چې د ختیځ او لویدیځ خواته په یوه لیکه پروت و او ورپې د غرګوټې په بیخ کې د جنوب خواته کیندل شوی و په تپه کې دننه د سمخو شمېر پنځو ته رسېږي خو پنځمه سمخه نیمګړې پاتې ده او د غونډۍ له اهکي ډېرې څخه جوړه شوې ده دومره محکمه نه ده او دوخت په تېرېدلو سره یې د نننۍ برخه

سولیدلې او رالویدلې او د غونډې د نننۍ رنگمالي یې له منځه تللې ده همدارنگه ددې پراخ دهلیز په دننه کې یادې شوی څلور سمخې او د مجسمو د درولو ځایونه لیدل کېږي چې له بشري افتونو څخه په امن کې پاتې نه دي.

۳. د سیستان دکوه سپند تخت رستم :

د کوه سپند د غره د پاسه د څلورو سترو ودانیو اثارو او کنډوالې په متروک ډول بنسکاري چې د تماشې او لیدلو وړ دي، ددې غره (چې کوه خواجه هم ورته ویل کېږي) له دې شپږو خرابو او کنډوالو څخه تخت رستم، کوشک، چهل کنجه او قلعه چهل دختران یې پوره مشهور دي. څرنګه چې ددې تخت او کلاګانود ساختماني او نورو حالتونو په اړه معلومات ترلاسه نه شول خو همدومره ویل کېدای شي چې دا څلور وارو ځایونو خورا پاڅه محلات او له تخت رستم څخه څرګندېږي چې یو لور ځای د تخت غونډې جوړه شوی وه.

۴. تخت صفر (سفر، ظفر) :

له دې تخت ځایونو څخه یو هم تخت صفر دی په پښتو آریانا دایرة المعارف کې ددې تخت په هکله په دې ډول معلومات ورکړ شوی دی. دا یو بڼ او د سیل ځای دی چې د هرات ښار په (۴) کیلومترۍ کې اټکلی مسافه د عمومي پارک شمال پلود هغه غرګوتي په بیخ کې چې په همدې نامه شهرت لري د یوې غونډې پر سر پروت دی، دا ځای د هرات ښار د چاپیریال په سمسوره او شالیزه جلګه باندې له لېرې واکمنه نقطه ده او ننداره کوونکو ته په زړه پورې او خوشالوونکي لیدنځی چمتو کوي. دغه بڼ سم او منظم خیابانونه او زیاتره د ناچو او ژیر ارغوان او اکاسۍ بنسکلي ونې لري دلته دوه بنسکلي ودانۍ هم جوړې شوي دي چې یوه یې د کافي په حیث ده او د لامبو یو حوض هم ورته نږدې شته دي.

ددغه پارک دنوم په اړه درې نظرونه شته که چېرته د سفر تخت په (ص) وليکل شي په دې معنا دي چې مراد هغه صفر دی چې د سلطان حسين بايقرا، خسرو او دغه پارک دهغه په نامه نومول شوی دی، که چېرته په (س) وليکل شي تخت سفر په دې معنی دي چې نوموړي سلطان خپل سفر له دغه ځايه پيل کړی دی او که چېرته د (ظ) په توري وليکل شي نو تخت ظفر په دې مفهوم دی چې هغه سلطان د خپلو کاميابو مراسم په دغه ځای کې نماځل بايد وويل شي چې په بېلا بېلو دورو کې دغه يو لړ وړانې ويجاړې او بيا رغاونې هم ليدلې دي.

۵. تخت سليمان :

د اشکائيانو په زمانه کې د فراسيا Fraaspa په نامه مشهور شوی و. د سليمان تخت د هغې غونډۍ پر مخ د يو شمېر ودانيو کنډوالي او د ويجاړو شوو مجموعه ده چې شاوخوا يې يو ژور رودگي بهېږي د ښار پخواني حصار لا تر اوسه په خپل ځای پاتې دي او محيط يې ۱۲۰۰ مترو ته رسېږي، نوموړي ديوال د لرغون پېژندنې د څېړنوله مخې پنځه متره پنډوالي لري، د ديوال جگوالي ترپاسنۍ برخې پورې له ۱۴ مترو زياتوالي کوي، بروجونه او بارو لري چې د بروجونو شمېر يې ۲۷ ترصدي بروجونو ته رسېږي او دوی عمومي دروازي لري.

چې په واقعيت کې يو بالا حصار دي د ښار په مرکزي برخه کې اتشکده او ماڼۍ شته چې د سپاهيانو او لښکريانو استوگنځی و او داسې څرگندېږي چې ښايي په ساماني دورې پورې اړه ولري، پردې سربېره يو شمېر څېړونکي تخت سليمان يو کنډواله شوی ځای بولي. د (اروميه Aromya) درودگي په پنځه ويشت کيلومتري کې (۲۵ فرسخه) يو شمېر مورخان د سليمان تخت د اذربايجان پايتخت بولي چې هلته هغه مهال پارتيان واکمن وو دوی عقیده درلودله چې دا ذرگشپ اتشکده هم دلته وه. د رومي

سردار «انتینونیوس» د جکسن عالم په نظر دا تشکده هماغه داډرگشپ
اتشکده وه چې د سلیمان پر تخت شهرت لري چې واټن یې له ارومیه او
همدان سره یو شان دی. ځینې د سلیمان تخت د (تروپات Atropat) پاچاه
استوگنځی بولي.
همدارنگه د سلیمان تخت په کشمیر کې د هغه غره نوم دي چې حضرت
سلیمان (ع) هلته را کوز شو، او خلک تر اوسه پورې د نیتونو او حاجتونو
لپاره هلته ورځي.

مارکو پولو

په نړيواله کچه زموږ د گران هېواد افغانستان په معرفي کولو کې تر هر څه دمخه نړيوال سيلانيان او جهان گرځېدونکي لا چې د سوداگري، د شغل لرونکي وو او يا ددې خاورې د لرغونو مذهبي اثارو د ليدلو کتلو لپاره خورا اغېزمنه ونډه لري. لکه چې ويل کېږي که دا سيلانيان په تېره بيا چينايي زيارين نه وای نو د پخواني افغانستان او د هغو د لرغونو سيمو او تاريخي اثارو په باب به اوس هېڅ معلومات د لرغون پوهانو او مورخانو او جغرافيه ليکونکو په واک کې نه وای. او په دې لړ کې مارکو پولو هغه سيلاني سوداگر دی چې د افغانستان د وتلي موقعيت په باب يې دخپرو شوو يادداشتونو په وجه دا لرغونې خاورې له نړيوال شهرت څخه برخمنه شوه نو پوره اړينه ده چې نوموړي معرفي شي.

پولو (مارکو) يو ايتالوي سياح دی، د وينز په ښار کې زيږيدلی دی دده سياحتونه دنړۍ د ډېرو برخو په اکتشاف کې پوره اغېزه لري. دده پلار او تره «نيکولو پولو» او «سامتو پولو» د وينز د ښار له مخورو او اشرافو څخه وو، د جواهراتو، ورينيمو او گران بيو شيونو سوداگري يې کوله، يو کړت يې اسيا ته هم سفر وکړ او په چين کې يې قوبلاي قاآن چې د چنگيز د کورنۍ شپږم امپراتور و حضور ته ورغلل او له هغه څخه يې ډېر مينه وليدله.

د مارکو پولو پلار او تره لومړني اروپايان دي چې چين ته يې سفر کړی دی او کله چې نیکولو پولو په ۱۲۷۱م کال د دوهم ځل لپاره چين ته لاړ خپل زوی (مارکو پولو) يې هم له ځان سره بوت او نوموړی هم لومړی هلک و چې چين يې وليد.

۱۷کلن مارکوپولو د خپل پلار او تره سره دامپراتور دربار ته لارل، کله چې دې خان ولید د نوم او ځای پوښتنه یې ترینه وکړه دده پلار ځواب ورکړ:

ستاسې مریې او زما زوی.

په خاقتان باندې دا ځواب بڼه ولگید او امر یې وکړ چې دولت په ملازمانو کې یې شامل کړي او دده په درناوی شاهانه جشن جوړ کړي.

مارکوپولو په خپله سفرنامه کې ددې جشن او خاقتان د دربار د نورو جشنونو پوره صفت کړی دی.

په دې توگه مارکوپولو او تره یې د قوبلاي خان په دربار کې پاتې شول او هغه ته د زیاتو خدمتونو د سرته رسولو سبب شول.

د مارکوپولو په سفرنامه کې د دوی د مسافرت جریان داسې تصریح شوی دی:

مارکوپولو او دده ملگرې په یوه کوچنۍ بادي بېرې کې له مدیترانې څخه پوره وتل او د کوچنۍ اسیا په یو بندر کې ښکته شول. ارمنستان ته راغلل هلته یې دفتو روانه چینه ولیدله چې د باکو په ښار کې موجوده وه، له هغه ځایه هرمز ته راغلل او کله چې له کرمان څخه را تېر شول د افغانستان خاورې ته راننوتل او له یو داسې ښار څخه چې د نړۍ خورې خربوزې یې درلودلې یعنې د بلخ له شان او شوکت ډک ښار ته راوړسېدل هلته دمغولو د چپاوونو اثار یې ولیدل چې دا ښار یې له خاورو سره خاورې کړی و.

نوبیا هم ددې ښار د مرمرینو مانیو، پراخو دښتونو او لوړو سطحو کې خپل منزل ته دوام ورکړ، ترڅو چې د نړۍ بام (پامیر) ته ورپورته شول، تر ۱۲ ورځو مزل وروسته له پامیره تېر شول او مارکوپولو لومړنی جهانگر څېدونکی دی چې د نړۍ له بام پامیر څخه یې یادونه کړې ده. مارکوپولو هلته یو ډول پسونه ولیدل چې جگه ونه او تاو را تاو ښکرونه یې درلودل او دسیمې خلکو له دوی څخه د لیوانو په مقابل کې د مدافعي دالاتو او نورو

شيانو لپاره استفاده كوله اروپايي حيوان پېژندونكي په لاتينه ژبه دغه پسونه « اوليس بلي » نوم وركړي.

ماركوپولو د ۹۲ ورځو په شاوخوا كې او د دوي د سفر په مسير كې له يو شمېر بنارونو تر ليدلو او د مي او د چين د لوي ديوال له ليدلو وروسته تبت له لارې د قوبلاي خان د دربار خواته خپل سفر ته دوام وركړ، خان خواته د دوي د لارښوونې په خاطر د دوي مخې ته ورو ولېږل.

ماركوپولو دهغه زيركي او هونبيار توب په وجه چې يې درلود د قوبلاي خان له ډېرو باوري د باريانو څخه و او هغه ته يې د يادونې خدمتونه سرته ورسول او كله چې د قوبلاي خان په دربار كې د ځانگړې مقام د لرلو له امله د يولي درباريانو رخه او كينه را پورته كړه نو يې خپل هېواد ته د ورسنيدلو په خاطر له قوبلاي خان څخه اجازه وغوښتله، خو هغه ورسره ونه منله ترڅو چې د خاقاني شهزاده گي، د ايران شهزاده ته د ورسولو د ماموريت په وجه ايران ته او په ۱۲۹۵م كال وينز ته په رسيدلو سره دده سفر پای ته ورسېد او بيا د جنيوايي سوداگرو سره يې په جگړه كې ماته وخوړله.

وروسته ماركوپولو د « اوسچيلو » نومي يو زنداني ليكوال سره آشنا شو او د خپل سفر يادداشتونه يې له كوره را وغوښتل او هغه ته يې وركړل او په ۱۲۹۵م كال په زندان كې دده سفرنامه ترتيب شوه او نړۍ د سيلانيانو د پوره پاملرنې او استفادې وړ وگرځېدله.

دده دې سفرنامې د افغانستان تاريخي موقعيت او له برمه ډك مشخصات نړيوالو ته معرفي كړل او دې لرغونې هېواد ته يې د وريښمو د لار په معرفي كولو سره د هر چا پام را وگرځاوه.

که د افغانستان په باب د مارکوپولو د سفرنامې یادداشتونه او د چینایي سیلانیانو د سفرلیکونو یادداشتونه وای لرغونې افغانستان او د هغه نړیوال اهمیت به په دې اوسني کچه چانه پېژندلای.

هزار شهر د باختر د لرغونو ښارونو د مجتمع په توګه :

لکه چې څرګنده ده د روان کال د چنګاښ په پنځلسمه نېټه د باختر د هزار شهر نندارتون په داسې حال کې په ملي موزیم کې د اطلاعاتو او فرهنگ د وزیر سید مخدوم رین په وینا د یو لړ شاندارو مراسمو په ترڅ کې پرانستل شو چې یو شمېر لویو شخصیتونو په کې ګډون کړي وو.

دا چې (هزار شهر) زموږ د لرغونې هېواد د عمراناتو په تاریخ کې ځانګړې ځای لري نو اړینه ده چې د پوره پېژندنې په خاطر پرې څېړنیز بحث وشي.

زموږ لرغونې هېواد له باختر، اریانا، خراسان او د گندهارا د حوزې له زمانې څخه رانیولې تر اسلامي حتی د میلادي پېړۍ دمخه زمانې پورې د خوزه کلن تاریخ په اوږدو کې، ددې پرفیضي خاورې په لویشت لویشت کې چې د خورا بې سارو لرغونو بډایو اثارو لرونکي ده او دا فرهنگي شتمني زموږ د ملي هویت او ملي مفاخرو بیخي زیاتې ویاندې بېلګې ګڼل کېږي او دا هغه سرشاري شتمني دي چې دهغوي په هستولو کې د تېرو نسلونو د خلاقانه ذهني وړتیا او مبتکرانه استعدادونو او له ستړیاوو د ډکو تخلیقونو ثمرې دي او هغه چې ددې خاورې د سوچه او اصیلو هنري شهکارونو سره، د بهرنیو ایجادیتونو د غورو برخو د راخستلو او سره د خلطولو په نتیجه کې رامنځته شوي دي، چې یې په ټولو فرهنگي او هنري برخو کې ویاندې بېلګې وړاندې کېدای شي او له دې منځه پخواني ودانې او معماری چې دمذهبي او مدني مرکزونو په اعتبار ودانې او ډول ډول آثار استحکامي تاسیسات لکه پخې کلاوې، حصارونه او بالاحصارونه او

د هغوی اړوند تحکیماتي عناصر یې د یادونې وړ دي او د تاریخي مدارکو له مخې یې شمېر تر زرگونو هم زیاد نښت کوي او له همدې کبله په یو شمېر اثارو کې د پخوانیو ساختمونو او د معماري د سبکونو په اړه لیکني شوي دي چې یو له دغو ودانیو څخه د یو مجتمع په توګه د (هزار شهر) ودانې دي دلته پوره اړینه ده چې د (هزار شهر) د مجتمع په باب معلومات وړاندې شي.

بناغلي څېر نپوه میر عبدالروف ذاکر د (شیوه معماري د هنر ظریفه یوناني کوشاني) اثر څخه د هزار شهر د برخې لنډیز را اخیستل کېږي: د تاریخي مدارکو له مخې هغه څه چې تراوسه پورې د پوهانو او محققانو د بحث وړ دي هغه د باختر د (هزار شهر) د شتون له موضوع څخه عبارت دي.

هزار شهر چې په پښتو کې د (زرنارونه) مفهوم افاده کوي یوه ډېره پراخه سیمه رانیسي چې د یونانیانو له خوا په کې د یولړ ودانیو تهدابونه ایښودل شوي دي او د ودانیو دا پروسه د راتلونکو ودانیو د ښاري پراختیا لپاره یوه ارزښتناکه نمونه ګرځېدلې ده.

د نښتلي اوربانیزم (کارتوته ورته ښارګوټي یا مجتمع) دانما خوا په خوا د کارتو د ویشني له خوا جوړېده، د ودانۍ او معماري تشکیلات یې د یوناني ټولنو د شتون سره اړیکې لرلې.

د چاکین یو عالم، د رپوټونو له مخې په باختر او د (اکسوس) په سرحدي برخو کې هغه طایفو او وګړو استوګنه درلودله چې د ټاکلیو پولو، حصارونو او کلاګانو درلودونکي ښارونه یې درلودل:

هغه چې د سور درو او جګو دیوالونو په واسطه احاطه شوي وو او په هغوی کې به بېلابېلې طبقي، حاکمان او پاچهان اوسېدل، داودانې او د هغود معماري ډول ډول بعدونه د هزار شهر پورې تړاو درلود.

د هزار شهر د جوړولو دوره هغه یوازینې دوره ده چې د آمو دریا یعنی اوکسوس د هغې خوا د قومونو او قبیلو ترمنځه یرغلونه او نښتې روایی وې.

خو یوناني واکمنانو او د چینایانو ترمنځه سوله ایزې اړیکې موجودې دي د چاکین د لیکنو پر بنا د باختر د هزار شهر او سیدونکي د (تاهیا) او فرغاني په خاوره تر (تایوان) پورې ساحه رانیوله چې د باختر د هزار شهر څخه عبارت ده هغه مهال چې مقدومي سکندر له مرکزي اسیا څخه جنوب او له هغه ځایه (نینوا) ته ورسون شو (۳۳۰-۳۲۲ تر میلاده دمخه) دده تر مړینې وروسته د سلوکیانو او پارتیانو ترمنځه د درېیم (انتیوخوس) تر واکمني پورې د غو نښتو دوام درلود، مگر د هزار شهر د ودانیو جوړونه د (دیودوتوس) (ایوتدموس) (۱۸۰ کاله تر میلاده دمخه) او (ایوکراتلیسان) یا ایوکراتید (۱۷۵ کله تر میلاده دمخه) په دورو کې د باختر د هزار شهر جوړونه له سره د باختر د هزار شهر جوړونه پیل کېږي، خو دومره وخت لانه تېرېږي چې د اکسوس د هغې خوا د شمالي برخو د (تارم) د قومونو د یرغلونو په نتیجه کې د هزار شهر زیاتې ودانې سوزول کېږي او له منځه ځي.

د ویلیام ترن د نظریې له مخې ددې ښار زیاتره او سیدونکي د زردشتي دین پیروان وو، دیودوتوس په وخت کې د هزار شهر اداري او د معماري تشکیلات د پارتیانو غوندې وو نایب الحکومگان چې په حقیقت کې د هخامنشیانو او یونانیانو د دورې (ستراپان) و او په بېلا بېلو ستراپي نومونو یادېدل او وروسته د (بندوبین) یا اوسني بدخشان په نامه ونومول شو.

چې د (پاراپامیزاد) (هندوکش) پورې یې تړاو درلود او د هزار شهر ستراپان ورته ویل کېدل.

لکه چې ویل کېږي د یو لړ مدار کوله مخې هغه ښارونه چې د یونانیانو او د هغو ترمخه زمانو کې ودان شوي وو ممکن د هزار شهر له ودانیو او ښارونو څخه وي، هغه شمېر ښارونه چې یو شمېر یې د مقدوني سکندر په زمانه کې او بیا د هغو د ځای ناستي سلو سي پاچهانو تر واکمني وروسته ودان شوي دي لکه بکتريا، ایوکراتید یا په سغدیا ناکي والیسانا د خجند رود په غاړو کې انتونیا په فرغانه کې (مرو هتريا) یا (دهر مامیترا) چې په سانسکریت کې ورته ترمینا (اوسني ترمز) وایي او آی خانم دا ټول له دې جملې څخه دي.

همدارنگه هغه شمېر ښارونه او کلي چې په تخارستانونو (پاسني او ښکتنې تخارستان) د تایوان او فرغانې په خاوره کې او یا د بکترا (اوسني بلخ) په سیمه کې جوړ شوي وو.

مگر د افغان-فرانسې د لرغون پېژندونکي هییت د څېړنو له مخې په ۱۳۲۲-۱۳۲۷ هـ ل کال کې د هیواد په شمالي سیمو کې لکه په بلخ، کندوز، (د اسپاکا) او تخارستانونو کې ترسره شولي ددې ودانیو په کنډوالو کې هغسې ودانې ولیدل شولي چې د یوناني مهندسي د قواعدو او سبکونو له مخې آبادي شوي او د وروستنیو واکمنیو، له دې جملې نه د کوشانیانو په دوره کې په کې زیاتگي جوړېدنې رامنځته شوي وي.

په یو شمېر مدارکو کې کوچنی کلي هم د ښارونو په نامه یاد شوي دي. خو هغه څه چې ښودل شوي دي د هزار شهر زیاتره ښارونه د یو دوووس په وخت کې تر میلاده ۱۸۰ کاله دمخه د بلخ په شمال، اوسني ازبکستان او تاجکستان کې اباد شوي دي.

چې له سغدیا (مرو) څخه د تاشکنت (تاشکند) زیاتې برخې د هزار شهر پورې تړاو درلود د هزار شهر له ښارونو څخه یو هم د بلخ د زړې کلا چاپیریال دي چې د ښار مرکز و او د ۱۹۵۳-۱۹۵۴ م کال د (وخش) رود په

کېنه غاړه کې پرته ده او بل پراخ لرغوني ښار د خیر آباد تپه او سرخان دریا ښار و چې ۳۵۰ هکتاره پراختیا یې درلودله. د روسي عالم بلنسکي د اثر په حواله د (تورینو جکین) د لیکنې له مخې د قرمزي او خاکستري رنگه کودرو د کشفیدلو پر بنا دا د یونانو، باختري ښارونو له جملې څخه دي چې دوهم او درېیم افراسیاب له مربوطاتو څخه دي او خوارزم د ښار په خوا کې دهیلنیزم د دورې او بل هغه ښار چې د کوشانیانو د استفادې وړ وگرځېد هغه (کوی گریگان قلعه) ښار دی چې په منځني آسیا کې له ډېرو لویو او سوچه لرغونو ښارونو څخه شمېرل کېږي.

د (نیسا) ښار هم د هزار شهر د ښارونو له جملې څخه دي چې د هیلنستییک د دورې پورې تړاو لري او په ۱۹۳۰ م کال کې د مارشیدو روسي عالم له خوا په کې کیندنې ترسره شولي.

د هزار شهر د ودانیو تر څنګه تر میلاده دوه پیړۍ وروسته یې هم خپل رونق وساته د هزار شهر بل ډېر مشهور ښار د توپرک یا توپراک قلعه ده. همدارنګه د هزار شهر د ښارونو په لړ کې بل ډېر مشهور ښار د یونانیانو او کوشانیانو د معیارونو په معیار برابر او ډېر مستحکم ښار (خالچایان) دي (تایي برزو) هم د هزار شهر د ښارونو له جملې څخه دي چې د هیلنستییک او د کوشاني د معماري د هنرونو د اغېزمنو پورې تړاو لري، دا ښار ګوتې د ژ. و. گریکو گوریکو روسي لرغونپوه له خوا په ۱۹۳۰ م ۱۹۳۹ م کلونو په موده کې کشف شول که چې څرګنده ده مقدوني سکندر او یا ښارونه آباد کړي دي چې یو یې هم ارتاکابان او یا ارتاکانا ښار په اریه مشهور یعنی لرغوني هرات دي (دا چې تر مقدوني سکندر

دمخه او په هرات دهغه د يرغل په وخت کې دا ښار په دې نامه موجود و نو له دې امله هغه ته منسوب دي چې ممکن بيارغاونه يې په کې کړې او ورته نږدې يې سکندريه جوړه کړې ده) او بل ښار اريوس چې د هرات په سرحدي برخه کې يوه سکندريه ده.

د دلبرزين يا دلبر جان غونډۍ او داسې نورې زياتې ودانې د هزار شهر له ښارونو څخه شمېرل کېږي.

لنډه دا چې د (دي يا کونوف) د ليکنې له مخې شهرهاي هزاره يا هزار شهر په واقعيت کې هماغه کوچني کلي او ښار گوتې هم دي چې د حصارونو او مستحکمو کلاگانو لرونکي دي، او د مقدوني سکندر په زمانه کې يې جوړولو رواج درلود او بيا وروسته دا ښار يا پوليس او که بالا حصار په ونو د اکرو پوليس په نامه ياد شول.

په همدې ترتيب د دې ښارونو په منځ کې هغه شمېر ښارونه هم شامل دي چې پوره پراخوالي يې درلود او د مقدوني سکندر له هماغو او يا ښارونو څخه عبارت دي.

ترده وروسته د سلوسيانو په زمانه کې دا ښارونه د ادارې تشکيلاتو له مخې د داخلي خپلواکي لرونکي او د مرکزي حکومتونو پورې تړلې وو، سيکي يې وهلاي شوي او مرکزي پاچا يعنې (فورس) ته يې باج ورکاوه. نو ځکه د باختر هزار شهر نه يوازې د باختر په چاپيريال کې موقعيت درلود بلکې يو زيات شمېر ښارونه د ايشک کول او دهندو کش په لمنو کې پراته وو.

د يونانيانو په زمانه کې د باختر تر واکمني لاندې وو. بيا وروسته ددې کورني تر انقراض راهيسې د بنارونه دخپلواکي واحدونو په تکل او په بېلا بېلو نومونو رامنځته شو.

نو اوس ځای لري چې د اطلاعاتو او فرهنگ په نوبت د باختر دا هزار شهر د هغود ودانيو د سبک، سيکو اوداسې نورو لرغونو اړوندو اثارو د معرفي کولو په ترڅ کې د کابل په ملي موزيم کې د ننداري لپاره کينودل شي.

آی خانم د هزار شهر د یو پر تمین بنار په توگه

زموږ د لرغوني هېواد د (هزار شهر) له تاریخي او د مقدوني سکندر له خوا د (اویاوو) جوړ شوو بناوونو له جملې څخه یو خورا مهم بنار آی خانم دي. او ددې لپاره چې تر ممکنه حده تر پېژندنې لاندې ونیول شي اړینه ده چې په دې موضوعگانو څېړنیز بحث وشي.

۱. د آی خانم جغرافیوي موقعیت

۲. د آی خانم د نومونې وجه او د مور خانو په آثارو کې او د هغه ضبط

۳. د آی خانم بنسټ ایښودونکي

۴. د آی خانم اړوندي وداني

۵. د آی خانم تاریخي اثار

۱. د آی خانم جغرافیوي موقعیت :

دا بنار د امو او کوچي د مخامخ کېدو په نقطه کې چې د افغانستان او پخواني شوروي اتحاد د (تاجکستان) په پولو کې پروت دي چې یوې خواته یې لوړه غونډي پرته چې د جنوب له خوا د کوچي پر سین حاکمیت لري او له بلې خوا یې د څو مترو په جگوالي یوه بله غونډۍ شته چې د امو سین په غاړه موقعیت لري، ددې غونډۍ د پاسه د آی خانم استحکامې تاسیسات لکه (حصار) بالا حصار، بارو او د برجونو په شکل دي، او د تخار پورې مربوط دي.

۲. د آی خانم د نومونې وجه او د مور خانو په آثارو کې د هغه یادوني :

د آی خانم نوم د (آی) یعنی مهتاب (سپوږمۍ) چې د یوناني هلیوی او د خانم له کلمو جوړ شوي دي او د ماه خانم محل یا سیمې ته په ازبکي ددغه نوم معنا افاده کوي خو بیا د مورخانو او د جغرافیه لیکونکو په اثارو کې د هغه مفاهیمو له مخې په بېلا بېلو شکلونو یې یادونې راغلي دي.

- بطليموس یوناني مورخ د آی خانم بنار او کسایان سکندریه (اموسین سکندریه) په نامه یاده کړي چې یې موقعیت د آی خانم د بنار سره پوره سمون لري.

- هیروdot (د تاریخ پلار) له مقدوني سکندر نه را وروسته هغه تاریخي سندونه او ټوکي د شواهدو له پلوه چې لاسرسی یې پرې درلود ، تدوین او ترتیب کړي دي او د آی خانم بنار یې د (او کسایان سکندریه) په نامه یاده کړي ده ، چې د بطليموس د نظر سره ورته دي او بیا د او کسایان یا او کسایان معنا په لاتینه ژبه او کسوس یعنی اموسین دي.

- د آی خانم بنسټ ایښودونه :

د آی خانم د بنسټ ایښودلو د مبدا په هکله موثق معلومات په لاس کې نشته او همدارنگه دا بنار د کومې نقشي له مخې هم نه دي جوړ شوي ، خو وایي چې پخوا په دې سیمه کې یوې بنخي د آی خانم په نوم حکومت کړي دي.

- ځینې بیا وایي : مقدوني سکندر (۳۲۷ - ۳۲۹) تر میلاد دمخه ددې بنار موسس بلل شوي دي چې دلته یې دوه کاله استوګنه کړي ده.

- همدا راز لومړي سلوکوس چې ۳۰۵ تر میلاده دمخه یې په سوریه او بین النهرین کې یوناني پوځونه ځای پر ځای کړل خو بیا هم ددې بنار موسس سکندر ښودل شوي دي.

- په یو بل روایت ددې بنار په ودانولو کې سلوکوس او دهغه زوی (انیتوکوس) سیاست چلاوه هم برخه اخیستلي ده.

- د انگلستان د پولیسو د نامتو او نابغه رومان لیکونکي (تاون) د تاریخي سندونو له مخې څرگندېږي چې د سکندر نه وروسته د اغتشاش په کلونو کې (۳۰۵ ق.م) چې دا ښار د سلوسیانو تر مستقیم واک لاندې و، سکندر او سلوکوس په شخصي ډول ددې ښار په ودانولو کې برخه اخیستي وه او دا ښار (کینی اس) له خوا ودان شوي دي (کابل مجله ۱۳۵۵ کال، گڼه ۱۱-۱۲ مخونه).

- د څېړنپوه نظر محمد عزیزی، د لیکنې له مخې آی خانم د اوکسیان یا اوکسوس د سکندریې په نامه د احتمال له مخې د سلوکوس نیکاتورریا انتیوخوس اول له خوا بنسټ ایښودل شوي دي.

۴. ساختماني سبک او اړوندې ودانې :

د آی خانم ښار چې د استوګنو یونانیانو د ښار ګوتې په توګه پېژندل شوي دي نو د هغه په جوړولو کې د یوناني مهندسي او معماري له سبکه کار اخیستل شوي دي.

ښاغلي نظر محمد عزیزی د خپل (معماري و هنرهای ظریفه گندهارا و باخترد عصر کوشانی ها) په یوه ساختماني جوړښت د مهندسي له پلوه داسې ښودلي دي:

- د ښار مرکزي ماڼۍ
- د مرکزي ماڼۍ خزانه
- کتابتون یعنې د یوناني اسنادو او اسطورو کتایونو د راټولو ځای
- ورزش ګاه جمنازیون
- معبد یا تیمپل
- تیاتریا د فرهنګي نمایشونو محل.

د کابل مجلې د پورتنی گڼې د لیکنې له مخې له دې ښار نه یو لور او سور ور دیوال را چاپیر شوی و چې جگوالي یې ۱۰ متره او سپور یې (۱۱) متره اټکل شوي و.

د ا ښار په عمومي ډول له دو برخو څخه تشکیل شوي دي. الف: اصلي ښار چې مستطیل شکل لري د آمو سین سره د (۸۰) مترو په امتداد د ښار له بالا حصار څخه واټن لري موازي پروت وي او د یوې مثلث شکلي غونډۍ پر سر چې د ښار مهمه نقطه گڼل کېږي ودان شوي دي. د ښار په منځني برخه کې سرکاري دفترونه او لوي عمارتونه دي چې د ښار حکمرانان او یوناني خبریالان به په کې او سېدل او له دې ځایه یې ښار اداره کاوه.

ب: د ښار دوهمه برخه د شخصي کورونو، د ښار عمومي حمام او له نورو ودانیو څخه عبارت و د دې ښار د ودانیو په جوړولو کې له پخو خښتو، آهکي پستو ډبرو، گجو، عاجو، او نورو ساختماني توکو څخه استفاده شوي وه.

د آی خانم د ښار د ښار سرکاري ماڼۍ، بلاکونه او شخصي کورونه دهغې زمانې دمعمارانو او خټگرانو یو لوي شهکار او ابتکار دا وي چې په (پرسیپولیس) کې دا داریوش د ماڼۍ (د جمشید د تخت) سره پرتله کېدای شي او هم یې په جوړولو او تنظیمولو کې د قایمي زاویې په اساس مراعات په نظر کې نیول شوي دي چې بیا هم د انسان د فکر او ذهن د بین النهرین او هخامنشیانو د لرغونو ماڼیو د جوړلو سبک ته بیا یې (کابل مجله ۴ گڼه، ۱۳ مخه).

د آی خانم کلا چې مستطیل شکل لري یو نیم کیلومتر په یو کیلومتر کې ده، هغه کیندنې چې په ۱۹۲۵م د فرانسوي لرغون پېژندونکي هییت له خوا د آی خانم په کنډوالو کې سرته ورسیدلي داسې نتیجه ترې واخېستل شوه

چې د آی خانم کنډوالو یو ښار، بالاحصار او ښکتنې برخه درلودله، داځای پخوا د سیلو سید د امپراتوري یو ولایت و او له میلاده تر مخه په درېیمه پېړۍ کې یو خپلواک دولت و.

د ښار په منځ کې یوه مرکزي جاده وه چې له شمال څخه د جنوبي دروازې په استقامت ۱۲۰۰ متره اوږدوالي لري، دلته دغه کوڅه هم تر سترگو کېږي. د یوې بلې لیکنې په حواله د آی خانم ښار له درېیو برخو تشکیل شوي و.

- بالاحصار

- د حصار ښکتنې برخه

- ارگ

د آی خانم د ښار په جنوبي او لویډیځه برخه کې د خلکو د هستوګنې ځایونه، ودانې ورزشګاوي او بازارونو دي چې له دې لوبغالو څخه د پهلواني د رب النوع (هرمس) مجسمه ترلاسه شوي ده چې هغه د یوناني (تیر سباکوس) او داسترابون د کشف شوي کتیبي له مخې هرمس او هرکول ته وقف کړي و.

د ښاغلي نظر محمد عزیزی په پورته یاد شوي اثر کې د آی خانم ښار چې د مهندسي له مخې په کوم ترتیب طرح شوي و هغه برخه یې په دې ډول څېړل کېدای شي.

د آی خانم ښار په شپږو پړاوونو کې په باخترې ځمکه کې ودان شوي دي او دا هغه قاعدې دي چې د یوناني یوربانیک د ودانیو مجتمع په مهندسي کې له دې منځه په پیرګامون او د اتن په اکرو پولیس (بالاحصار) لیدل شوي دي.

د ښار د مرکزي ماڼۍ مهندسي :

داماڼۍ د ښار په مرکز او یا منځني برخه کې د یوناني نقشو د پلان له مخې جوړه شوې ده چې د څلور ضلعي مجموعې لرونکي او هره ضلعه یې ۳۰۰

متر اوږدوالي لري، د پراخ غولي لرونکي او په (۱۰۸+۱۳۸) مترو کې دي په چاپېريال کې يې ۱۱۸ عمودي او رواقونه لري. مدخل يا پراخه تالار يې د ۲۲/۱۷+۵ مترو په شاوخوا کې دي، د معماري او مهندسي له مخې د آی خانم عمارت درې برجونه لري، لومړي برج يې مربع دي هر ضلعه يې (۵،۵) مربع متره او په څلورو بازوگانو کې يې يو سرتا سري دهليز او په دننه کې يې دوو متقاطع دهليزونه شته چې په قايمه زاويې رامنځته شوي وو.

د معمول له مخې دا خونې د هر کلي او يا د ادارې دفترونو لپاره کاريدلي. يو بل برج په شمال لويديځه برخه کې موجود دي او ممکن د استوگنې لپاره و چې حمام د اوبو د تشخيصولو يا تودولو، د کاليو د اغوستلو لپاره و. د فرانسوي څېړونکو له نظره دا ماڼۍ دوه مهندسي طريقې لري چې يوه يې د يوناني مهندسي په طريقه او بله يې د باختري حوزې د سيمه ايزې او بومي شيوې له مخې وي چې د يوناني د مهندسي په شيوه کې له پوره دقت او ظرافت څخه کار اخېستل شوي دي، په تېره بيا د زيردلو پيدستلونو، او بلو ستراتونو د ډبرو په توږلو او صيقل کولو کې چې د ضروري تزئينکاري، تجهيزولو او د سنبالنت تر څنگه په کې پوره زيار ايستل شوی دی.

— د مرکزي ماڼۍ د خزاني مهندسي :

د مرکزي ماڼۍ د خزاني د مهندسي دا برخه چې په ۱۹۷۷ کې کشف شوه په اصل کې يونانيانو د گران بيو مالونو او شينونو د خوندي ساتلو لپاره ځانگړې پاملرنه درلودله، د مهندسي او پلان يو له بله او کوچني حجرې او کوټي په نظر کې درلودلې لکه د مرکزي ماڼي په خوا کې يې په يوه داسې محوطه کې چې لومړي غولي او يا حويلې درلوده د خزاني نقشه طراحي کوله، د حويلې په محوطه يا د غولي په يوه څنډه کې غرفې ايښودل شوې،

دخزانی هرې غرږي يا حجرې دروازه درلودله، خو کړکې په کې نه کينسودل کېدلې په همدې ترتيب په آي خانم کې د ودانيو نقشه په همدې طرحه وه. د کيندنو په مهال هلته د خزانې اوه غرږي له خاورو را وايستل شوي چې د غروفو نورې برخې له منځه تللي وي، دا غرږي د حويلي په منځ کې جوړې شوي وي او محوطه يې پراخه وه، دهغې په شمال ختيځه برخه کې يو لوی هال موجود و چې د وريکي ستون پايي يې درلودلې او محوطي يې د مانيو ديوالونه چې خزانه يې له لوی هال څخه د يو اوږد دهليز دارند بېلاوه په پام کې نيول شوي و د دهليز په منځ کې يوه کوچني کوټه وه چې ورسره جوخت د دهليز ته د رانتوتلو ددې دروازې، هغه دهال او خزانې سره نښلاوه، ددې خزانې تر څنگه کېنې خوا يعنې شمال لويديځ اړخ ته يو بل دهليز موجود و په يوه لار د خزانې خواته رسېدلو او بله لار يې لوی هال ته چې دواړه يو ځای د مرکزي ماني سره نښتلي د خزانې غروفو په منځ کې د خزانې د لاجوردو د ځينو ذخيرو او کوزپگيو سربېره چې په بهرني مخ يې د شي او خزانه دار نوم ليکلي شوي و تر سترگو کېده.

د يوې کوزپگي پر مخ دعودو يا (لبان) نوم چې يو خوشبويه لرگي دي او له عربستان او د احتمال له مخې له هند څخه واردېده هم ليدل کېده، د غروفو لرونکو په کوزپگيو کې داوبو تحويلي هم په دې ليک دودونو چې د هغوی په بهرني برخه په يوناني ليکلي شوي، موجود وو.

په دې سربېره له کوزپگيو او د کوټولو له صحن څخه په ډبرو برعلاوه لاجورد، فيروزه، سنگ نمک يا کوارتز، غرني لعل، پيازي لعل نيلم، عقيق، کورناگينا، کلسيت او داسې نور ترلاسه شول، هغه د هندو کش، نورستان، بدخشان او ممکن له هند او نيشاپور څخه ترلاسه کېدل.

کتابتون : د آي خانم د ښار د ودانيو په لړ کې يوه هم د کتابتون وداني وه، چې مهندسي يې د يونان د دوریک له سبکه په يو ډول دي چې په عمومي

ډول يې ديوالونه پنډ او مربع ډوله و، دوو خواوو ته يې د ننوتلو لارې د مرکزي مانۍ غولې ته درلودلې او په عمومي توگه په دې کوټه کې هغه آثار او ليکنې چې د پاپيروس کاغذ پر مخ بنسکل شوي وي او په گل کې يې عکس کوټلي شوي و د يونان د فيلسوف ارسطو او دنورو د ويناوو پورې يې تړاو درلود، په گومان سره دا کتابتون د بنار د واکمني پورې مربوط و، ديوالونه يې په عمومي ډول پنډ او په هره ودانې کې يې ۹۰ درجې کونجونه په نظر کې نيول شوي وو هغه د معمول له مخې يوناني مهندسي وه اود خزاني دغرفو غونډې خوندي او رابند وو.

- لوبغالي يا د يوناني بدني روزني ورزشگاه او ياروزنتون :

ددې لوبغالي د موندلې لپاره په ۱۹۷۲ م کال خپرني او کيندنې پيل شولې چې تر ۱۹۷۷ م کال پورې يې دوام پيدا کړ، دهغو خپرنيو له مخې چې په دې لوبغالي کې ترسره شوي دهغې په دوهمه مهندسي کې د ودانولو درې پړاوونه راښکاره شول.

دا لوبغالي (جمنازيوم) په حقيقت کې د يونان په نقشه او طرحي ودان شوي و دهغسې پرځې حويلي لرونکي و چې په څلورو اړخونو کې يې ستنې ليدل کيدلي، داستنې يا فيل پايې په عمومي ډول د (دوريک) په سبک وي او د جمنازيوم د پراخي د هر بازو اندازه (۹۰) متره وه، ديوالونه يې له اومي خبستي او د احتمال له مخې هغه مهال چې ابادو کاگل او پلاستر شوي وو چې اوس يې نښې ښکاري ددې ورزشگاه د ديوالونو زياتره برخې سوري وي او ممکن د ورزشي کاليو د ايسودلو لپاره به وو.

د آي خانم يوناني معبد :

دا معبد د ساختماني قواعدو او مهندسي په اصولو د پاچهي له ودانيو جلا او د عامو خلکو او اوسيدونکو له محضر لېرې و، کله کله هم د غونډيو او د ودانيو پر سرڅه لېرې جوړېده لکه چې د څلورمې پيړۍ د آتنه

(پارتینون) او په لرغونې یونان کې د زوس له معبده یادونه کېدای شي. معبد په آی خانم کې د بنار د اصلي او لویې جادې په څنډه کې پروت و. د هرې څنډې اوږدوالي یې ۲۰ متره رانیوه د معبد په دننه کې یوتالار او د عبادت حجرې جوړې شوي وي چې د گنډاها را د ویهاري د حجرو غونډې وي.

د فرانسوي پوهانو له نظره دا معبد د پارت معبدونو او هغه معبدونو ته ورته والي درلود، دې معبد یو څه د آسیایي معبدونو ځانگړنې درلودلې، د معبد په دننه کې یوه مجسمه وه چې د انسان د لویوالي غونډې بنکارېدله، د ساکانو او پوچیانو د بېلا بېلو پړاوونو د حملو له امله د رب النوع مجسمه بیخې له منځه تللي وه او یوازې یوه پنبه او خپلۍ یې پاتې وه، د تزئیناتو او علامو له مخې د زوس معبد بلل کېدای شو.

د معمول له مخې د آی خانم دا مفي تیاتر زینې او دننې ودانې په دوو برخو کې جوړې شوي وي، د زینو برخه چې مخ په کمیدو ده په منځ کې د یو دایروي دهلیز په واسطه بېلېږي، په مقابل کې د آی خانم امفي تیاتر یو بل ډول جوړښت وموند چې د بنار د حاکم او دهغه د کورني د لیدلو ځای و او په پخوا وختونو کې ددې ساختمان دهلیزونه په موازي شکل وو او په منځني برخه کې یې د دولت د اراکینو او حاکم د ناستي لپاره یوه کوټه په پام کې نیول شوي وه د وروستنیو څپرنو له مخې دا تیاتر د آمو د هغې خوا د یرغلگرانو له خوا ویجاړ کړي شو چې بیا یې رغاونه شوي وه او زیاتره جنگي مړي په کې ښخ شوي وو.

که د کابل کلنې د ۱۳۴۵ کال د ۲۵۲-۲۵۶ مخونو په حواله په نتیجوي ډول د آی خانم د بنار د ساختماني سبک او نورو ځانگړنو په باب وویل شي نو ددې بنار د معماري سبک د نږدې ختیځ په حوزه او مرکزي اسيا کې هم

معمول و خو بنسټ يې د جمشيد د تخت سره توپير درلود، لکه چې له يوناني سبک او طرز څخه په کې استفاده شوي وه. د کورنتين دمجللو ستنو سرونه يې د قينتول په پاڼو بنکلي کړي شوي وو او د ستنو بيخونه (زيردلي) يې په دوو ردیفو کې توپل شوي وي. دا پوره او نيمکله ستني د کانت په گلانو او پاڼو بنکلي کړي شوي وي، د (انتس) د دوو ستنو ترمنځه له معماري نه پرته نورې برخې زياتره په کلاسيک سبک جوړې شوي دي په دغو آثارو کې لويې آهکي ډبرې د دوه سرو ميخونو او د برنجي اتصالي لولو په واسطه نږدې او نښلول شوي دي په يوناني سبک په نيسه پارت کې د ډبرو د کار چې ددغو کنډوالو هم عصره دي هم بې ساري گڼل کېږي.

د آی خانم امفي تياتر :

د آی خانم امفي تياتر د يونان د بناړي ودانيو په مجتمع کې د شاملو ودانيو غونډې جوړ شوي و، عموماً دا تياتر نيم قوسه و چې ډبرينې، د پخو خښتو زينې يې درلودلې د زينو د هر کتار په منځ کې له ښکته نه مخ په پورته د منځني او مايل شکل درلود د تيرېدنې او ننوتنې يو دهليز يې درلود، د زينې په ورسټنيو برخو کې ددې تياتر غولې دايري ته ورته و چې له مخامخې وداني څخه يې ورته لوبغاړي راننوتل.

د آی خانم د تياتر جوړښت د مهندسي له مخې ۵۰+۵۰ سانتي مترو کې پخې خښتې وي او د بناړ د حاکم او د بناړ د مشرتابه لپاره په کې يو ځانگړې ځای جوړ شوی و د آی خانم امفي تياتر په واقعيت کې ۳۶۰ درجې يوه دايره وه دهغې په نقشه کې د قوس پراخوالي ۲۱۲ درجې ښودلې، د تياتر په منځ کې د ننوتلو پر هغه سربېره چې بناړ يې د اکروپوليس او تياتر سره نښلاوه يوه سووره جاده را ښکاره شوه، د آی خانم د ښکتنې برخې او د ودانيو په پراختيا کې د کوچني له اوبو څخه استفاده کېدله چې دا اوبه د آی خانم د

يوناني تياتر له مسير څخه تيريدلي، دې تياتر تقريباً د شپږو زرو تنو لپاره گنجائش درلود چې د نندارو د بنودلو په وخت ددې ښار او سيدونکي هلته ورتلل البته په هغه وخت کې چې په باختر کې د استوگنو يونانيانو واکمني پای ته ورسېدله د آی خانم دا تياتر په خپل لومړني حالت پاتې نه شو دا چې يونانيانو د امفي تياتر په سبک رواج کړ، حتی هندي تياترونه هم ددې سبک په تقليد جوړ شوي وو او کله چې يونانيان هلته ورسېدل ددې تياتر جوړېدل بشپړ شوي وو.

د سنگ کاري دغه صنعت د کوشاني عصر په معماري کې چې له هغو څخه وروسته رواج لري هم نه دې ليدل شوي.

- د ښار ښکتنې برخه په مرکز کې پرته ده چې يو مهم سياسي او اداري مرکز د حکمران د ماڼۍ او يا کوم لوی بازار به و.

يو لوی پراخ مستطيل ښار ۱۰۰ په ۱۴۰ مترو کې، چاپير تړې د ننوتلو دروازې او کورنتين ستني راتاوي شوي وي، داسې ښکاري چې دلته يوه لويه دروازه وه چې په دواړو خواوو کې يې کوچني کوچني خونې وي خلک ورتوتل او هغه د گارد د عسکرو لپاره وي، ددغې دروازې د نښې ديوال د کورنتين دوي ستني درلودلې. دغه دروازه بيا په منځني برخه کې يو لوی دهليز ۱۸-۱۷ مترو کې بېرته کېدو. په دهليز کې د کورنتين ۱۸ ستني په دريو کتارونو کې چې هر يو يې ۱۲ ستني وي ويشل شوي وي ددغه دهليز تر شا يوه لويه خونه وه او ددې خونې شاته يو بله مستطيله خونه موجوده وه ددې ديوالونو د لومړي حويلي دجنوبي دروازې غونډې د ډبرو او په نيمکله ستنو باندې و درول شوي وي چې سرونه يې په گلونو او پايو ښکلي شوي وو، چې شنه، سره، تور او ژير رنگونه يې درلودل د ښکتنې ښار په بالا حصار کې پوره استحکامي عظمت شتون درلود، د بالا حصار مستطيل برجونه له اوو څخه جوړ شوي وو او پراخوالي يې له

شلومترو زیات و. کومه موضوع چې د آی خانم د بنار د خورا مهمه کتیبو
خخه ده، او حییبی صاحب ترې د افغانستان په لنډ تاریخ کې یادونه کړې ده
ددې بنار د فکر او فلسفې ډېر ښه مظهر کېدلای شي، هغه د یو تن یوناني (
کي ته اس) د قبر د مستطیل صندوق د کتیبې لیکنه ده چې (کلارک) د (
اپي فرادیوس) زوی په آی خانم کې دده په آرامگاه نقر او نصب کړې او
دهغې متن او مفهوم په دې ډول دي. (په ماشومتوب کې ښه تربیه واخله،
په ځوانی کې خپلې غوښتنې سرته ورسوه، په پوخ عمر کې درستکار
اوسه، په بودا توب کې ښه ناصح اوسه او د ژوند په وروستنیو ورځو کې
پوه شه چې پرته له افسوس خخه مړ شي.
(انیس ورځپاڼه، له ۸۷ گڼې، ۱/۵/۱۳۹۲ خخه تر ۹۱ گڼې پورې - رازقی
نړیوال).

سنې او د سنو پر بل اړونه

سنې :

د تاريخي مداركو په اعتبار په نړۍ كې گڼ شمېر تقويمونه موجود وو ، چې تر ټولو مخكني لمريز تقويم تر ميلاده ۲۷۰۰ كاله پخوا تقويم دي چې تر اوسه پورې د كارولو وړ دي ، خو هغه تقويمونه چې تر ننه پورې او په راتلونكي كې ورڅخه كار اخېستل كېږي ميلادي او د هجري سنې تقويمونه دي.

۱.د ميلادي تقويم : مېداد حضرت عيسي روح الله د زيږيدنې له اټكلي نېټې څخه را پېل شوي ده يا په بل عبارت د تاريخ پېل يې د اشكايي پنځم پاچا چې په پنځلسم اشك يې هم شهرت درلود او د روم د امپراتور اکتساورگوست په زمانه كې د حضرت عيسي (ع) د زوكړې له نېټې څخه اخېستل شوی دی ، چې ۱۲ مياشتې دربر نيسي.

د فبرورۍ مياشت يې ۲۸ يا ۲۹ ورځې ، اپريل ، جون ، سپتامبر او نومبر يې ۳۰ ورځې ، جنوري ، مارچ ، مې ، جولای ، اگست ، اکتوبر او دسامبر يې ۳۱ ورځې دي ، چې ټولې (۳۶۵) ورځې كېږي او په هرو څلورو كلونو كې د فبرورۍ مياشت يې ۲۹ ورځې ده چې هغه كال ته كبيسه وايي او د ورځو شمېر يې ۳۶۶ ته رسېږي.

۲.دهجري لمريز كال :

دهجري لمريز كال لومړۍ ورځ د وري د مياشتې لومړۍ نېټه ده چې د ۲۲۲ ميلادي كال د جولای له ۱۷ نېټې او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دنوت په ديارلسم كال د مكې د كفارو د ظلم او زياتې له امله د انحضرت

صلی الله علیه وسلم او د هغه د مسلمانو ملگرو د مکې معظمې څخه
مدینې منورې ته د هجرت له نېټې نه پیل شوه. (د اسلام تاریخ، څېړنوال،
زین الله منلی، ۲۴ مخ).

هجري لمريز کال ټولټال ۳۲۵ ورځې، ۵ ساعته، ۴۸ دقیقې او ۱۵ ثانيې دي
دا کال د قمري کال سره ۱۱ یا ۱۲ ورځې سره توپیر لري او همدا وجه ده چې دا
کال د قمري کال څخه ۱۱ ورځې وروسته راځي او په پایله کې په هرو ۳۴
کلونو کې د هجري لمريز کال څخه پرمختګ کوي.
۳. هجري قمري کال :

د مولانا منلی د پورتنې اثر د لیکنې له مخې قمري سنه حضرت عمر رضی
الله عنه ۱۷ کاله وروسته جوړه کړه، چې دا د ادارې چارو او معاشونو د
کارولو مهالونه یې په ډاګه کول.

هر هجري لمريز کال او هجري قمري کال د میلادي کال په شان ۱۲ میاشتې
دي او په هرو څلورو کلونو کې چې د کب میاشت یې کله ۲۹ او کله هم ۳۰
وي ۳۲۲ ورځې کېږي او دې کال ته لکه د میلادي او لمريز کال کبیسه کال
وايي.

د سنو یو پر بل اړونه:

لکه چې لیدل کېږي ډېر ځله د یو لړ تاریخي او لرغون پېژندنې، شرح
حالونه او د داسې نورو موضوعگانو د لیکلو او څېړلو په بهیر کې یوه سنه
او یا دوې سنې ثبت وي او دې ته اړتیا پیدا کېږي چې هغه سنه په مورد نظر
سنه واړول شي.

نو په کار دي چې ددې سنو د بدلولو را بدلولو په طریقو یو څه رڼا واچول
شي او هغه په لاندې ډول ده:

۱- که وغواړو چې هجري لمريز کال په هجري قمري کال واړوو، نو ښايي چې
په لومړي سر کې هجري لمريز کال چې د هرې زمانې پورې تړاو ولري په

۳۳ عدد چې ددې دواړو سنو ترمنځ توپیر دي، وویشل شي بیا د ویش حاصل د هجري لمريز کال سره جمع شي نو مطلوبه سنه لاس ته راځي د بېلگې په توگه:

$$۱۳۸۳ / ۳۳ = ۴۱ + ۱۳۸۳ = ۱۴۲۴$$

۲- که چېرته وغواړو چې هجري قمري سنه په هجري لمريزه واړوو، نو په لومړي سر کې بیا هم دا سنه په ۳۳ عدد ویشو او د ویش حاصل یې چې بیا هم دې دواړو سنو توپیر دي (هجري قمري کال د هجري لمريز کال څخه ۳۳ کاله زیات دي) له هجري قمري سنې څخه منفي کوو، مطلوبه سنه لاسته راځي د بېلگې په توگه:

$$۱۴۲۲ / ۳۳ = ۴۳$$

$$۱۴۲۲ / ۴۳ = ۱۳۸۴$$

۳- که چېرته وغواړو چې میلادي سنه په هجري لمريزه سنه واړوو، نو باید چې د ۲۲۲ عدد (چې د هجري لمريز او قمري کال د پېل څخه پخواني میلادي سنه ده) له هغې څخه منفي کړو ترڅو مطلوبه سنه لاسته راشي د بېلگې په توگه:

$$۲۰۰۵ / ۲۲۲ = ۱۳۸۳$$

۴- که چېرته وغواړو چې میلادي سنه په هجري قمري سنه واړوو نو لومړي ښایي چې دا سنه په هجري لمريز سنه واړوو او بیا لمريزه په قمري سنه واړوو ترڅو مطلوبه میلادي سنه په لاس راشي.

خو لکه چې لیدل کېږي ددې سنو په اړولو را اړولو کې یو څه نیمگړتیاوې شته، نو دلته له یوې بلې قاعدې څخه په دې ډول کار اخیستل شئ او په پای کې د دواړو قاعدو مطلوبې سره مقایسه کوو:

دا قاعده په دې ډول ده:

۱- پر قمري سنې د لمريزې سنې اړول:

نو لومړي لمريز کال په ۱۱ عدد باندې ضربېږي او بيا د ضرب حاصل يې پر (۳۵۴) عدد (د سپوږمۍ د کال مجموعې ورځې) وويشي، بيا د ویش حاصل د لمريز کال سره جمع کړئ قمري هجري سنه لاس ته راځي د بېلگې په توگه:

$$۱۳۸۳ \times ۱۱ = ۱۵۲۱۳$$

$$۱۵۲۱۳ / ۳۵۴ = ۴۲$$

$$۴۲ + ۱۳۸۳ = ۱۴۲۵$$

۲- پر لمريزی هجري سنې د قمري هجري سنې اړول:

لومړۍ د سپوږمیز کال په (۱۱) کې ضربوو، وروسته د ضرب حاصل په ۳۲۵ (د لمريز کال ورځې) ویشوو، د ویش حاصل له سپوږمیز کال څخه منفي کوو، د بېلگې په ډول:

$$۱۴۲۵ * ۱۱ = ۱۵۶۷۵$$

$$۱۵۶۷۵ / ۳۲۳ = ۴۲$$

$$۱۴۲۵ - ۴۲ = ۱۳۸۳$$

۳- که چېرته وغواړو چې د لمريز کال څخه ميلادي سنه تر لاسه کړو نو د هجري لمريز کال سره (۲۲۱) عدد (چې د لمريز سره د ورځو توپير دی) جمع کوو، حاصل يې ميلادي سنه رانښيي د بېلگې په توگه:

$$۱۳۸۳ + ۲۲۱ = ۲۰۰۴$$

۴- که چېرته وغواړو چې د ميلادي کال له مخې هجري لمريزه سنه معلومه کړو نو بيا هم د دغو دواړو کلونو توپير (۲۲۱) عدد له ميلادي کال څخه منفي کوو، لاس ته راغلي کال هجري لمريز کال دي د بېلگې په توگه:

$$۲۰۰۴ - ۲۲۱ = ۱۳۸۳$$

۵- او که مو موخه د سپوږمیز او زيږديز کال يو پر بل اړول وي نو لومړی بايد له پورتنیو اولې او دويمې قاعدې نه په گټه اخېستنې سره له

سپورمیز کال خخه لمریز کال ترلاسه کوو او بیالہ درپیمی او خلورمی
قاعدې نه په گټه اخیستنې سره د پام وړ یا مطلوبې سني ترلاسه کوو.
لکه چې لیدل کېږي دا وروستنی قاعدې دقیقې او احتمالات په کې دومره
زیات نه لیدل کېږي.
(بی سیم مجله، رازقی نړیوال).

په افغانستان کې بهرني سيلانيان

په افغانستان کې د اسلام د ظهور شاوخوا زمانې په پېښو باندې هغه غوره او باوري سرچينې چې رڼا اچوي هغه لرغونې ډبر ليکونه او اسناد دي، په بډايه مدارک له هغو سفر ليکونو څخه عبارت دي چې په هغه زمانه کې چينايي زيارينو د افغانستان د خاورې د ليدنې کتنې په وخت کې يې ليکلي او تر موږ را رسېدلي دي دا چينايي سيلانيان زموږ هېواد ته د دوو مقصدونو د سرته رسولو لپاره راتلل:

- يو يې د سياسي مقصدونو او خپلو سفارتونو له خوا د ورکړ شوو وظيفو د اجرا کولو په خاطر او د هغه مکلفيت په غرض چې د چين د دربارونو څخه په اسيايي ملکونو، هند، پارس او نورو ته لېږل کېدل.

- او بله ډله د چين د روحاني طبقې هغه بودايي پارسايان او راهبان وو چې د لويو معبدونو د کتنې او د ديني معلوماتو د ترلاسه کولو په خاطر د افغانستان بودايي مرکزونو ته تلل او له دې لارې به هند ته ورتلل.

ددې چيني سيلانيانو دقيق معلومات د تاريخ د ډبرې غني ذخيرې په توگه موږ ته را پاتې دي او که چېرته د دوی دا گران بيه ليکنې نه وای په يقين سره به نن موږ د هغه وخت په اړوند د معلوماتو له يوې مهمې برخې څخه بې برخې وای او دا ځکه چې دهغې زمانې د پېښو په روښانه کولو کې ددې چينايي سرچينو څخه ډېره زياته گټه کېدای شي. چې په ډېره کوتلې توگه په دې ډول معرفي کېدای شي.

۱. شى فاهيان (۳۹۹م - ۴۱۴م):

د چین د بودایي مذهب نامتو راهب (ملنگ) چې «شی فاهیان» نومېده د نادر او کمیابو کتابونو د راغونډولو په مقصد په ۳۹۹ م کې د چین له چانگهاني څخه راځي او د کاشغر له لیاررې د لمر ختیځ افغانستان په سیمه کې د بنکتنې اباسین غارو ته ورسېده د گندهارا په ولایت کې یو شمېر سیمې ولیدل او په دې نومونو یې نومولې:

- سوات: د گندهارا د (سو هوتو= Su- Huto)

- تکسلا: (چو- چا- شی- لو = Chu- Cha- she - lo)

- د جلال اباد هډه = (هیلو= Hilo)

- پېښور: (فو- لو- شا = Fo - lu- sha)

- تنگرهار: (ناکی= Na- ki)

- روه: (لویی= lo- i)

- بلو: (پونه= Po- no)

- نوموړي د ۱۴ کلونو مسافرت وروسته (په ۴۱۴ م کې) بېرته نانکن (چانگان) ته ستون شو خپله سفرنامه یې ولیکله او په ۸۴ کلنۍ مې شوه په پېښور او هډه کې بودایي اثار لیدلي دده په وینا په دې ولایتونو کې پاچهان موجود وو، وگړي یې مخلص بودایان وو.

۲. سونگ ین (۵۲۰م):

د چین د «تون هوانگ» او سیدونکی د اچینایي زاير «سونگ ین» نومېده اود «شونگلی» دمعبد راهب «هوی سونگ Hoi- song) چې د شمالي وای د کورنۍ (تاتاری طایفه) د «تای هو» دملکي له خوا مامور شو چې د بودایي د سپېڅلو کتابونو د ترلاسه کولو په خاطر لویدیځو هېوادونو ته مسافرت وکړي.

دده مسافرت له (۵۱۷م تر ۵۱۸م) دوام وکړ او په نتیجه کې یې د ۱۷۰ م ټوک کتابونه چین ته یووړل، نوموړی له ختن څخه افغانستان ته د هغو ختیځو برخو په لارو سفر وکړ چې سل کاله دمخه پرې فاهیان تللی ؤ. په دې وخت کې هفتلی پاچاهانو (هیاطله) په دې خاوره کې حکومت درلود ددې خلکو لباس لمخی و لیک او کتابت یې نه درلود، ده ددې خلکو پر فرهنگ یې هم څېړنه وکړه.

نوموړي د خپل سفر په لړ کې پېښور او نگاراهارا هم لیدلی او له بودایي معبدونو څخه یې لیدنه کړې وه او له سیند څخه په (۵۱۸م) کې چین ته ستون شو او خپل مشاهدات یې ولیکل.

۳. هیوان تسانگ Hiun - Tsang - ۶۳۰ م - ۶۴۵ م :

دا زایر په یو لړ نورو نومونو لکه هیوان تسانگ، هیوان تخانگ، خوان زانگ، شون تونگ، هیوان خانگ، هیوتسن او داسې نورو هم یاد شوی وي، په ۲۰۳ م کال د چین د هونان د ایالت په «چن لیو» کې زیږیدلي دي په ۲۲ کلنۍ د بودایي مذهب د دستورونو په هڅو په ۲۲۹ م کې لویدیځو هېوادونو ته سفر وکړ او په ۲۴۵ م د بودایي د ځینو سپېڅلو د ستر مذهب ۱۲۴ کتابونو سره چې په ۲۲ اسانو وړل کېدل چین ته ستون شو.

نوموړي د خپل ۱۲ کلن سفر مشاهدات په یوه کتاب (سی - یو - کی یعنی د لویدیځ عالم یادداشتونه) ولیکل ده په دې کتاب کې د افغانستان د جغرافیایي، دیني او سیاسي موضوعگانو په باب زښته زیات گټور معلومات وړاندې کړي دي.

د هغه جدول له مخې چې گټنګهم ترتیب کړي په افغانستان کې یې د سفر تاریخونه داسې ښودل شوي دي:

- خلم - Ho-lim: ۲۰ مارچ، ۲۳۰ م // ۸ هجري

- بلخ - Po-ho: ۲۰ اپریل، ۲۳۰ م // ۹ هجري

- باميان - Fan - yan : ۳۰ اپريل، ۲۳۰ م // ۹ هجري
- کاپيسا - Kapisa : ۱۰ مې، ۲۳۰ م // ۹ هجري
- لغمان - Lam - po : ۱۵ اگست، ۲۳۰ م // ۹ هجري
- نگره هارا - Na- ga-ra- Hara : ۲۰ اگست، ۲۳۰ م // ۹ هجري
(ناکي - تولو)

- گندهاره (کين تولو) : ۷ نومبر، ۲۳۰ م // ۹ هجري
- اودخند (ويهخند) : ۱ دسمبر، ۲۳۰ م // ۹ هجري
- اوديانه (دمردان شمال) : ۱ جنوري، ۲۳۰ م // ۹ هجري
- سواستو (سوات درياب) : ۱ مارچ، ۲۳۰ م // ۹ هجري
- تکسيلا : ۱۱ اپريل، ۲۳۱ م // ۹ هجري
دارو اښاد بڼوا په وينا هيوان تسانگ د ۲۳۰ م يا ۲۳۲ م، د اپريل په ۲۰ له کاپيسا څخه کتنه پای ته ورسوله، بيا د همدې کال (د زمري په ۲۴ = اگست ۱۵) لغمان تللی او له هغه ځايه (د زمري په ۲۹ د اگست په ۲۰) ننگرهار ته رسيدلی او د لړم په لسمه د نوامبر په اوله گندهارا ته رسيدلی و.

هيوان تسانگ د خپل سفر په لړ کې کشمير او هند ته ځي او د ۱۴ کلونو وروسته دخپلو راستنيدلو په لاره کې د چالندر له ليارې تکسيلا ته را رسېږي او دلته يې هم د مسافرت ځايونه او نېټې په دې ډول ښودل شوي دي.

- تکسيلا (تاکسيلا، تاکزيلا) ۱۵ دسامبر، ۲۴۳ م ۲۳ هجري
- له اندوسه نه خپل تېريدل او په ويهند (اوده) کې توقف: ۲۵ دسامبر، ۲۴۳ م ۲۳ هجري
- د لمپاکا پاچا ته رسېدل په يوه مياشت کې ۱۵ مارچ، ۲۴۴ م ۲۴ هجري

- فلينه (بنو): ۱۵ جون، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - اوپو کين (افغان پکتيا) ۲۰ جون، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - غزنه (تسو - کيو - تو): ۲۵ جون، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - کابل (اورتسپانا): ۱ جنوري، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - کاپيسا (د کابل شمالي): ۵ جولای، ۲۴۴م، ۲۴هجري
 - اندراب: ۲۰ جولای، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - تخاره (تخارستان): ۱۱ اگست، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - منکان (منجان): ۲ دسمبر، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - بدخشان (کوی - پو - کين): ۲۰ دسمبر، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - پامير (کوی لنگ نيو) ۲۵ دسمبر، ۲۴۴م ۲۴هجري
 - د پارکند او ختن سرحد ته وراوښتل: ۲۲ دسمبر، ۲۴۴م ۲۴هجري
- د هیوان تسانگ د سفر په موده کې د مملکت په ټولو ختیځو او شمالي ولایتونو کې بودايي آئين رواج درلود او په معبدونو کې يې په زرگونو تنه راهبان او سپدل.
- او د بلخ په نوا سنگهارمه (نوبهار) کې د بودا د وجود يو لږ غړي او سامان موجود و. هیوان تسانگ له بلخه قندوز ته هم ورغلی و او د هفتلي خان (شاهو خان) زوی چې د کاوچانگ د پاچا لور يې کړې ده او دلته ۲۷ خان نشينه ايالتونه شميري، د دوی الفبا ۲۵ حرفي ده چې له کېنې خوا بسی. خواته ليکل کېدله.
- نوموړي زير له باميانو څخه، کاپيسا (کيا - بي - سي) ته هم راغلي و چې ددې لسو سيمو پاچا د بودا له مخلصو پيروانو څخه و.
- د کاپيسا پاچا ددې چيني زير د پره قدر داني وکړه او تر ۳ ميلو فاصلي پورې ورسره د خداي پاماني لپاره لاړ.
۴. وانگ هیوان تسو Wanghiuon - tso :

تر هیوان تسانگ وروسته نوموړي چینایي زایر هم زموږ هېواد ته راغلي او د باخترا او کاپیسا له لارې هند ته خو د چین د سفیر په صفت په ۲۲۰م له باخترا، کابلستان او گندهارا څخه هند تللی دی، څرنگه چې په دې وخت کې زموږ پر هېواد د عربو بریدونو نوی پېل شوی و نو وطن ته د نیپال له لارې ستون شو.

۵. هیون تچاو Hiuon – Tcho : هیون تچاو

نوموړي په ۲۲۴م ۴۴ زموږ هېواد ته راننوتی د باخترا، کابلستان او گندهارا له لارې هند ته لاړ او د اسلامي لښکرو د بریدونو د زرو اخیستلو له امله هلته پاتې او مړ شو.

۶. چینی کارمند (وووکنگ) Wou – Kong :

د چینی اسنادو له مخې دې سیاح ته په ۷۵۱م ۱۳۴ هجري وظیفه ورکړ شوه چې د شاهي لوی سفیر ته خپل هېواد ته د تگ لارښوونه وکړي، نوموړي له ډېرو سختو لارو څخه چې ختن مستقیماً د کندهار سره نښلوی منزلونه وو هل او چې یې زموږ په هېواد کې یې څه ولیدل هغه د پاچهی کورنۍ غړي او ټول درباري د معبدونو په بیارغاونه بوخت وو چې د هفتلیانو له خوا ویجاړ شوي وو په یوه بله وینا دا وروستني زیر تر هیوان تسانگ ۱۳۰ کاله وروسته ۲۳۰م - ۷۲۰م کال کندهار ته راغلی او دلته مړ شوی دی. لرغونی او اوسنی کونړ، ۱۳۸۴ کال، رازقي نړیوال، ۳۲۷-۳۷۱ مخونه.

اور او انسان :

اور هغه طبیعي عنصر دی چې انسانانو ډېر پخوا پېژندلی، گټه یې ترې اخیستلی او پرستش یې کړی دی.

د تاریخي معلوماتو له مخې د ډېرې دورې په لومړنیو پړاوونو کې اور پېژندل شوي او استعمال شوی دی، معمولی او متعارف اور له کاربن سره د اوکسیجن د چټک یووالي څخه عبارت دي هغه چې تودوبنه، لوگی او

رڼا ترې پيدا کېږي ددې سره بيا هم اور يو پراخه کيمياوي مفهوم لري په دې ډول د يو کيمياوي عنصر د بل کيمياوي عنصر سره يو داسې اتحاد دي چې دواړه په ګاز بدل شوی، تودوښه، لوګۍ او رڼا رامنځ ته کوي نو اور بلل کېږي.

اور د بشريه ژوندانه کې ډېر ارزښمن او لوړ مقام درلودلي دي او د اوسني صنعتي ژوند بنسټ ګڼل کېږي.

د ډېرې د دورې لومړنيو قبيلو د مذهبي مراسمو په کيسو او نکلونو کې څرګند شوي چې د اور لګولو تر مصنوعي وسايلو پورې لومړی لا اور استعمال ليدو.

په يو بل روايت کې ځينې پوهان عقیده لري چې ممکن سن انټروپوس انسان يعنې د لومړنۍ مرحلې انسان په همدې دوره کې پر اور مسلط شوی دی او اور د هغوی په ژوند کې مهم تغييرات رامنځ ته کړي دي.

د اور د حقيقي ارزښت او اهميت په باب د تاريخ يو لارښوونکی داسې څرګندونې لري.

اور د انسان د تاريخ په درشل کې د کشف شوی او ميکانیکي حرکت کيدای شي چې په تودوښه بدل شي د اور تر لاسه کول د منسلو (استهکاک) د دورې او د زماني په ډېر اوږده واټن کې صورت موندلی دی، عقیده داسې ده چې تودوخه په ميکانیکي حرکت بدلیدای شي چې د بخار د ماشين اختراع هم ددې تجربې محصول دی.

لومړنيو انسانانو، اور په طبيعي منابعو لکه بريننا، تندر، تانده او د اور غورځوونکو غرونو پر څوکو کې ليدلی او پېژندلی دی او بيا يې د ځينو شيانو د سوليدلو او استهکاک په نتیجه کې سترگو ته ورغلی دی.

د اور د پيداښت په برخه کې که د تاريخي روايتونو او مذهبي دودونو له څېړنو څخه تېر شو، اور په طبيعي توګه په طبيعت کې لکه د لمر په

وړانگو، اور غورځوونکو غرونو، تندر، تالندې او داسې نور طبيعي عناصرو کې موجود دی، خو لومړنيو انسانانو کله چې يې له ډبرې څخه د ځان لپاره جارحه وسله جوړوله نو د تېرو د يو پر بل د لگيدلو او سوليدلو په وجه په تصادفي توگه اور والوت او دې پېښې د هغوی پاملرنه ځانته راواړوله او تردې وروسته يې د بکورو (چقماقي ډبرې) او نورو ډبرو د يو پر بل په شدت د وهلو څخه يې اور ترلاسه کړ په دې کې شک نشته چې دغه ډول تصادفي پېښې يوازې په هغو ځايونو کې رامنځته شولي چې بکوري په کې موجودې وي، خو په هغو ځايونو کې چې دغه ډول ډبرې نه وي ممکن نور تصادفات لکه د باد په واسطه د ونو د وچو څانگو او بناخونو د يو پر بل سوليدل ددې سبب شوي وي چې اور ترې لگيدلي وي.

لنډه دا چې اور که څه هم د طبيعت په ځينو نورو عناصرو کې لکه له محدبو ائينو د لمر د وړانگو له انعکاسه او داسې نورو چې دمخه ترې يادونه وشوه، فزيکي ځينې عمليې لکه د ډبرو په شدت سره وهل، مصنوعي بريښنا او له گوگړه نه گټه اخستل د اور د استحصال منابع گڼل کېږي بيا هم د اور د ترلاسه کولو لپاره دوه طريقې لکه تصادم او سوليدل ډېرې مهمې شمېرل کېږي سره ددې چې په دې وختونو کې د لمر د وړانگو متمرکز کول چې دمخه ورته د محديې ائينې په واسطه اشاره وشوه او د تودوښې لپاره د بريښنا استعمال او يا د بريښنا شارتې هم د اور د رامنځ ته کېدو لاملونه گڼل کېږي.

يو ستر عالم چارلس ډاروين وايي چې ما په تاهني کې يو بومي سړی وليد چې د دوو لرگيو په سولولو يې په څو شېبو کې اور ولگاوه او بيا يې هم د نوموړي دغه طريقه، تجربه کړه او په ډېر زحمت سره يې مثبتې نتيجه واخېستله ددې ډول اور د پيدا کولو سره له ډېرې پخوانۍ زمانې څخه بشر

پېژندگلوې درلودله او بيا وروسته د پولادو په دوره کې د ضربې او وهلو په واسطه اور پيدا شو.

که د اور د پيداېښت د تاريخي پس منظر له کيسو او روايتونو له راوړلو صرف نظر وشي نو ويلاى شو چې د اور د توليدولو لپاره ډېر ساده ميخانيکي عمليه هماغه د ډبرو يو پر بل په شدت سره وهل دي چې انسان ترې له ډبر پخوانه کار اخېستلى دى، چې بيا وروسته دا طريقه په يوڅه متکامله بڼه زموږ د هېواد په ختيځو سيمو کې چې له ډبر پخوانه يې رواج درلود او د اور د ترلاسه کولو يوازينې خو ساده وسيله گنل کېږي د موضوع د لابنه پوهېدلو په خاطر دا طريقه په دې ډول بنوول کېداى شي.

د خو (دولې پنبې) په مرسته د پنبه (د اور د توليدولو يو ډول د اوسپنې له ده) او بکورې (چقماقي ډبره) د يو او بل د سختو وهلو په نتيجه کې د اور بخرکي الوزي او (خو) اور اخلي بايد (خو) په هغو اوبو لاندې شوي او وچ شوي وي چې د باروتو گردونه ورسره گډ شوي وي، بيا دا اور د نخى ټوټې او لرگي په واسطه زياتېږي چې سگرت لیتر هم له دې طريقې نه په استفادې سره جوړ شوى دى او دهغې طريقې متکامله بڼه ده.

ممکن د اور د توليدولو لپاره يو شمېر نورې طريقې هم وبنوول شي.

د اور د ساتلو لارې چارې :

خرنگه چې پخوا اور پرته له دې طريقو په اسانۍ سره توليدى نه شو نو په کورنيو کې د اور ساتنه يوه لويه ستونزه گنل کېدلې، يوازې په هغو شمېر کورنيو کې به هميشه اور ساتل کېده چې په نغري کې به يې په پرله پسې ډول پخلي کېده يا د تاريخي مدارکو له مخې په نړۍ کې يو شمېر قبيللي وي چې د اور بلول په ورته گران کار ښکارېده نو اور به يې د تل لپاره بل ساته کله چې يو مهال د انديمان په ټاپو کې چې ځينې خلک يې په اور بلولو نه پوهېدل نو اور به يې د کلکو لرگيو په واسطه بلوو او دهغو

سکروتي به يې ساتلې چې د سکروتيو له يوه ځايه بل ځای ته وړل هم دومره
سخته خبره نه وه.

زما د ژوند او د ليدلو خبره ده چې زموږ د هېواد په ختيځو سيمو کې د
گوگرد د رواجېدلو څخه دمخه له هغو کورنيو څخه چې په نغري کې به يې
هميشه اور موجود و په نخي ټوټه کې يې د اور سکروتي رانغبتلی او کور
ته به يې وړلې او بيا به يې په ډېره سختۍ سره هغه بلولې، دوی په هڅه
کوله چې په اسانۍ سره د اور د لگولو لپاره په کور کې شونتۍ (د نېتر
غور لړگې) وساتي.

اور په اويستا کې د «انار» په نامه ياد شوی دی او په خپله ظاهري
روښنايي او تودونې او دهغو گټو چې انساني ژوند ته يې ور رسولي دی د
خپل کشف او پيدا يښت له ورځې څخه د نړۍ په ټولو قومونو کې د يو گټور
او مفيد عنصر په حيث بلل شوی دی.

د اور کشف او استعمال له هغو لاملونو څخه يو اغېزمن عامل دی چې د
نړۍ په هره گوښه کې يې بشریت د تمدن نوې مرحلې ته رسولي دي.
د آريانا او سیدونکي د اويستا په عصر کې په هغه سابقه چې پخوا له دينه
يې په ويدي عصر کې د طبيعي نوراني عناصرو په تشخيص کې درلودله د
نړۍ د نورو ملتونو په نسبت يې اور ته ډېر لوړ او مهم مقام ورکړی ؤ او هغه
يې د «اگني» په نامه پېژنده او نورو ارباب الانوراغو تر څنگه يې دده لپاره
ډېر سرودونه (شعرونه) جوړ کړي وو.

اويستا، اور په ټولو عناصرو کې يو ډېر سپېڅلې او مقدس عنصر باله او
هغه يې د اهورامزوا (خدای) د نور انعکاس گڼلې ؤ.

سربېره په دې اور د اخلاقو د پاکۍ نښه، د خبيثو ارواحو او ديوانو په
مقابل کې د دفاع ډېره موثره اله شمېرل کېدله، دوی عقیده درلودله هغه

وخت چې د شپې تياره پيدا كېدله او خبيثو ارواحگانو (ديوانو او شيطانانو) به په فتنو او فسادونو لاس پورې كاوه.

يوازې د اوررنا د هغوئ د ويرې او تبنتې عامل گرځېدلای شو او له دې كبله يې د هغه درناوې او عبادت كاوه.

په آريانا په ويدي زمانه كې د كورني په كانون كې د اورروښانه كولو او بلولو رواج درلود او څه وخت چې د اويستا په زمانه كې اور لور مقام وموند نو طبعاً نه يوازې د كورنۍ په كانون كې اور بلونې او روښانه كولو او د هميشه لپاره دهغې ساتنې عاموالي پيدا كړې بلكې په آتشكده كې يې هم رواج وموند ښايي دا هم وويل شي، چې د كورنۍ په كانون كې د اور ساتل د هندو اروپايي د زياترو قومونو پخوانۍ عنعنه ده.

او د مورواكي په دوره كې د ښځو له مهمو وظيفو څخه يوه هم د اور ساتل ؤ.

دا كار په ويدي او اويستايي عصر كې په آريانا كې منحصر نه ؤ بلكې جرمنيانو او روميانو هم نسبتاً په نوو زمانو كې په كورني كانون كې د اور احترام كاوه په هر حال په اويستايي زمانه كې د آريانا او سيدونكو داسې عقیده درلودله چې د مضر و عناصرو د محوه كولو ډېره ښه اله او حربه اور دی.

او له همدې كبله يې د كورنۍ په كانون كې د اور بلول د شپې او ورځې له خوا د هغه ساتنه خپله يوه مذهبي وظيفه گڼله.

دوی په دې عقیده هم وو چې د اور په رنا كې سپننه مينو (مقدس عقل او پوهه) په خپله د دوی او د دوی د كورنۍ ډاډمن ساتندويه او مضر عناصر ورته زيان نه شي رسولای، د همدې عقيدې له مخې د كورنۍ له كانون څخه د باندې آتشكېدې جوړوې شولي، په مذهبي مشرانو او پاچهانو پورې مخصوص آتشكېدي هم رامنځ ته شوې او د اوه چې اور او آتشكېدي په

اویستایی دین او دیانت کي تردې اندازې پورې لوړ مقام پیدا کړ چې دغه
دین او دیانت د آتش پرستی په نامه هم وبلل شو.
(اصلاح-۳ اسد / ۱۳۹۱، رازقی نړیوال).

فراه باستانی با داشتن پدیده‌های حیرت انگیز آن

- به منظور توضیح صریح تر موضوع ایجاب میکند تا نخست از همه در مورد اشکال و مفاهیم و وجه تسمیه فراه معلومات چندی ارائه شود.
- کلمه فراه در ازمنه‌های قبل از اسلام به صورت «فراداتا» از رودخانه اقتباس شده که از میان سرزمین فراه می‌گذرد.
 - دو هزار و دو صد و چند سال پیشتر بطليموس و استفانوس بیژانسی با تذکار اسم «بدو فتازیا» که شهری در حوزه سفلی فراه رود بود و محل آنرا در «پشاوران» (سلیمان یا صالحان) نزدیک جوین نشان داده شده معنی باستانی و قدیمی همان فراداتا را ادا کرده‌اند.
 - پلینی از این رودخانه بنام فرادوس یاد آور شده و ایزیدور جغرافیه نگار کلاسیک آسیای صغیر در کنار این رودخانه بنام همان فراداتا از یک شهری تذکر بعمل آورده است.
 - در نوشته‌های دوره اسلامی کلمه «فرا» به صورت فراه و فره ضبط شده و ظاهراً نویسنده گان اسلامی آنرا به کلمات «فریا فره» یعنی (خره پهلوی = خورن اویستایی) هم ریشه داشته‌اند که به معنی فروغ و شکوه می‌باشد.
 - به عقیده دارمستر این خره از شکل اویستایی خورن پدید آمده و معادل این کلمات در فارسی فرو فرنه و فرخ است.

اما تا جایی که مستند و مدلل می باشد زیادتر نام های مکانی کشور باستانی ما از نامهای رودخانه های آن نشست کرده اند که مثال های زیاد آنرا می توان ارائه کرد از قبیل کونر، کابل، هلمند و غیره.

بنابراین اگر نام فراه فر، خورن و یا خورا تنگت باشد ریشه اصلی آن در دریای آن یعنی فراداتا می توان جستجو کرد و در مجموع، مطلب چنان است، که ریشه و سابقه کلمه را در فر (فروغ) فارسی و معادل در «خورن» یا خوار تنگت که در اویستا بسیار آمده به مفهوم صاحب شکوه افاده می شود.

در مورد وضعیت و موقعیت طبیعی و چگونگی ساختمانی این محل از جانب مورخان و جغرافیه نگاران مانند این حوقل، اضطخری، مولف گمنام حدود العالم، جیهانی، یاقوت حموی، فریه، بار تولد، مقدسی و غیره تذکرات همه جانبه بعمل آمده.

از آب و هوا میوه جات، آبادانی و حاصلخیزی و از ساختارهای عمرانی و رونق قصور آن معلومات مفیدی ارائه شده است که از جمله پدیده های حیرتناک و از عجب های شگفت انگیز آن نیز بحث ها صورت گرفته که به گونه خلص به معرفی گرفته می شوند.

در فراه اثار و بقایای تاریخی فراوان است که از دیدن برخی آنها به انسان شگفتی دست می دهد، از اثار بس حیرات آور و شگفت انگیز فراه یکی هم ساختمان عظیمی است از کک کهزاد معروف به کافر قلعه که در یک قصه زال و رستم واقعه آن بیان شده است در ده دوازده کیلومتری جنوب شرق شهر موجود فراه بر فراز کوه بچه بی که در یک سطح تقریباً زمین، هموار از سنگ سیاه تخت تشکیل یافته، آباد شده است شکل ظاهری این کوه بچه طوری است که قطر آن از سطح زمین به استقامت قلعه آن خورد شده میرود و در آخرین نقطه ارتفاعش که شکل یک سنگلاخ عظیم هرم مانند را

نمایش می دهد بدو تیغه خورد و بزرگ از هم جدا شده که بر هر یک از تیغه های مذکور قلعه جداگانه اعمار گردیده است.

به عقیده مردم محل یکی ازین دو قلعه منسوب به کک و دیگری منسوب به دخترش بوده که تسط پل متحرکی بهم وصل گردیده اند درین جا از همه عجیب تر و فوق العاده جالب توجه است همانا چاهی است که برفراز کوه و در عرض راه قلعه در دل سنگها به عمق زیاد حفر گردیده که اگر سنگی به پایین چاه انداخته شود بعد از ۲۵ دقیقه صدای آن شنیده می شود و کندن آن با آلات و ادوات روزگاران قدیم که مطابق روایات ملی بدوره های اساطیری و اسطوروئی و افسانوی تاریخی تعلق داشته و کاریست نهایت دشوار که تصورش نیز آسان نمی باشد. و در یک سلسله آثار و قصیده شرح آن توضیح گردیده است.

از جاهای پرشکوه و جالب توجه که از زمان های بسیار قدیم نسبت به آن احترام زیاد قابل اند یکی هم «کوه بی بی چه باران» است که برفراز یکی از ساغری ها و وسیع و مرتفع آن چکابی وجود دارد که آب باران های زمستان و بهار در آن جمع شده و در تمام مدت تابستان و خزان به صورت ترشحات بسیار لطیف باران از آن ساغری فرو می چکد اما از آنجایی که صعود بر قله این کوه و ملاحظه دقیق این ساغری برای مردم کار آسانی نیست، لذا ریزش متداوم این قطرات آب باران برای اکثریت مردم شکل معمای مقدسی را به خود گرفته که روایات عجیب و غریبی راجع به آن گفته و شنیده می شود در تاریخ سیستان در گفتار عجایب آن سرزمین روایتی، دیده می شود که ظاهراً به این کوه به همین چکاب ارتباط می گیرد، چنانچه گوید ... هم به فراه به دهی که مسو گویند از کوه بلی آب چکان است اگر چه کسی را بزرگ علتی باشد چون بدان خویشان بشوید که از آن بالای

کوه برود چکان گردد شفایابد و عجیب آنست که چون مردم به صلاح و پاکیزه و نیکو سیرت باشد آب برو بچکد.

پس اگر مردم مفسد و بدکردار باشد برو آن نیاید، هر چند که آن مفسد انجا باشد، اگر چه دیر بماند آب فرو نیاید چون برخیزد باز آب چکان شود (ص ۱۴).

در روضات الجنات فی اوصاف المدینته الهرات نیز روایتی مشابه به این روایت آمده و آنجا در حالی که ازین کوه به اسم «باراندک» یاد شده، مطلب اینطور دنبال میشود.

در یک فرسنگی شهر فراه کوهی است که آنرا باراندک می گویند، و درین کوه طاق سنگی است که دایم از آنجا آب می چکد و مردم محل به زیارت و طلب حاجت میروند و در پای این طاق سنگی دست بر آورده دعا می کنند و حاجت می خواهند. اگر چکیدن آب زیاد می شود به روا شدن حاجت امیدوار می شوند و اگر نه محروم باز میگردند و در وقت دعا بعضی چکیدن آب چنان غالب می گردد که می ریزد و بسیار کسی را دیدم که این حاجت را معاینه و مشاهده کرده اند و بدعای بعضی که حاجت ایشان اصلاً روا نخواهد شد آب از چکیدن می ایستد.

مستر بیل و یلیام انگلیسی نیز این کوه را دیده و در تاریخ گسیچ و مکران از آن بنام «کوه بارندگی» یاد آور شده است.

اما مردم محل این کوه را «بی بی چه باران» می نامند و این تسمیه شاید به نسبت مقبره ایست که در پای آبچکان مذکور محل احترام و اعتقاد اهالی است اما بنام باراندک محل دیگری را در نزدیک قریه «تخت» و کمی بالاتر از پل کهنه فراه رود در مسیر رود خانه فراه سراغ می دهد که آبشار قابل ملاحظه را تشکیل می دهد.

(تخلیص از مرفوع فراه، سیستان بعد از اسلام، محمد اعظم سیستانی)

د باگرام د لرغونې کليمې ريښوي څېړنه

د هېواد د لرغونې تاريخ د کتنې له مخې د يو شمېر سيمو په اماکنو کې داسې نومونه ليدل کېږي چې د توصيفي مختارو په درلودلو سره لکه گرام دخپل ماهيت په اعتبار بېلا بېل ځايونه معرفي کوي او د ځينو تاريخي لرغونتيا آن ترد ویدي زمانې ته ور رسېږي له هغه مهال چې آريايانو پر مهاجرتونو پېل کړی وو او د مذهبي ماهيت له پلوه د بودايي آئين د اماکنو سره هم تړاو لري، چې دادي په څومواردو کې تر کولې څېړنيز بحث لاندې نيول کېږي.

د باگرام د کليمې ريښه :

لکه چې دمخه وويل شول د گرام د کليمې لغوي ريښه ډېرو لېرو زمانو ته ورغځېږي او يو لړ مورخان وايي چې گرام يوه هندي کلمه ده او له گرامه څخه اخېستل شوي ده او گرامه د اندو آريايي ژبې په لحاظ په ويدي مجموعه کې د تجمع مفهوم افاده کوي چې لا تر اوسه پورې د نورستان د سيمو په شمېر نومونو کې دگر، گرام، گرم په کلمو کې خوندي دي او د کلي او قريې معنا ورکوي او په سانسگريت کې گرام د ښار معنا لري. که د گرام د کليمې لرغونتوب ته ورورگرځو نو په آريايي قبيلوي ویش کې، د آريايي کلمو په لړ کې تشکيلاتي ريښه لري. د افغانستان د پخواني تاريخ د ليکوال د ليکنې پر بنا گرامه چې د څو گوشتو له يو ځای کېدو څخه رامنځته شوې ده او بيا د گوشتې د «گو» کلمه له گوترا يعنې د غويانو د پنډيدلو ځای او د هغو گډه او مشترکه ورشو بلل شوې ده جرمني عالم زيمير گرامه په عشيرو ترجمه کوي او د ټولنيزو ژوند د مراتبو په

لحاظ دا گرامه د کورنۍ او قبیلې ترمنځ بولي، مگر ډېر سم شکل يې هماغه دی لکه چې دمخه وښودل شو.

ارواښاد احمد علي کهزاد د خپل پورتنۍ بحث په دوام ليکي: آريايانو په خپلو مهاجرتونو کې ټولو په يوه گرامه چې له څو گوشتو يا د يو څو عشيرو له جملې څخه وه، يو ځای د يو مشر تر څارنې لاندې به په مطلوب استقامت حرکت کاوه، دغه مشر ته به يې د «گرامتي» Gramati په نوم د يوې گرامې رئيس وايه، او کله چې به آريايانو په کوم ځای کې واپول په کرانه او کښت به يې لاس پورې کړ، نو دغه محل او استوگنځی ته به يې چې زياتو گوشتو به په کې د يوه نږدې رئيس تر څارنې لاندې ژوند کاوه، هم گرامه ويل کېدله.

تر څو چې دغه محل د کلي او استوگنځای مفهوم پيدا کړ او تر اوسه پورې دغې کلمې د افغانستان په يو لړ سيمو په تېره بيا په نورستان کې خپل مفهوم ژوندي ساتلی دی، چې د گرام په شکل د «با» د توصيفي مختاري په درلودلو سره مشهوره بېلگه يې د کوهدامن لرغوني باگرام او په يو څه تغيير سره د کابل بگرامی دی. ښايي وويل شي چې د گرامې لوړ تشکيلاتي شکل په ويس يا ويسه کې خوندي دي (۱) د وخت په تېریدلو سره هغه مهال د گرامی يا گرام په مکاني مفهوم کې پراختيا راغلی او توصيفي شکل يې ځانته نيولی دی چې يې د يو لړ نورو مکاني نومونو بڼه ځانته نيولې ده، چې څرگندې بېلگې يې همدغه د کوهدامن، پروان باگرام او د پېښور باگرام دی. د ځينو پوهانو په نظر باگرام يا بگرام (وی گرام) دي چې گرام د هماغه سانسگرېتي ښار په مفهوم او «وي» او يا «با» توری چې توصيفي او تفصيلي توري دي هغه ته افضليت ورکوي او مجموعې معنایي مهم ښار او مهم پایتخت دي. ځينو مورخانو د بگرام ښار د همدغو توصيفي مختارو په وجه د خانانو او نجیبانو ښار او د تقدس له مخې د

خدای بن د راهبانو کلی او نجیب کلی بللی دی (۲) که د بودایی آئین د محلاتو په اعتبار د بگرام کلمې ته وکتل شي، نو خرگنده ده چې د پروان د بگرام یعنی ددې غوره ښار اهمیت د کوشانیانو په تېره بیا د ستر امپراتور کنیشکا د امپراتورۍ د دوښې پلازمینې په حیث د لوړ مقام په درلودلو کې پوره جوتېدای شي او دا ددې امپراتورۍ هغه پایتختي ښار و چې د شاهانه برم او دبدې له مخې په نړۍ کې بې ساري او د ښار د ودانیو له جملې څخه یې سالونونه د پاچهانو او نړیوالو سوداگرانو په گران یو سوغاتونو کې نجیبه دبرې په کې شاملې وي پوره ښکلی کړای شوی و. همدارنگه د بگرام د پلازمینې مانۍ او سالونونه د ټول جهان لکه د یوناني، رومن، هندي او چينايي په نفیسه اثارو او تجملې محصولاتو پسولل شوي وي.

ددې په خوا کې د پېښورد بگرام ښار د کوشانیانو د ژمنۍ پلازمینې او د بودایی آئین د خورا مهمې سیمې په توگه د پرتمین مقام درلودونکي و او په پښتو ادب کې د بگرام د ترکو د ښکلا او نازو نزاکت ساتنې هم له پوره شهرته برخمنې وي او هم که د پروان د بگرام د عبداللہ برج لرغوني سیمه د بودایی آئین د بډایو اثارو له پلوه وکتل شي نو د بگرام ښار د مذهبي او شاهي شان او شوکت پوره ښکاوندوی او مدلل کونکي دي په همدې ترتیب د کابل بگرامي د بودایی زیاتو اثارو او ائینیو د شتون په وجه چې د چکري منار سورمنار او یو شمېر ستوپې یې ویاندې بېلگې بلل کېږي. او که د جلال کوټ د بگرامي سیمه چې د ننگرهار د کانال د ریاست څلور لارې ته نږدې د کابل سیند په غاړه پرته ده د لرغونې نگار اهارا د بې شمېرو لرغونو بودایی مهمو سیمو څخه گڼل کېږي چې د یوې ستوپې پاتې کنډواله یې عیني شاهد ده. د بگرام د کلمې سره د یو لړ نورو مختارو د درلودلو له مخې په نورستان او کونړ کې د گرام اړوند شکلونه د ټولو په سر

کې د ګرام د کلمې مکانی اهمیت د نورستان نورو سیمو په لړ کې دادی چې په خپله د کامدیش کلي چې د نورستان د کام د معتبرې قبیلې خورا مهم کلی دی بیل نوم یې « کام بګرام » دي. همدارنگه د برگیمتال ولسوالۍ یو کلی هم د پیچ ګرام په نامه یادېږي او د پیچ ولسوالۍ د کلیو له جملې نه یو کلی په « ناتي ګرام » یادېږي د دې تر څنګ د وټه پور په سیمه کې هم یوه سیمه د « ترې ګرام » په نامه چې د درېیو کلیو مفهوم افاده کوي یاده شوې ده او په همدې ترتیب د نورستان د سیمو په کتار کې او دیگر ګرام څخه یادونه راغلې ده (۳).

لنډه دا چې د کونړ د پخوانیو لویو، پخوا او خود کفا کلیو څخه چې د لرغوني ښار شکل لري یو کلی د قلي ګرام یا په سم شکل ګولي ګرام دی، چې د خاص کونړ د ولسوالۍ یو سرحدی کلی دي. اخذونه:

۱. د افغانستان پخواني تاريخ، ټوک ۱، احمد علي كهزاد او محمد عثمان صدقي دولتي مطبعه، ۱۳۳۴ کال، ۱۳۵-۱۳۶ مخونه.
۲. اريانا مجله، لومړۍ ګڼه، ۱۳۳۳ کابل، ۲۴ مخ.
۳. لرغونې او اوسني کونړ، رازقي نړيوال، د دفاع وزارت اردو مطبعه بېلا بېلې برخې او همدارنگه د هېواد لرغونې ښارونه او د تاريخ پانې، رازقي نړيوال ميوند مطبعه د کاپيسا بګرام موضوع.

خوش تپه

د بغلان له لرغونو سیمو څخه یوه هم خوش تپه یا خوشال تپه ده چې د خاواک کوتل (معبر) په شمال کې پرته ده او دا د هغو تپو له جملې څخه ده چې د برونز یا د مفرغ له عصره څخه بلل کېدای شي. له دې غونډې څخه له اټکله وتلي د سرو زرو خزانه ترلاسه شوې ده. دا تپه د «قریه سای هزاره» یا «برقه سیمه» ده چې د بغلان په ختیځه برخه کې موقعیت لري او ه متره لوړه ده، د کیندنو په ترڅ کې پنځه د سرو زرو او ۱۲ د سپینو زرو لوښې هم په دې غونډې کې ترلاسه شول.

کله چې د لرغون پېژندنې دهئېت له خوا تاریخي سیمه سانداز (په مقدماتي او امتحاني ډول) وکنیدل شوه او د (پروفیسور برنارو P. Beenard) له خوا تر کتنې لاندې ونیول شوه.

د ترلاسه شوو اثارو په اعتبار د قبل التاریخ تردرې زره کاله پورې یعنې د برونز یا مفرغ په دورې پورې یې اړه درلودله. څرنګه چې خوش تپه د بنګلیو او مستظرفه لرغونو اثارو د درلودلو په وجه تاریخي ارزښت لري نو دهغی په اړه د تفصیلي معلوماتو د وړاندې کولو په خاطر په د لویدیځو د پری، فلیپ ګوین او نجیب الله عمر د ګډ اثر «ګنجینه خوش تپه» چې پیاوړی لرغونپوه څېړنوال عبدالواسع فیروزي په دري ژباړلي او څېړنوال بناغلي کتابخان فیضي په خپل یو اثر کې د لرغون پېژندنې له مجلې اقتباس کړي دي مراجعه کېږي.

د خوش تپې ګنجینه د ۱۹۶۲ میلادي کال په سپتمبر کې په نه تصور کېدونکې توګه د سرو زرو او سپینو زرو د لوښو په شکل د بغلان د ختیځ «قریه سای هزاره» یعنې «منطقه برق» ته نږدې د ختیځ طول البلد ۴۶ دقیقو او ۲۸ درجو او شمالي عرض البلد د ۱۳ دقیقو او ۳۲ درجو کرښو پروت

دی، کشف شوه دا سیمه د یوې خاورینې غونډۍ په شکل ده، چې اوه متره لوړوالی لري او مساحت یې 14×18 مترو کې دی. دا تپه د خاواک په شمال کې د افغانستان په جلگو او دروکی د ورته په زرگونو کوچنیو تپو غونډې یوه تپه شمېرل کېږي. ددې تپې د دقیقې مکشوفې موقعیت معلوم نه دي، خو ویل کېږي چې دا سیمه د بزگرانو د خاورو د وړولو په واسطه کشف شوه او په دې وجه ددې تپې اثار د خاورو د کیندلو پر مهال له منځه تللي دي، کله چې بزگرانو دغه خزانه وموندله نو یې په زرگرانو په ډېر کم قیمت خرڅه کړه کله چې د حکومت چارواکي له دې پېښې خبر شول نو یې ددې خزانه د ارزونې او کتنې لپاره له کابل موزیم څخه یو هیئت د «قریه سای هزاره» سیمې ته سفر وکړ او د هغوی د څېړنو په نتیجه کې د سرو زرو پنځه او د سپینو زرو ۱۲ لوښې ترلاسه شول چې تقریباً ټول مات او ناقص وو. د سرو زرو د لوښو وزن د ۴،۵ پونډو ترمنځ او د سپینو زرو د لوښو وزن د ۳،۳ پونډو ترمنځ و. په همدې توګه کله چې هیئت نوموړی ساحه وکتله دوه ترنجه یې $1,2 + 8$ و $1,2 + 12$ مترو کې کیندنه وکړه چې له دوهم ترنجه څخه یې یو قبر د یو نیم متر په ژوروالي او په هغه کې یې یو اسکلیت یعنی هډوکۍ، د ناستې په حالت کې چې مټې یې پر ټټر ایښې او سالمه مجموعه یې نسکوره پرته وه را ښکاره شو او دوه لویې ډبرې یې ښې او کېن اړخ ته په عمومي شکل لیدل کېدلې.

ددې قبر په ښکتنې برخه کې د ابرو یو قشر هم و ددې هیئت په رپوټ کې په دې دوو ترنجه کې د تیکر او کودرو څخه هیڅ ډول شواهد ترلاسه نه شول. د لرغون پېژندنې دوهم هیئت د فرانسې د لرغون پېژندونکي پاول برنارد په مشرۍ لکه چې دمخه ترې یادونه وشوه د یو افغاني نماینده سره بیا هلته وګومارل شول، نوموړي لومړني شخص و چې ددې خزانه د ماقبل التاريخ

خانگړتياوې يې په گوته کړي بنايي وويل شي چې دا کلی د بدخشان د لاجوردو د کانونو او د ترکستان د حاصلناکو کروندو په منځ کې او د سوداگرۍ لويې لارې ته نږدې پروت دي چې د هغې سيمې د وگړو د استوگنې نېټه تر ميلاده دمخه دريمې زريزې پورې نښي په ۱۹۲۸ ميلادي کال کې لويې دوپري ددې سيمې عکسونه واخېستل او هغه يې د ۱۹۲۹ ميلادي کال په پسرلي کې د «باستانشناسی مديترانه شرقی، اورپايي شرق و شرق میانه» تر عنوان لاندې سيمينار کې چې د پروليتريعني «يتی اورادا» تر څارنې لاندې د امريکا د کولمبيا په پوهنتون کې جوړ شوی و. وښودل چې د سيمينار د برخه والو د پوره پاملرنې وړ وگرځېدل، دهغو په اړه خپاره شوی مطالب ناڅېزو او د اړتيا وړ موضوعگانو ته يې لازم ځواب نه شو ورکولای د خوش تپې د خزاني اثار د ساختماني توکو او کروندو لوی له مخې په څو د ستو ويشل شوي دي لکه کم رنگه ژير طلايي لوبنې، خالص ژير طلايي لوبنې او د سپينو زرو لوبنې، دا لوبنې د دننې او بهرني تزئينکاري درلودله چې زبنسته زياته ارزښتناکه ده چې زياتره يې هندي، ايراني او د بين النهرين ايزموتيفونو سره يې ورته والي درلود او تر ميلاده دمخه له دريمې زريزې تر دوهمې زريزې پورې تړاو لري او دا اثار په دې توگه تزئينکاري شوی دی.

پر کم رنگه ډبر طلايي «سايه لرونکي گيلاس کې چې د لاستي لرونکي ماتې پيالي سره په نقره ايزد گيلاس د بدنې برخه ملمع کاري شوې، د هندسې تزئيناتو درلودونکې وه ددې منظري د لوبنو د بدنې په ظريفانه طريقه منقش شوی او په سپکې برجستگي سره په منظم ډول تقسيم شوی دی. بل پايه لرونکي يا کب دار کم رنگه ژير طلايي گيلاس چې په هغه کې په قارجن شکل د مارانو شکلونه او نور انځورونه نقش شوی وو هم له خوش تپې څخه کشف او تر لاسه شوی دی (په ځينو لوبنو کې انځورونه، تر

میلا ده دمخه په درېیمې او دوهمې زیریې کې د سند په حوزه، بین النهرین، سوریه او ایران کې هم شکل شوی دی).

اته رخ ډول ستوري او د گرگس مرغه د دې خزاني غونډې بې ساري دي له دې ساحې څخه نوک لرونکي افراز هم وموندل شول چې امکان لري د مارانو د بدن پر مخ د ټکو د تزئینکاري لپاره ترې کار اخېستل شوی وی ساده کمرنگه ژیره طلايي پياله چې د پورتنیو اثارو په نسبت سوچه زروو او په زبڼته زیاته لوړه ظریفانه طریقه جوړه شوې، په کشف شوو اثارو کې شامله وه چې د «اور» د پاچهۍ ارامگاه طلايي پيالي ته ورته وه.

هغه کوچنی ژیره طلايي کتوري چې قاعده یې گردۍ او ډبره لرونکي غويي پرې په خاصه پاملرنه سره پرې انځور شوي، د ډبري او د بدن د تزئینکاري نه په غیرد نورو ټولو برخو تزئینات برجسته ښکاري.

د سرو زرو لوی کتوري چې تقریباً مربع شکل پروفیل لرونکی دی او په هغه کې دوه غویان د غڅګاو غونډی د ونې پانې ته په ورته شکل یو له بله جلا شوی ښکل شوی او همدارنگه د غویانو تزئینات او د نورو برخو حکاکي نسبتاً زیاته برجستګی درلودله چې داسې نور ټول تزئینات د نوک دارو افزارو په واسطه ترسره شوي له دې غونډۍ څخه ترلاسه شوي دي. همدارنگه یو لوی پایه لرونکي گیلان چې هندسي زمخت تزئینات او سپکه برجسته کاري یې درلودله هم له دې ځایه کشف شوي دي.

د سپینو زرو لوی کتوري د غویانو په انځورونو سره چې د خرما د ونې په واسطه یو له بله جلا شوی او ښکلي کرای شوی دی او په هر یوه کې دواړو خواوو ته درې غویان لیدل کېږي. چې ریزه کاري لري او ممکن چې د یوې وسیلې او یا د نوکدارو او زخیم کوونکو افزارو په واسطه تزئینکاري شوی وي، خود غویانو د سروونو برخه د ونې له پانو په زیاته ظریفانه او نفیس ډول کار شوی دی غویان چې په زبڼته زیاته زړوره توګه ولاړ دی، په

برجستگی. سره حک شوی دي چې دهندي او بين النهرين بيزا اثارو غوندي دي.

ددې خزاني له زبنسته زياتو نفيسو لوښو څخه د سپينو زرو يو کوچنی کتوري دی چې په ډبرنکلي ډول تزئينکاري او برجسته کاري شوې او د تنې په برخه کې د غويانو ولي او سمونه د پوره پاملرنې وړ دی. دوه جوړه غويان د يو او بل په وړاندې ولاړ دی او له دې جوړې څخه يې هر يو د ځينو کوچنيو شيانو په واسطه يو له بله بېلېږي، د غويانو غاړې ولي او اړخونه دد تاو را تاو کېدلو امکان لري چې د لوښو ايراني او هندي شوي سبک څرگندوي ددې کتوري گردی، قاعده د اتو بازوگانو يعنې د ستوري په شان چې د يوې مرکزي دايرې څخه رامنځته شوي او برجستگی ورکړ شوې ده د سپينو زرو د کوچني کتوري چې په درې کرازو يې رخ ښی خواته دي او يو بل تعقيبوي ښکلي کړای شوی دی.

د لوښو په ځينو برخو کې چې څو متقاطع خطونه يې حک شوی دی هم ددې غونډۍ له لاس ته راوړنو څخه دي. په دې توگه د سپينو زرو يو بل کوچني کتوري د نيمگړيو هندسي بېلا بېلو طرحه لرونکو شکلونو سره چې سبک يې پخوانيو لوښو ته ورته دی د دوهم ځل لپاره له څو کوچنيو ټوټو څخه نه دی ترميم شوی په يوه برخه کې يې د غويي يا ايرې (قوچ) سم دی هم له دې ځايه کشف شوی دی.

د سپينو زرو د کعب لرونکي گيلاس ټوټې چې د غرڅې انځورونه په کې حک شوی دی. د ځينو نورو لوښو څخه چې د کټ مټ پروفيل يا نيم رخ لرونکي دي هم ددې غونډۍ د کشف شوو اثارو څخه گڼل کېږي. د خوش تپې د زرو په کتورو او گيلاسونو کې زبنسته زياتو نفيسو او بيخې زيات ظريفانه سبک او په هغو کې کارول شول تزئينکاري او له سرو زرو څخه په لاگرانه بيه يا په بل عبارت د طلايي ارزښتمندی او هنري بې سارو

ارزبنتونو په امتزاج او گډوالی سره ځای لري چې په هېواد کې د بې ساري ارزبمندی خزانې مقام او د لرغونې بې نظیرې شتمنۍ عنوان ورته ورکړي شي. په دې کې هېڅ شک نشته چې زموږ د لرغونې هېواد په هره برخه کې په بې ساري او په متنوع ډول چې یوه له بله ارزبنتناکه او د فرهنگي ویاړونو مجموعه بلل کېدای شي.

لکه تر کومه ځایه چې د رباطک کتبیېه د تاریخ، ژبې، اتنوگرافي او داسې نورو اړخونو له پلوه د پوره اهمیت وړ ده هغومره د آی خانم یوناني سبکه بنار، او کاپیسا، بگرام د سترو کوشانیانو د امپراتوری د وینۍ پلازمینه او د بودايي آئین د نړیوال کانون په توگه او فوق العاده مهم ادبي ساري بلل کېږي او د میرزکې د سکو کلکسیون بیا هغومره د ځانگړي مقام درلودونکی دی او دا چې د خوش تپې په لوبنو کې د غویانو، غرگاو، غرڅي، ایري او د مارانو په متهجیو انځورونو کې ظریفانه انځورگري ترسره شوی دی ددغو حیواناتو د انځورونو انتخابیده ځانته جلا څېړنيز او اسطوره يي بحث غواړي.

(هېواد، ۲۴۹کڼه، ۱۳۹۰کال، رازقی نړیوال).

کاپیسا بگرام حوزه پر بارو پر طراوت

از جمله حوزه سرسبز و شادات، پر ثمر و مدنی کابل تاریخی به اصطلاح عامیانه این دند شمالی یا کوه دامن و کوهستان می باشد که توسط کوه های بلند و پر برف احاطه گردیده است. و اما از نگاه موقعیت دیرینه آن عبارت از کاپیسا - بگرام بوده که در ولایت پروان امروزی و پرونتای دیروزه موقعیت دارد، و زمانی هم در دوره کوشانی ها بالخاصه در عصر کوشانشاه کبیر کنیشکای بزرگ پایتخت امپراتوری آنها مقام بس والا تری را حایز بود. آن کاپیسی و بگرامی که از جهت ساحه پر غنای باستانی و ارزشمندی آثار گران بها و بی بدیل تاریخی، در دوره دیرینه از اهمیت و شهرت بس عالی برخوردار بود. واقعاً اگر دور نمای این دند شمالی را در موسم بهار و تابستان و حتی خزان از جبل السراج تپه گل غوندی، خواجه سیاران و استراغچ و به صورت اخص از تپه روح افزای استالف به تماشا می نگریم، مناظر باغستان های پر فیض و پر طراوت و تاکستان های از آن و فرت شادابی و نازگی مثل غبار سبز، هر بیننده را به خود معطوف ساخته و به تعجب می اندازد.

دره های بهشت نمای آن از هوفیان شریف آغازیده قدم به قدم تا قسمت های علیای دامنه های سلسله کوه کاریز میر و حدبخشی پغمان، هر کدام آنها از بابت دارا بودن آثار ارزشمند و ساحات نهات مغتنم به حساب می آیند. اگر قصه فلکلوری پند آور پروان و مروان سودمند بوده، روایات شفاهی و نمای عینی ریگ روان آن کاملاً یک پدیده تعجب آور است.

اگر تکاب و نجراب آن به نسبت میوه انار بی نظیر می باشد، غور بند با داشتن درختان انبوه بادام و پنجشیر با دره های قابل دیدنی و رود خروشان

و توپنده آن دارای مناظر طبیعی بوده و با مناظر بی بدیل نورستان شباهت دارد و دره سالنگ به دارا بودن درختان توت شیرین ممتاز به حساب می آید.

بلی رود های رقصان غوربند، سالنگ، شتل و پنجشیر با وجودی که با دره مربوط خویش باعث افرینش مناظر طبیعی و خوش آیند گردیده اند، در پهلوئی آن در نقطه با هم در آغوش گرفتن خویش یک ساحه نهایت مهم بی نظیر باستانی و موقعیت مقبولی را بوجود آورده است.

و اگر از نگاه موقعیت تاریخی به مشاهده گرفته شود، کاپیسا بگرام همانند ایبک و سمنگان، خلم و تاشقرغان دو واژه و دو محل با هم پیوسته بوده و در ارتباط یا یکدیگر قابل شناسایی می باشند.

برای اینکه در مورد اهمیت ساحات و اثراتی همتای کاپیسا - بگرام معلومات چندی حاصل کرده باشیم باید به آثار باستانشناسان و مورخان مراجعه شود، چنانچه بنا به گفته مرحوم احمد علی کهزاد، در مقابل نطقه ای که رود های چارگانه که قبلاً از آنها تذکر بعمل آمد، خزابه های وجود دارند که در زمانه های بسیار قدیم بنام کاپیسی شهرت داشت در اوایل دوره حاکمیت میروس هخامنشی، یعنی قرن پنجم قبل از میلاد و حتی قبل از آن که نقطه عمران نخستین شهر بگرام در همین محل عبدالله برج قرار داشت و بقایای آنها به ارتفاع ۲۰ متر به شکل دایره بزرگ و سپس به وسعت آن زیاد شده، در قسمت جنوبی دشت بگرام تهداب مرکز این شهر کاپیسا گذاشته شد.

بخاطر وضاحت بیشتر شناسایی بگرام - کاپیسا در معلومات منابع تاریخی، وجه تسمیه آنها به این ترتیب میتوان دریافت زایر شهیر چینایی هیوان تسانگ «شون تونگ» به کاپیسا مسافرت کرده و آن را به «کی پیس»، «کی پیش» و «کی پن» و جغرافیه نگاران یونانی به شکل کپیساز

آن یادآوری کرده است. به همین ترتیب در عده از آثار تاریخی به شکل کاپیسای امروزی درج شده است، اما در مورد وجه تسمیه بگرام باید گفت که عده از دانشمندان آنرا به شکل «وی گرام» و «بای گرام» که واژه سانسگریت بوده و این «وی» و «بای» به صورت پیشاوند به این شهر مفهوم تعریف توصیفی و تفصیلی داده است. یعنی ویگرام او بایگرام پایتخت و مرکز مهم و شهر شکوهمند و مجلل، و یا بگرام امروزی به حذف حرف «الف» آن معنای شهر خان‌ها، نجبا، باغ‌خدا، قریه راهبان و غیره یاد شده است. از نگاه شکل مذهبی بگرام و یاگرام، یک بگرام دیگر در نزدیکی منطقه نارسیده به پشاور و بگرامی کابل و بگرامی جلال‌آباد و نیز پساوند های زیاد آن «گرام» که از اصطلاح گرامه بوجود آمده در بسیاری از نام‌های قریه و محلات نورستان هنوز هم موجود اند.

ممکن این پرسش مطرح شود که کاپسا - بگرام، در کدام زمانی از جانب کی‌ها احداث گردیده است؟ درین خصوص گفته‌های زیادی وجود دارند، چنانچه احمد علی کهزاد که قبلاً بر آن اشاره شد در اوایل عهد سیروس هخامنشی و پیشتر از او به شکل حصار مستحکم موجود بوده و باشندگان آن در مقابل حملات سیروس و مقاومت پرداخت.

اما موسیو گرشمن دانشمند آلمانی می‌گوید که تهداب این شهر در دوره عروج سلطنت یونانو - باختری دو قرن قبل از میلاد، زمانی در جنوب هندو کش گذشته شد که سلاطین یونانو - باختری در حوزه سند به فتوحات پرداخت و ضرورت به همچو یک مرکز سوق الجیشی داشت همچنان در مورد سبک ساختمانی و شیوه معماری این شهر اگر گفته شود بایست به این چنین بحث فشرده اکتفا شود که در آن از طوالت موضوع صرف نظر شده است.

شهر بگرام در یک نقطه حاکم ساحه، به وسعت ۲,۵ کیلومتر مربع به شکل یک قلعه یا شهر مستحکم که دارای عناصر تدافعی از قبیل حصار قوی و عریض با ضخامت و ارتفاع زیاد، بارو، برج‌ها، شاهبرجها، برآمده‌گی‌ها دروازه‌های اساسی و فرعی از سنگ و گل ساخته شده بود.

به اساس نتایج تحقیقات مسلکی و کندنکاری‌های که از جانب باستان شناسان در خرابه‌های آن صورت گرفت معلوم گردید که این شهر در زمان سکندر مقدونی بعد از اعمار نمودن سکندریه سرایخواجه یعنی «تپه سار» در سمت جنوب شرق سرای خواجه بالای یک تپه نیمه سنگی ساخته شده است.

اما به عقیده عده از دانشمندان قبلاً درین محل شهر بنام شهری نیسا وجود داشت و اولین کسیکه از آن یادآوری کرده است بنام «پانی‌نی» یک عالم صرف و نحو زبان سانسکریت بوده است.

اگر از نگاه آئین بودایی اهمیت باستانی کاپیسا - بگرام مورد مطالعه و تحقیق قرار داشته شود، کاپیسا - بگرام در پهلوی پایتخت زمستانی کنیشکای کبیر و در تکسیلا به حتی یک پایتخت بهاری و زمستانی امپراتوری موصوف از موقعیت به سزایی برخوردار بوده است.

چنانچه گفته میشود از زمانی که کوشانی‌ها جای یونانی‌ها را در آریا احراز نموده پنجاه سال قبل از میلاد آخرین شاه یونانی «هرمایوس» مقام خویشرا به شاه کوشانی «ویماکد فیزس» واگذار شد و کاپیسا - بگرام بحث پایتخت کوشانی‌ها درآمد، تا که در دوره شکوهمند امپراتور کنیشکای کبیر پایتخت بهاری و تابستانی آنها گردید.

اگر به آثار گران بهای کاپیسا - بگرام بطور نهایت خلص نظر بیاندازیم در این دوره کوشانی‌ها در خود شهر بگرام معابد معتبر و مختلف آئین

بودایی بویژه معبد شابه‌ار یعنی معبد شالو کیه یعنی معبد گروگانهای شهزادگان چینیایی وجود داشت.

در ساختارهای این معابد بودایی و هیکل تراشی‌های آن معماران و صنعتگران ورزیده صنعت‌گریکو بودیک یا اندوگریک از کمال فنکاری ظریفانه خویش قابل استفاده بود، عالمان و راهبان بودایی در دیرها یا حجره‌های آنها مسکون‌گزين بوده و مصروف عبادت و به تعلیم و تربیه می‌پرداختند.

چون شهر شاهی بگرام یک مرکز مهم امپراتوری بزرگ بود، بنابراین سالون‌ها و قصرهای شاهی بگرام با محصولات تجملی جهان مجلل ساخته شده بود، که بطور عمومی میتوان از آن اشار نفسیه نام برد که شامل اشار یونانی، رومن، اشار هندی و چینیایی بوده و از جانب سفیران عده از ممالک و امپراتوران و تجاران بطور تحفه آورده شده بودند.

اگر به ساحات مهم بودایی مروری مختصری داشته باشیم، کاپیسا - بگرام در برودامنه‌های خویش دارای ساحات متعدد یا دارا بودن اشار مهم خویش بوده که از هوفیان شریف گرفته گام به گام تا تمام دره‌های آن و ستوپه‌های مجلل خاصی بوده است که از آن جمله صرف ستوپه توب دره تقریباً سالم مانده و متباقی آن بطور کلی تخریب شده اند. و به همین ترتیب ستوپه پایتاوه بگرام و قندقستان غوربند مثال‌های برجسته آن محسوب شده که از غنامندی آثار ارزشمندی برخوردار می‌باشد. به همین گونه در ساحات مجاور پایتاوه مجسمه‌های پر کیفیت بودایی نیز کشف گردیده است.

کاپیسا - بگرام بعد از دوره اسلامی اهمیت تاریخی خویش را به خود محفوظ داشته است که نمونه نهایت گویای آن انتساب امام اعظم ابوحنیفه، این امام بزرگ اهل سنت و فقه میتوان معرفی داشت.

اگر بصورت نمونه در مورد اهمیت فرهنگی و مدنی آن صحت شود، نفاست هنری را در ظروف کلالی استالف مشاهده شده، چاقو ها، کاردها و قیچی های چاریکار نام مشهوری داشته لونگی ها و پتوهای شکرده نیز از شهرت بسزایی برخوردار می باشد.

عمارات ظریفانه و مجلل استالف که فعلاً تخریب شده و جبل السراج نمونه های عینی مدنی، کاپیسا - بگرام و قبل از آنها سکندریه قفقاز بوده و از باغات سرسبز دوره مرزاالغ بیگ یعنی باغات استرغچ خواه سیاران و استالف میتوان نام برد و باغهای جبل السراج و گل بهار به شمول تپه گل غوندی تفریحگاه خوبی برای علاقه مندان به حساب می آید.

د لرغونې هرات دارتاکانا کلا یاد پاچهی بناړ

زموږ د تاریخي هېواد هره لرغونې سیمه که وپلټل شي د خاورو د ډبريو او تېرو لاندې يې يو شمېر تاریخي اثار په بېلا بېلو بڼو موندل کېږي او همدا شان په هر تاریخي کتاب کې چې د لرغوني افغانستان په باب په کې څه لیکل شوي وي د هغو په پاڼو کې د زیات شمېر لرغونو ارزښتمنو اثارو په هکله چې په بېلا بېلو تاریخي زمانو کې زموږ فرهنگپالو او علم دوستو نیکونو د مدني ودې د مختلفو مدارجو د څرنگوالي په زمينو کې معلومات ترلاسه کېدای شي.

زموږ د هېواد له دې لرغونو سیمو او له تاریخي بناړونو څخه یو هم د ارتاکانا لرغونې بناړ دی، د هرات لومړنی نوم چې د آریانا له نوم څخه را اخیستل شوي رېښه لري «اریه» یا «هری» یا «اری» دی دا هغه تاریخي بناړ دی چې له بخل، بهل، بخدی یا بلخ «ام البلاد» سره یو شان زمانې لرغونتیا لري او د تاریخي مدارکو او اسنادو په استناد لرغونو آریایانو چې د آمو له شماله د جنوب خواته وکوچېدل دوی دوه لوی مرکزونه درلودل لومړی لوی مرکز یې په بخدي کې و او بیا له دې ځایه یې یوه برخه جنوب لويديځ ته ولېږدله او په اریه (هرات) کې مېشت شول او د زمانې په تېریدلو سره لکه چې له بخدي څخه آریایان ختیځو سیمو ته وکوچېدل او د هندو کش د جنوبی لمنو درودونو مسیرونه یې په مخ کې ونیول او خپاره شول له اریه څخه هم مخ په لويديځ او جنوب لويديځ وکوچېدل او په ایران

کې چې دا هم اریایي رینه لري مېشت شول او تردې وروسته نورو سیمو ته و خوځېدل.

په هر ترتیب زموږ خبره په ارتاکاناده، څرگنده ده چې اریه په دې خاوره کې د ډېر مهم تاریخي مقام درلودونکی ده او دهرات ښار د هغه په بنسټ ودان شوی دی د اریه ښار ته چې د (شهر مروارید)، (د ملغرو ښار) او یا «د خراسان د ښارونو مور» تاریخي لقب ورکړ شوی دی. په تاریخي سرچینو کې په زیاتو نومونو ترې یادونه شوې ده چې دلته یې له راوړلو څخه تېرېږو. د اریه په نوم ډېر لرغونې ښار چې اوسنی هرات او یا د هغه ارگ پرې جوړ شوی دی هغه د «ارتاکان» په کلا او شاهي ښار باندې شهرت لري.

ویل کېږي هغه ودانې چې دهرات د عمراناتو په محله کې یې تر ټولو زیاته لرغونتیا درلودله هغه د ارتاکاناکلا ده چې دهرات په پاچهی ښاریې شهرت درلود او په تاریخي اثارو کې په بېلابېلو نومونو او لقبونو لکه «ارته کوان»، «ارکوان»، «ارتاکان»، «ارتاکوان»، «ارتاکونه» او داسې نورو مشهوره ده او دهرات له لومړنیو استحکامې کلاوو څخه گڼل کېږي.

دا چې دې کلا څخه تاریخي پېښې لیدلې له زیاتې یادونې څخه یې ډډه کېږي خو دا کلا په هرات باندې د مقدوني سکندر تر سفر پورې دمخه تر میلاده ۳۳۰ کاله دمخه په پوره برم، عظمت او پوځوالی موجوده وه.

د (افغانستان درپرتو تاریخ) د اثر لیکوال ارواښاد احمد علي کهزاد لیکي: که څه هم د (ارتاکان) کلا په باب موثق معلومات په لاس کې شته خو دا خبره بیخي یقیني ده چې دا کلا دهرې (اری) په حوزه کې پرته وه، خو د ځینو روایتونو له مخې دهغې باوري معلومات تثبیت شوی او د هېڅ شک ځای په کې پاتې نه دي.

ارواښاد غبار زياتوي: د آرتاكانا په ارته کوانا يا اراکونا هغه ښارو چې دهرات د اوسني ارگ يا په مشخص ډول دهرات د اختيار الدين کلا په سيمه کې پروت و.

د آريانا مجلې د ۱۳۲۳ کال د ۱۷ مې گڼې به ۲۳ تم مخ کې بيا (جغرافياي تاريخي افغانستان، ص ۲۵۴) د دې مستحکمې کلا د خای او محل په اړه داسې ليکل شوی دی.

ارتاکوانا يا ارتاکانا چې د شاهي ښار معنا ورکوي د اريه د خلکو هغه ښار دی، چې دهرات د اوسني ښار په خوا کې يې موقعيت درلود او هغه مهال چې مقدوني سکندر دلته را ورسېد نو يې دا ډېر مستحکم ښار وموند چې دهرات ارتاکونا ورته ويل کېده دغه د پاچهۍ ښار دهرات د اوسني ارگ پر خای موقعيت درلود چې بيا وروسته يې د اختيار الدين کلا په نوم شهرت پيدا کړ (يعنې دملک فخر الدين کرت په زمانه ۷۰۵ هجري شمسي کې بنا شوي وه) او وروسته د گوډ تيمور په امر د اختيار الدين کلا ويجاړه کړای شوه خو وروسته يې دوهم خل لپاره بيا رغاونه وشوه.

د «پښتانه د تاريخ په رڼا کې» مولف سيد بهادر شاه او ظفر کاکا خېل ليکي:

ارتاکانا د هريرو د منطقي يو پخواني ښارو چې د سکندر تر حملې وړاندې د اريه د صوبې مرکز و (۸۰ مخ).

ارواښاد احمد علي کهزاد له پورتنې اثر مطلب څخه په کت مټ مفهوم داسې يادونه کړې ده د اريه ريښه د «آر» په شکل په دې منطقه کې موجوده ده «ارتاکانا» د هريرو د سمسوري او ابادې سيمې له پخوانيو اړوندو ښارونو څخه يو ښار دی د سکندر له ظهور نه پخوا د اريا ولايت مرکز او د دې خاورې د نجباوو او شهزادگانو استوگنځی بلل کېده د آريا کلمې

ريښه د «آر» په ډول د دې نوم او اسم په سر کې ښکاره ده (د افغانستان پخواني تاريخ، کهزاد، لومړې ټوک ۵۲ مخ).

دا چې دارتاکانا کلا او د اختيار الدين کلا په باب د (۱۵۵۱) کلونو زمانې واهن سره دوي يو ډول پېښې موجودې دي نو يوازې د مقدوني سکندر په متعلق د پېښې راولي دې دلته ضروري ليدل کېږي.

« هغه وخت چې د مقدوني سکندر سپاهيان په (۳۳۰) قبل الميلا د په پسرلي کې د لويديځ هيريود يعنې آريوس سمسوري وادي ته را پورته شول، هغه ودان ښار چې په دې زمانه کېد هيريود د حوزې مرکز و او په يوناني منابعو کې پورته اورتاکانا ويل کېده يوه کلا وه زياته پخه او مستحکمه چې هغه د اريا متروپويس ياد آريا ولايت د مرکز په صفت هم ياده شوې ده.

په دې کې هيڅ شک نشته چې په دې زمانه کې د افغانستان خاوره دهخامنشۍ امپراتورۍ يوه برخه وه څنگه چې «ساتي برزاني» له يوې خوا په هرات کې دا تېنگه کلا درلوده او له بلې خوا د هرې (اري) خلک پرده راټول شوي وو، نو د پوځي پلان له مخې يې په تکتیکی توگه وپتيله چې د سکندر سره په لومړي ټکر کې يوناني سپاهيانو ته په تسليميدو حاضر شي، ا کله چې د سکندر سپاهيان د هرې خواته را ورسېدل د هغه ځای او سيدونکو ورسره هېڅ ډول نښته ونه کړه او سکندر په دې فکر چې خلک ورته يې جگړې تسليم شوي دي نو يې خپل پوځي سلاکار (اناکزيپوس) د هرات د کلا د ساتنې لپاره وگماره او په خپله يې له هغه ځايه د فراه په استقامت حرکت وکړ سکندر لا فراه ته نه ورسېدلی چې برزاني له خپلو خلکو سره پاڅون وکړ او د سکندر نوموړی مشاورو يې وواژه کله چې سکندر له پېښې څخه خبر شو ډېر ژر هرات ته راستون شو.

ساتی برزان له خپلو خلکو سره که دکلا په دننه کې و او که له کلا د باندې مدافعی ته ودرېدل خو څرنگه چې د دوی شمېر ډېر کم و، نو په محاصره کې راغلل دهرات دغه مېرني سردار د یو بل ډول مقاومت پلان طرحه کړه، هغه دا و چې له خپلو خلکو سره له کلا راوتل او داری نږدې غره ته یې پناه یوړله چې په گڼو ځنگلونو پټه و دې پېښې سکندر ډېر ناراحته کړ او له قاره یې ځنگل ته اور واچاوه او په دې توگه د هرات خلکو اجباری تسلیمېدو ته غاړه کېښودله سکندر دغه کلا نه یوازې وړانه نه کړه بلکې د یوناني سرچینو په قول دهرې حوزې ته د دوی د ورسېدلو په وخت کې یې هلته د یو ښار حیثیت درلود او دوی ورته ارته (کواتا) ویل او له همدغې ارتاکانا کلا څخه عبارت وه په افغانستان کې د لومړني سکندر یې ښار یعنی دغه ښار یې لا ودان کړ او دهرې په سکندریه یې شهرت پیدا کړ.

خاطره:

ښایي یې یادونې پاتې نه شي زما په عقیده چې د ځینو هراتیانو په وینا ولاړه ده د ارتاکانا د موقعیت په باب زیاتې څېړنې ته اړتیا شته ځکه امکان لري پر کوم محل یې چې د اختیارالدین کلا ودانه شوې او د بیارغاونې چارې یې بشپړې او په نږدې وخت کې د اطلاعاتو او فرهنگ د وزیر ښاغلي ډاکتر سید مخدوم رهي له خوا د ځانگړو مراسمو په ترڅ کې پرانستل شوه دهرات ښار په یو بل لوړ ځای کې ودانه شوې وه.

دا موضوع هم د یادونې وړه ده چې د ارتاکانا د شاهي کلا د ساختماني سبک په اړه هېڅ ډول معلومات نه دی ورکړ شوی.

غارهای باستانی شهکار بی بدیل کشور ما

هم مانند سایر کشورهای آسیای در سرزمین باستانی ما تعدادی از غار ها، چاه های عمیق تعمیراتی و سموچ ها موجود اند که شواهد عینی و مشهود دوره های حیاتی اولی بشری پنداشته می شوند که از لحاظ ساختاری به مثابه شهکار های دست انسان های پیشینه بوده و از نظر افسانه ها این غار ها محلات بود و باش مخلوقات خارق الطبیعه در زیاد تر مناطق جهان محسوب میشود و ازین خاطر به یک تعداد زیاد این غار ها جنبه تقدس قابل بودند.

در اوایل مراحل دوره های قدیم حجر، دانشمندان به یک دوره آن (دوره زنده گی بشری در غار های بلند) گفته اند، طبعاً محلات مناسب زنده گی ایجاب می کند تا در دامنه های کوه های بلند و شرایط اقلیمی و وضعیت جغرافیای کشور ما نیز نشان می دهد که انسانهای آن زمان باید در دامنه های و لاش های کوه های بلند اینچنین پناه گاه های زیادی داشته باشد.

زنده گی در غار ها از پنجهزار سال به اینطرف در آسیا معمول بود اما از ۴۵ هزار سال بدینسو و در اواخر پنجمصد هزار سال قبل در باره زنده گی شکارچیان آسیا و از جمله در افغانستان و ایران معلوماتی بدسترس موجود بوده که از آن تاریخ آغاز گردیده است تراش نمودن غار ها در آن دوره که افزار تولیدی اش در مراحل ابتدایی قرار داشت برای بشر یک کار فوق العاده شمرده می شد و این کار نهایت مهم بحیث یک ضرورت اولی زنده گانی آنها به خاطر بر آوردن این اهداف صورت می گرفت.

- از ترس حملات حیوانات درنده که مبادا به صورت ناگهانی بالای شان حمله ور شود به مقصد در آمان بودن از ضرر آنها.

- به مقصد نظارت مطمئن و وسیع ساحاتی که در زیر این غارها قرار دارند.
 - برای شکار چیان بچیث یک سنگر مناسب که از ۸۰۷۰ سال قبل به این طرف در افغانستان مورد غارها تحقیقات صورت گرفته است.
- و از جمله غارهای مهم و مشهور افغانستان بدین شرح قابل معرفی می باشند:

۱. غار قره کمر:

غار قره کمر در ۸ میلی شمال سمنگان (ایبک) بین پلخمیری و تاشقرغان قریه بی وجود دارد که به سرکار شهرت دارد و در دامنه های جنوب شرق کوهی که نزدیک شمال ایبک واقع است و بالای این قریه حاکمیت دارد. این غار تراشیده شده است. این غار از سطح بحر ۲۳۰۰ فوت و از زمین جلگه ۴۵۰ فوت (۱۵۰ متر) ارتفاع دارد، بدین ترتیب از خاطر بلندی غار از جلگه های همجوار محل نهایت مناسب حیات غار نشینی بشریت را ارائه داشته می تواند.

قبل از عصر ما قبل تاریخ «کارلتن کون» دانشمند امریکایی درین زمینه تحقیقات و مطالعاتی انجام داده و تحت عنوان «ساحات زیر غار قره کمر» در یک مقاله خویش مینگارد:

ازین محل چند میل دور تر دره به مشاهده میرسد که محل مناسبی برای شکار چیان می باشد، دهنه غار به استقامت جنوب بوده و در طول تمام روز افتاب به آن تابیده و گرم می باشد در اطراف آن گروه های زیادی حیوانات گشت و گذار می کنند.

برعلاوه این خوبی ها در زمان های قدیم درین غارها زنده گی بشر عمومیت داشت و مواد سوخت نیز در نزدیکی آن بدست آمده می توانست.

نوعیت سنگ از سنگ های نرم ترکیب یافته بود و از بابت تشکیلات طبقات الارضی مربوط طبقه ژوراسیک بود.

بر مبنای تحقیقات دانشمندان امریکایی چنان معلوم میشود که «غار قره کمر» شکل نیمه کاسه یی را داشته و فرش آن به اقشار مختلف پوشانده شده بود که قسمت بسیار عمیق آن رنگ نسواری را داشت کم از کم بر سطح آن رطوبت سه طبقه یی به مشاهده میرسید و بعداً بالای آن قشر خاکی رنگ قرار داشت.

این غار در دوره فلز هم قابل بود و باش انسان ها بود و باشندگان این دوره به شبانی معروف بودند.

در تمام طبقات خاکی این غار آثار حیات بشری از قبیل استخوان های حیوانات و افزار چقماقی دیده میشود.

می توان ادعا نمود که در دوره حجر درین غار زنده گی دایمی موجود بوده اما در دوره جدید سنگی درین محل علامتی زنده گی به مشاهده نرسیده اند به عقیده دانشمندان درین غار ۷۰۵۸ سال قبل علایم زنده گی شکارچیان موجود بودند.

۲. شمیر غار :

از جمله غار های قدیمه و مهم کشور ما یکی هم شمشیر غار بوده که در ۱۵ میلی شمال و شمال شرق که قریه پنجوایی واقع می باشد و نزدیک آن قریه قابل سکونت بنام «باد روان» یاد می شود و در ساحل شرقی رود ارغنداب قرار دارد.

شمشیر غار از جمله غار های همسایه و نزدیک پنجوایی یک غار نهایت مهم تاریخی شمرده شده که از روی موقعیت جغرافیایی عمومی در یک گوشه جنوب غرب دشت وسیع افغانستان که به ریگستان شهرت دارد موقعیت دارد.

رود «دوری» که به مسافت ۳۰ میلی جنوب غرب پنجواپی به رود ارغنداب می‌ریزد شمشیر غار به ارتفاع تقریباً ۱۰۰ متر واقع می‌باشد. از بیخ غار تا دهانه آن در حدود ۱۵-۳۰ دقیقه فاصله است شمشیر غار اساساً دارای سه قسمت مجوف بوده و اگر به دقت دیده شود به گونه مجموعی دارای پنج محوطه و یا به اصطلاح پناهگاه‌ها در آن تشخیص شده می‌تواند.

پناهگاه اولی :

این پناه‌گاه که دارای ارتفاع ۱۲ متر و عرض آن در قسمت‌های مختلف به (۱۱) متر می‌رسد و بلندی آن از دهانه غار به صورت استثنایی نهایت تنگ بوده که به دو نیم متر میرسد.

پناه‌گاه دومی :

این پناه‌گاه ۱۷ متر درازی و ۱۳ متر عرض داشته و ارتفاع آن در حدود ۲ متر می‌باشد بعد از یک دهلیز به بلندی ۱۱ متر پناه‌گاه سومی قرار دارد.

پناه‌گاه سومی :

پناه‌گان سومی از جمله پناه‌گان بسیار بزرگ این غار است که به طول ۳۵ متره عرض ۲۵ متر و به ارتفاع ۱۰ متر می‌باشد.

پناه‌گاه چهارمی :

ساختمان این پناه‌گاه هم مانند پناه‌گان سومی می‌باشد.

پناه‌گاه پنجمی :

این پناه‌گاه از محوطه پناهگاه چهارمی ۴ متر بلندی داشته اما دهانه آن نهایت تنگ بوده که گذشتن از آن دشوار می‌باشد.

بر مبنای تحقیقاتی که در سال ۱۹۵۱م از جانب «لویی دوپره» عضو هیئت باستانشناسی موزیم تاریخ طبیعی نیویارک درین غار صورت گرفت، به اثبات رسیده که این غار در دوره طبقات الارضی «پیلوس» ساخته شده و

قبل از دوره ما قبل التاریخ قابل استفاده نبوده است و غار تاریخی شمرده میشود، شواهدی که ازین جا به دست آمده به حدود ۱۳ سال قبل از قرن مسیحی تا عصر مغولی‌ها یعنی تا سال ۱۲۲۱ علایم بود و باش بشر در آن به مشاهده رسیده‌اند.

از روی کروئولوژی تاریخی شواهد این دوره‌های سه‌گانه در آن دیده شده‌اند.

۱. دوره کوشانی :

این دوره ۱۰۰ سال قبل از میلاد تا ۳۰۰ سال بعد از میلاد که مدت ۴۰۰ سال را در بر می‌گیرد فراگمت‌های سفالی آن که مزین به ستامپ‌ها (مهر)‌ها بوده‌میبین این دوره می‌باشد.

۲. دوره بعدی کوشانی :

بعد از ۱۰۰-۳۰۰ سال از قرن میلادی که آثار به دست آمده پارچه‌های سفالی رنگه در زیادتر آن متعلق به اقوام سیتی بوده ازین قشر به مشاهده می‌رسند.

۳. دوره کوشانی - ساسانی :

این دوره از سال ۳۰۰ تا ۷۰۰ سال را در برگرفته و فراگمت‌های سفالی مخصوص آن اشتباهاتی را در مورد ترقی‌یی که در نقوش شهرهای ویژه دوره ساسانی دیده میشود مرفوع می‌سازد.

۴. نخستین دوره اسلامی :

این دوره که از ۷۰۰-۱۲۲۱ م آغاز می‌شود عده از فراگمت‌های سفالی مخصوص دوره سلجوقی را ارائه میدارد که تا دوره مغولی قابل سکونت بود فراگمت‌های آن به رنگ لعابی و دارای نقش‌های مخصوص دوره اسلامی بوده است که به این حساب، شمشیر غار از قرن مسیحی تا ۱۲۲۱ م یعنی از قره (۱۴ تا ۱۵) درین درازای زمان محل سکونت بوده و غار تاریخی

نزدیک قندهار محسوب میشود. و مشخصات نخستین دوره کوشانی را تا دوره بعدی مغلی به معرفی می‌گیرد.

۳. غار ارزگان :

از جمله غارهای باستانی کشور ما یکی هم غار ارزگان بوده که در شرق کوه «سمندان» در «دایه پولاد» واقع می‌باشد، دهنه آن به ارتفاع (۵) متر و قطر داخلی آن به وسعت ۵۰ متر مرسد، از بام این غار آب می‌چکد در سه ماه هر تابستان (سرطان، اسد و سنبله) این آب یخ بوده و به شکل بلور صفا می‌چکد، مردم محل این یخکها را شکسانده و از آب استفاده می‌کند. طبعاً در موسم‌های دیگر سال چکیدن این آب نیز جریان داشته و یخ میزند تا قسمت آخر این غار تاکنون هیچ کس نرفته است.

۴. غار قلعه لاش :

این غار از آن اعجوبه تاریخی کشور ما می‌باشد که در داخل قلعه مستحکم لاش کنده شده است و این قول مشهور است که زمانی دوراً سگاو بد داخل غار رفته بودند یکی از دهنه غربی ۲۰ کیلومتری نزدیک قریه «سمور» زیر زمین خارج شدند. در داخل غار انسان می‌تواند پیش رود اما نسبت تاریکی زیاد اگر چراغی را روشن کند بر وجودش تعداد زیاد پتنگها و شبپرک می‌ریزند و نسبت وجود آنان به پیش رفته نمی‌تواند. (روزنامه انیس، شماره ۸۵، سال ۱۳۸۲، رازقی نپووال).

احیای و بازسازی قصرهای تاریخی کابل

قصرهای تاریخی کابل از جمله ودیعه‌های ارزشمند ساختمانی کشور ما بوده که در آن در چوکات سبک‌های سمبولیک و نهایت مقبول، مظاهر هنری و فرهنگی دستاورد‌های گذشتگان ما تبلور یافته و بازگوینده ارزشهای معماری کشور باستانی ما به حساب می‌آید که نمونه‌های زیاد آن در اکثر مناطق کشور ما به ارتباط دوره‌های مختلف شاهان و حکمرانان به وفرت دیده می‌شوند، اما به کمال تأسف کینه‌توزی و انتقام‌جویی عده از افغانان ناخلف از یکطرف و حوادث اشوبگرانه و تباہکاران جنگهای و ویرانگر از جانب دیگر این میراث‌های گران‌بهای میهن عزیز ما را یا کاملاً از سطح زمین برداشته و یا صدمات جبران‌ناپذیری به آن وارد نموده‌اند.

چون درین اواخر به تاسی از سیاست فرهنگی دولت و پیگیری وزارت اطلاعات و فرهنگ در سطح کشور از برخی این عمرانات بازسازی و مرمتکاری به عمل آمده است که میتوان از قصر جهان‌نمای جلم و قصر سراج‌العمارت در جلال‌آباد یاد آور شد. اما در شهر کابل که همانند سایر نقاط کشور به شکلی از اشکال مورد تهاجم این بی‌فرهنگیان بدکیشان قرار گرفته است و حتا از عده این ساختمانهای شکوهمند هیچ نشانه قابل بازسازی بجا نمانده است که میتوان از قصر مهتاب قلعه و یا شهر تاریخی بالاحصار کابل نام برد.

جای بمسرت است که در این اواخر بتاسی از ابتکارات و احساس مسؤولیت در برابر این میراث‌های تاریخی، فرهنگی و مدنی کابل، دیپلوم انجینر محمد یونس نواندیش شاروال کابل در اولویت‌های پلان

کاری های بازسازی و نوسازی این نوع عمرانات تاریخی بخصوص قصر های شکوهمند کابل روی دست گرفته شده است و ما شاهد بازسازی قصر ملکه و باغ بابر می باشیم که روزانه صدها علاقه مند از آن دیدن کرده و اوقات تفریحی و هواخوری را در آن تفریحگاه بی نظیر سپری می کنند و اینک بازسازی قصر دارالامان نیز در جریان می باشد. قبل از اینکه در زمینه بحث صورت بگیرد ایجاب می کند تا در مورد قصر هایی که قابل احیای مجدد و بازسازی در کابل اند معلومات مختصری داشته باشیم:

- قصر ملکه در باغ بابر
- قصر دارالامان
- قصر تپه تاج بیگ
- قصر چهلستون
- قصر باغ بالا

۱. قصر ملکه :

از عمرانات بسا مهم سمبولیک شهر کابل یکی هم قصر ملکه در باغ بابر می باشد که در زمان سلطنت امیر عبدالرحمن خان به سبک نهایت عالی تیموری ساخته شده بود.

این قصر که در قسمت جنوبی مقبره بابر شاه احداث گردیده بود، در جریان جنگ های دو دهه اخیر خسارات زیادی را متحمل شده و به کلی به ویرانه مهبیی تبدیل شد که نقشه و سبک ساختمانی آن نمیتوان تشخیص شد، تا که به سلسله بازسازی بابر این قصر زیبا و پرشکوه با حفظ سبک ساختمانی تقریباً سابقه خویش توسط بنیاد فرهنگی آغا خان تحت نظر هیئت باستانشناس و ابدات تاریخی وزارت اطلاعات و فرهنگ کار آن به

پایه تکمیل رسیده و مورد استفاده تدویر برخی محافل و سیمینارها بویژه نشست های فرهنگی شاروالی کابل قرار گرفته است.

قصر ملکه که به صفت دربارشاهی امیر عبدالرحمن خان بود با شمول محوطه آن به شکل مستطیل اما تقریباً یک منزله در بلندی دامنه پایینی کوه گذرگاه ساخته شده است که دند چهاردهی باتمام مظاهر آن تا فاصله دور از آن دیده میشود، در حویلی قصر در سابق حوض زیبای آب موجود بوده و هکذا جوی، (بالاجوی) از جنوب به استقامت شمال از میان اتاق های قصر می گذرد که متصل بازوی شرقی ساخته شده اند که سالون زیبای قصر شامل آن می باشد.

قصر دو دروازه در بازوی شمالی قصر یکی در آخرین قسمت به طرف غرب و دیگر در آخرین قسمت طرف شرق که دروازه خاص است موجود اند و نیز دروازه فرعی به طرف جنوب و دروازه به سمت شرق نیز اعمار شده است البته معرفی سبک مکمل ساختمانی آن معلومات پژوهشی مزیدی را ایجاب می کند.

و اگر بگونه خلاصه و نتیجوی گفته شود موقعیت این از ممیزات بخصوصی برخوردار بوده که از سالون مشاهده مظاهر و مناظر دند چهار دهی نهایت لذت بخش می باشد.

۲. قصر دارالامان :

قصر دارالامان از یادگارهای بی بدیل عمرانی دوره اعلیحضرت امان الله خان محسوب می شود این قصر در تپه افشار چهاردهی به مسافه ۸ کیلومتر جنوب غرب شهر کابل موقعیت دارد.

اعلیحضرت ه خان به نسبت آب و هوای گوارا زمین ها را از مردم محل خریده اند.

از قصر از جمله تاسیسات پیش بینی شده دولتی آن دوره، توسط متخصص و مهندس ورزیده آلمانی بنام هارتل که نام آن در وجود پل هارتل تا هنوز زنده است. پلان، نقشه و دیزاین آن ترتیب و در سال ۱۳۰۴ هـ ش کار عمرانی آن آغاز شد، در پیشبرد این پروژه به تعداد ۲۲ تن مهندسان و انجینران شهر سازی اشتراک داشتند و کار آن در ۱۳۰۶ هـ ش به پایه اکمال رسید، و به همین ترتیب به تعداد ۷۰۰ تن فارغان صنف ششم نیز اشتراک کرده که در مدت شش ماه در رشته ساختمانی و معماری تربیه شده بودند.

قصر بین یک باغ زیبا بر سطح یک تپه سنگی احداث شده است که ساحه ۱۴۰۰ متر مربع را در بر گرفته و در سه طبقه آن به بلندی ۳۳ متر به سبک معماری زیبا به تعداد ۱۵۰ اتاقهای خورد و بزرگ گنجانیده شده بود.

سالون این قصر که در بازوی شمالی قصر قرار دارد بنام قصر بیضوی یاد شده که شکل بیضوی را داراست قصر به شکل نعل اسب بوده و زیشه عمومی زیر سالون و دروازه های فرعی آن در دو راس قصر موجود بود، راه دخولی به محوطه قصر از جناح غربی و فروعی از جناح شرقی قرار داشت، احاطه باغ به دیوارهای کنگره بی محاط شده بود.

دارالامان زمانی به دارالفنون نیز شهرت داشت اما این نام آن تا دیری دوام پیدا نه کرد.

این قصر شکوهمند تاریخی توسط دشمنان فرهنگی و غارت گران ثروت های مادی و معنوی وطن ما به خرابه حیرتناکی تبدیل گردید.

۳. قصر تاج بیگ :

قصر تاج بیگ در ساحه بی بنام قریه های بهسود و خنگوت که از زمان احمد شاه بابا بنام ساحه خالصه شاهی یاد می شد، همزمان قصر دارالامان آغاز گردیده است و حرامسرای امان الله خان بود سرنوشت این قصر به گونه قصر دارالامان می باشد.

۳. قصر چهلستون چهاردهی :

به حواله دره الرمان، اثر عزیز الدین و کیلی پوپلزایی، خطاط شهیر کشور به مناسب چهلمین سالگرد تولدی تیمور شاه از جانب پسرش شاه زمان از سال ۱۲۱۰ هـ ق تا ۱۲۱۳ اعمار گردیده است گرداگرد آن باغ سمبولیک و مقبولی قرار داشت.

این قصر بالای تپه سنگی بر سطح پوزه پیش برآمده در دو منزل نهایت مقبول ساخته شده و راه آن از جناح شمالی قصر در دامنه جنوبی دوره خورد در جناح شرقی به صحن قصر منتهی شده است.

قصر چهلستون از عمرانات نفیسی و در موقعیت جغرافیایی خوبی قرار داشته، محل بهتر پذیرایی مهمانان خارجی بود، باغ مربوط آن نیز به سبک عالی باغداری احداث گردیده است.

قسمت دوم این قصر در سطح هموار جانب شرقی در دوره صدارت محمد داود خان اعمار گردیده است، ولی از تزئینات عمرانی که در قصر چهلستون از آن استفاده بعمل آمده درین قصر دیده نمیشود، سیستم آبرسانی این قصر از ذخیره اکمال میشود که در قسمت جنوبی قصر جدید حفر گردیده و از آب بالا جویی پر شده توسط واتر پمپ به حصص مربوط قصرها می‌رسند.

بطرف جنوب غرب قصر صفه موجود است که مناطق دور و نزدیک آن بخوبی دیده میشوند.

۴. کوتی و یا قصر باغ بالا :

این قصر یک منزله از ستوانت فعلیه باغ بالا عبارت بوده که از یادگار عمرانی امیر عبدالرحمن خان بوده و در پوزه پرآمده تپه باغ بالا احداث گردیده است سبک عمرانی آن نهایت مقبول است به چار طرف آن رواقهای زیبا دیده میشود.

سقف آن گنبدی دارای قبه مقبول و در چار کنج بالای آن نیز برج های گنبدی قرار دارد گرداگرد آن با کنگره های رواقی مزین گردیده به جناح شرقی حوض های آب بازی احداث گردیده و گرداگرد آن با نگلدان ها احاطه شده است.

این کوتی تا زمانیکه ارگ شاهی فعلی ساخته نشده بود مقر شاهی و قهر سلطنتی امیر عبدالرحمن بود، پس به صفت مهمانخانه دولتی و زمانی هم به شکل موزیم کابل از آن استفاده به عمل آمده است، دامنه های آن یک قطعه تاکستانها و جنگلزار بود که از بند قرغه آبیاری آن صورت می گرفت. در جریان جنگهای چند دهه اخیر صدمات زیادی ندیده ولی نیاز به بازسازی دارد این قصر در دامنه پائینی انترکانیننتال قرار دارد نسبت موقعیت شایانی منظره تمام شهر کابل از آن بخوبی به تماشا گرفته شده میتواند.

تا جائیکه به مشاهده میرسد احیا و بازسازی قصر های تاریخی کابل اگر از یک طرف اقدام به مثابه حفظ آثار گران بهای فرهنگی شمرده میشوند و از جانب دیگر تامین کننده ارتباط نسل های آینده به خلاقیت و دستاورد های هنری نیاکان شان و توأم به آن محلات گواری جهت رفع نیازمندی علاقتمندی از رهگذر تماشا نمودن آنها و زمینه های خوبی برای تفریح و رفع خستگی ها پنداشته میشوند، که مثال های گویای آن احیا و بازسازی قصر ملکه و باغ بابرا میتوان ارائه داشت که مزیت آن را به ویژه باشنده گان کابل و کسانیکه درین اواخر از آنها دیدن به عمل می آورند کاملاً احساس میکنند.

ما به یقین گفته میتوانیم این پروژه ارزشمند که به تاسی از ابتکار شاروالی کابل آغاز گردیده است اگر تداوم پیگرانه و مصممانه پیدا کند بدون شک قصر دارالامان، قصر تپه تاج بیک و قصر چهلستون که اعمار

مجدد آن در پلان کاری شاروالی اعلان شده با باغهای مربوط آن و سایر قصرهای کابل که امکانات احیا و بازسازی آنها موجود اند. روزی عظمت و جلال دیرینه شاهانه خویش را مجدداً بدست آورده و یادگار های عمرانی شاهان مبتکر، وطن پرست و فرهنگ دوست کشور ما را زنده خواهند کرد.

(روزنامه انیس شماره ۴۲، مورخ ۳۰/۷/۱۳۹۲، رزاقی نریوال).

د کابل د نارنج تپې بودايي معبد

که د لرغون پېژندې له مخې د کابل لرغونې سیمې وکتل شي نو په واقعیت کې د لرغوني کابل جغرافیوی ساحه د لمر پرستی د آئین د خیر خانې پر سیمې سربېره د بودايي آئین د سیمو یوه لویه مجموعه او د لرغونو بډایو اثارو په لرلو سره هره یوه بی ساري گنجینه شمیرل کېدای شي چې د هغو په جمله کې یوه هم د نارنج تپه لرغونې سیمه ده، هغه سیمه چې له بشري او طبیعي پرله پسې زیانمنیو له گاللو سره سره بیا هم تردې نږدې وختونو پورې یو څه خوندي پاتې شوې ده.

بنایي اشتباه ونه شي چې د نارنج تپې نوم د نارنج میوې له نوم سره هېڅ تړاو نه لري بلکې دا د بناغلي نظر محمد عزیز د کوشاني څېړنو د نړیوال مرکز د رئیس په وینا د ایتمولوجي له پلوه نارنج هندي رېښه لري او د احتمال له مخې د نرنجن کلمه له ناراین څخه مشتق شوی چې په یو سپېڅلې او روحاني شخص او ناراین په هندي بېلابېلو ارباب الانواعو باندې اطلاقیډای شي.

د نارنج تپه د کابل د حلقوي غرونو د لړۍ په بڼې اړخ کې د پنجه شاه زیارت په خوا کې د بالاحصار او د حشمت خان کلا په منځ کې د شمالي عرض البلد ۳۴ درجو، ۹۰ دقیقو او ۳۱/۸ ثانیو او د ختیځ طول البلد د ۶۹ درجو ۱۰ دقیقو او ۸/۵۸ ثانیو پر کرښو باندې پرته ده.

او د سمندر له تل څخه ۱۸۲۳ متره او یا ۱۸۹۷ متره لوړوالی لري او د دې تپې معبد پر هغې پشته باندې له بنکته مخ په پورته له ختیځه مخ په لویدیځ ۲۵۰ متره اوږدوالی او په منځني دول ۵۰ متره سور لري د نارنج تپې

ساحه په ځينو برخو کې له (۳۰-۵۰) مترو پورې رسېږي لويديځه برخه يې د زنبورک په غره او جنوبي خوا يې د پنجه شاه په زيارت نښتې ده.

د نارنج تپي په بودايي معبد کې کيندنې :

دهېواد په زياترو لرغونو سيمو کې د خپل سرو غير قانوني کيندنو په لړ کې يوه هم د نارنج په تپه کې کيندنې دي چې دامير دوست محمد خان د پاچهۍ په زمانه کې انگليسي افسر چارلس مس (مسون) چې د (لوئيس) په مستعار نوم يې ځان معرفي کړی و له ۱۸۳۳ ميلادي تر ۱۸۹۷ کلونو په موده کې چې په بالاحصار کې يې استوگنه لرله په غير قانوني ډول کيندنې وکړې او تر لاسه شوي زيات بډای اثار يې له دې ځايه د ځان سره خپل وطن ته يوړول.

همدارنگه د محترم ظفر پيمان په عقیده چې د افغانستان د علومو اکاډمۍ د لرغون پېژندنې د هئيت په ترکيب کې يې په خورا مسؤولانه درک سره په دې تپه کې کيندنې ترسره کړي دي او ددې معبد په ځينو برخو کې يې د سوزيدنې نښې نښانې ليدلي دي، امکان لري چې د نهمې ميلادي پيرۍ په وروستيو کې د يعقوب ليث صفاري او هم احتمالاً د محمود عزنوي له خوا دلته کيندنې شوی دی.

په ډېر افسوس سره بنايي وويل شي چې دهغو دواړو پاچهانو له خوا دلته د سرو او سپينو زرو (۵۰) بتان يعنې مجسمې کشف او دخوش خدمتي او سوغات په توگه د اسلام خليفه گانو ته بغداد او يابل ځای ته ليرل شوی او زموږ د هېواد دا سرشارې لرغونې شتمنۍ په بهرنيو لوت کې شويو شتمنيو ورزياتې شوي دي.

په دې بودايي معبد کې يريو شمېر ستوپو سربېره د ميتولوجۍ او سرتيگرافي له پلوه رواقونه بيخي زيات مهم وو د بومي هنرمندانو لاس او د مجسمې جوړونې قواعد چې د گنداهاړاد حوزې او له دې جملې نه د

ناگهارا او هډې او همدارنگه دکابل د درو له محاسباتو سره پوره سمون لري بيخې زيات مهم نقش درلودلې او د هنري روش او ستيل له نظره دخروار د لرغونې ساحې د لومړۍ او دوهمې دورې هنري شباهتونه د پوره يادونې وړ دي.

دنارنج تپې له دې بودايي معبد څخه د بودا او بودا ستوا د مجسمو يو شمېر سر و نه کشف شوي دي. همدارنگه له دې معبد څخه د ۱-۲-f منقش شوي او ځينې يې په هندسي تزئيناتو سره ترلاسه شوي دي، دنارنج تپې د بودايي معبد د اثارو او د معمارۍ د هنر د ايکونوگرافي له مخې د لومړۍ او دوهمې ميلادې پيړۍ په تړاو په کوشاني دورې پورې اړه لري.

ددې قانوني سروې او کيندنې دمخه دنارنج تپې دا ساحه د يو سړي د کور جوړولو په ترڅ کې په ۱۳۱۳ هجري قمري ۱۲۷۳ هجري لمريز کال کې په تصادفي توگه ښکاره شوه او بې له شکه يو څه اثار يې ترې هم ترلاسه کړل، او بيا وروسته د زمانې په تېریدو سره د جوی شرايطو او جغرافيوې عوارضو په وجه تر خاورو لاندې شوله لکه چې دمخه وويل شول په دې تپه کې د قانوني کيندنو د کار لومړي پړاو چې د افغاني لرغون پېژندونکو د هټيت له خوا پيل شو.

په لومړۍ سر کې دلته څو ستوپې يو معبد او څو خټينې او ستوکی مجسمې و موندل شوې په ۱۳۸۴ هجري کال د دې ساحې د کيندنې په دوهم پړاو کې څو دايروی رواقونه چې ځينې مجسمې په کې تعبيه شوی وې او بيا وروسته ستوکی او د ناستې په حالت کې د بودا يوه خټينه مجسمه د تفکر په حالت کې کشف شوه.

د کيندنې درېيم پړاو چې د ۱۳۸۴ کال په منی کې پيل شو، په دې دوره کې دنارنج تپې مرکزي ستوپه او د معبد ديوال يې هم پاک کاري شو او دلته يو

- شمپر نورې ختینې مجسمې او لرغونې اثارو و موندل شول چې د پنځمې - شپږمې پیړیو تر منځ د بودیزم د زمانې د اثارو نماینده گۍ کوي.
- د پنجه شاه د زیارت په ختیځه برخه کې یوه بله ستوپه هم کشف شوه تر کومه ځایه چې ما په ۱۳۸۴ل هغه مهال چې د هتیت له خوا د درېیم پړاو چارې روانې وې له دې ساحې څخه عملاً کتنه وکړه په نسبتاً نتیجوي توگه د نارنج تپه له بنسکته مخ په پورته په دې پنځو برخو ویشل کېدای شوه.
- ۱- د راهبانو لپاره حجره، دیریاو بیهارا.
- ۲- مرکزي لویه مدوره ستوپه چې ساختماني سبک یې جلا بحث غواړی
- ۳- رواقونه یعنې د مجسمو د ایښودلو حجرې یا طاقونه چې ډول ډول پنځه سالمې او نا سالمې ختنې مجسمې موجودې دی.
- ۴- نذری ستوپې.

- نغري (آتشدان) او تر هغه گرد چاپیر د ناستې پاتکیز ځای په باوري ډول ویل کېدای شي که د آتشدان پورته پاسنۍ برخه یې وکیندل شي امکان لري یو زیات شمپر لرغونې اثار به په کې و موندل شي. لکه چې زما دغه ادعا هغه مهال په واقعیت بدله شوه چې د انیس ورځپانې په ۴/ ۸/ ۱۳۸۸ نېټې په گڼه کې په دې عنوان یو خبر خپور شو: «مسوولان وزارت اطلاعات و فرهنگ یعنی هتیت حفريات ریاست باستان شناسی از کشف یک پیکره بودا در حاشیه جنوبی شهر کابل خبر داده است.

بلندی این پیکره در حدود یک متر است و در جوار تپه موسوم به نارنج در منطقه شهدای صالحین کشف شده است.

وزارت اطلاعات و فرهنگ میگوید: این پیکره حدود پانزده قرن قدامت تاریخی دارد، در حدود پنج سال پیش نیز این تپه یک معبد (که قبلاً از آن

تدکار بعمل آمد (متعلق به بودایی ها مربوط (۲۸) اثر تاریخی کشف شده است.

له نیکه مرغه د نارنج تپې دا بودایی معبد د اغزنو سیمونو په را تاوولو او د امنیتي تدبیرونو په نیولو سره نن سبا د ځمکې د مافیا او د چپاولگرانو له خوا د خپلسرو کورونو په جوړولو سره له غصبولو څخه وژغورله. د دې ساحې بیارغاونه هم په کار ده په تېره بیا په مناسبو برخو کې د ورختلو لپاره د پورپو او تم ځایونو جوړولو ته پوره اړتیا ده او له غره څخه د سیلابونو د رابنکته کېدو په مهال بنایي د هغو گرد چاپیر ټینګ دیوالونه تاسیس شي.

اخځونه:

۱- د لرغوني کابل فرهنگي څېړه، رازقي نړیوال، د خواخوږي فرهنگي ټولنه آگاه مطبعه، ۱۳۸۴ کال، کابل ۱۳۱ مخ.

۲- د افغانستان لرغون پېژندنه مجله ۲ مه گڼه د لرغون پېژندنې ریاست، ۱۳۲ مخ.

۳- د نارنج تپه او د نارنج مانی، رازقي نړیوال، انیس ورځپاڼه، ۳/۴ / ۱۳۸۹

۴- راپور دوره اول کاوش ها در ساحه تپه نارنج، ظفر پیمان.

۵- مجله باستان شناسی، شماره (۱) سال ۱۳۸۴، ص ۱۴۸-۱۴۹.

- انیس ورځپاڼه ۸/۴/۱۳۸۸ د یو خبر متن.

هرات شهر مروارید

هرات در ردیف شهرهای مهم افغانستان جایگان بس بلندی داشته و از نقطه نظر داشتن موقعیت ممتاز تاریخی، فرهنگی و مدنی، علمی و مذهبی و ستراتیژیکی از شکوهمند بخصوص برخوردار بوده و از مراکز بس ارزشمند علمی، ثقافتی، اقتصادی و تجارتی بحساب می آید.

بلی؛ سرزمین ایکه زادگاه مرد خیز و حماسه افرین، گهواره پرورش شخصیت های شهیر تاریخ، کانون پر غنای علم و تمدن، این آریه یا آریا که بعد از بلخ بامی و بلخ گزین در دومین مقام قدامت تاریخی حایز اهمیت باستانی میباشد آن «هری وه» یی داریوش و آن آرتا کوانای سکندر مقدونی ایکه در قدمه دوم مهاجرت های آریایی به استقامت های غرب و جنوب غرب آزان «ام البلاد» خراسان در صورت گرفت.

آن هریوای اوستا و در نهایت هرات و ندیداد زردشتی و کتیبه نقش رستم که در پویه تاریخ باستانی این خطه پرافتخار ما، و در ادوار مختلف حکمرویان شاهد حوادث پر ما جرا، عبرت انگیز و عظمت افرین این مرز و بوم بوده است، تلخی های تجارب ناگوار و شرینی پیروزیهای درخشان را چشیده است.

به حق آن هرات نامی ایکه بعد از متحمل شدن فساد های گوناگون، دوران درخشان شاه رخ میرزا را آغاز یده و به سلسله این اخلاف تیموری در عهد الخ بیگ مرزا، سلطان و افسین مقتدر، یعنی سلطان حسین میرزا بايقرا ملکه گوهر شاد بیگم و وزیر فرهنگ پرور او امیر علی شیر نوایی به مدارج عالی مدنی نایل آمد که اکنون آثار گران بها و بی همتایی آنرا در هر گوشه و کنار آن میتوان مشاهده کرد.

آبدات تاریخی هرات :

❖ قلعه یا ارگ باستانی ارتاکوانای هرات :

ارتاکوانا که به اشکال مختلف مانند « اورتاکانا»، ارتاکانه، ارته کوانا، ارتاکان، ارکوافا و غیره شهرت داشته احتمالاً در محل قلعه فعلی اختیار الدین و یا در محل دیگر شهر هرات، ساخته شده بود، در حقیقت یک قلعه نهایت مستحکم بود که به نام آریا یعنی نجیب منسوب بوده و شهر نجیبان بود تهداب گذاران چندان معلوم نیست اما تاریخ ساختن آن قبل از آمدن سکندر مقدونی ۳۲۹ سال قبل از میلاد بوده و در حوادث ایکه در اوایل هجوم سکندر به آریانا بحدوث پیوسته مکرراً ازین قلعه مستحکم نام برده شده است و بنام آریا مترو پولیس نیز یاد گردیده است. و حکمروای آن ساتی برزانت شخصیت غیور بود.

بالاخره بعد از قرن ها متحمل خسارات جبران ناپذیر گردیده و از روی چهره هرات، بقایای آن هم بجای نمانده صرف چهره تاریخی آن در آثار مورخان یونانی پردرخشش باقی مانده است به هر صورت آن شهر مردم آریه، بوده که در حوزه هرات قرار داشت

❖ قلعه اختیارالدین :

قلعه اختیار الدین که خوشبختانه بعد از گذار از فراز و نشیب تاریخ، هم اکنون به صفت یک پدیده عینی موجود است.

ارگ کنونی هرات که در شمال هرات موقعیت داشت در قدیم الایام بنام قلعه مشهور اختیار الدین یاد می شد.

آن قلعه در قرن هشتم هجری یعنی قرن چهاردهم میلادی از جانب فخر الدین کرت یکی از شاهان سلسله کرت ساخته شد.

باید یاد آورد شد که در زمان این شاه بنام اختیارالدین دو شخص یکی اختیار الدین بیشه و دومی ملک اختیار الدین محمد هارون بود.

این قلعه بنام های دیگر مانند «قلعه امان کوه» امکلیچه یا اشکلچه که عبارت از کهندژ هرات است یاد گردیده است.

این قلعه در آن زمان از جمله حصار های مستحکم و معمور شمرده شد و از نگاه حصانت و متانت، خزاین عمومی، آلات و ادوات حربی و سایر ذخایر دولتی درین قلعه به حفاظت گذاشته می شدند.

بر مبنای نبشته های مورخان؛ جغرافیه دانان این قلعه شکوهند دارای حصار مستحکم دروازه ها، بروج مرتفع، کنگره های زیبا، دیوار های پخته، ربض و باروی عریض، خندق های عمیق تاسیسات شاهی و استحکامی بود.

و شهر هرات قدیم در شمال قلعه دو دروازه وجود داشت که بنام میدان یاد میشد و به دروازه های دامن و ملک نیز شهرت داشت و قلعه اختیار الدین دارای دو دروازه بوده یکی در جنوب بنام شنوز و در دروازه شمالی بازار اسپ بود اگر بگونه خلاصه تر گفته شود در حال حاضر طوریکه به مشاهده می رسد این قلعه تاریخی دارای ساختمانهای هنری و استحکامی نهایت بفرنج و پیچیده است در چند کلمه نمیتوان توضیحش داد.

❖ منار جام :

منار جام که از جمله اعجوبه های بی نظیر هفت گانه کشور باستانی ما میباشد در نقطه اتصال سراسیپی دو طرف یک وادی در مسیر هریرود در ۴۰ متری شهرک شمال شرق چشت و پنج کیلومتری قریه کمنج در دهکده جام موقعیت دارد.

این بنا در ۱۱۲۳-۱۲۰۲م) توسط سلطان غیاث الدین ابوالفتح سام از سلسله شاهان غوری اعمار گردیده است.

مواد ساختمانی آن خشت و ساروج یعنی چونه بوده، شکل برجسته و تزئینی آن از خشت است، اشکال برجسته و کامل هندسی نمونه های خطوط کوفی بروی آن دیده میشود که این خطوط عبارت از آیات کریمه میباشند همچنان خطوط و ریگ های آبی آن از هنر شاهی غور را بیان میدارد قاعده منار دایروی و قطر آن ده متر به شکل مخروطی میباشد.

منار سه طبقه یا کمر بند داشته بلندترین قطر آن به ۴۰ متر می رسد درین قسمت برنده کاری شده است. بعد ازین برنده حصه دوم اما باریک شروع گردیده که قطر آن ۸ متر بوده و در داخل منار به طول ۴۰ متر زینه به شکل مارپیچی بالا شده است.

معمار این منار مشهور جام علی و کاشف آن معلوم نیست باید گفت که این منار بعد از منار قطب دهلی بزرگترین منارها محسوب میشود.

مسجد جامع هرات :

این مسجد یکی از مشهورترین مساجد هرات است که بنام عالم بزرگ اسلام امام فخرالدین رازی مسمی گردیده است. این مسجد بالای یکی از معابد قبل از اسلام ساخته شده است.

ساختمان مسجد و تعمیر های مربوط آن به شکل هندسی از خشت پخته و چونه ساخته شده هر چار دیوار آن دارای پنج دروازه میباشد گنبد های متعدد داشته و مدرسه ای را نیز دارد.

مسجد قبلاً کاشی کاری گردیده و به انواع خطوط هفتگانه به آیات کریمه و احادیث نبوی متبرک شده است که از صنعت مستطزفه و صنایع بدیعه دوره غوری ها نماینده گی میکند.

ترمیم مجدد مسجد بعد از تخریبات در زمان امیر شیر علی خان و در زمان امیر حبیب الله خان بمصرف شخصی وی صورت گرفته است. صحن مسجد ۴۹۲۰ متر مربع به شکل مستطیل میباشد.

در بین آن حوض پخته و در قسمت وسطی آن چهار ایوان شکوهمند موجود اند در یک گوشه مسجد چاهی وجود دارد.

در زمان اعلیحضرت محمد نادر خان بمصرفش به گنجایش ۱۲۰ کتاب در آن کتابخانه افتتاح شد موضوعیکه به مسجد قدمت تاریخی مزیدی میدهد، در بین رواقهای و دروازه حویلی داخلی موجودیت فرمانهای متنوع شاهان بعدی میباشد.

به همین ترتیب پهلوی محراب از جانب فخری پاشا سفیر دولت عثمانی جعبه تبریکات گذاشته بود همچنان کاشی کاری و میناتوری مسجد که به عهده دو نفر مهند سین هریک حاجی محمد اسمعیل خان و غلام حیدر خان بود در ۱۳۲۸ تکمیل گردیده است.

❖ مزار خواجه عبدالله انصاری یا گازرگاه پیر هرات :

این محل متبرکه که بنام زیاتگاه عاشقان عارفان نیز شهرت دارد در دامن کوهی بمسافه ۲ میل بطرف شمال شرق شهر پرهیا هوی هرات قرار دارد هر شب جمعه پیروان اهل تصوف برین مزار گرد آمده و با خدای پاک برازو نیاز می پردازند.

در مورد این زیارت روایات گوناگون وجود دارد، گویند، کسیکه به این مکان متبرک رجوع کند و از خدای خود چیزی خواستار شود گناهش بخشیده میشود چنانچه عبدالرحمن جامی درین باره گوید:

«گازر گهی است تربت اوکان مغفرت - در شناختن سفید کند نامه های سیاه» به این مزار از خاطری گازرگاه یا گذرگاه می گویند که مردم زیاد رفت و آمد داشته است و نیز در مورد اشکال نامهای آن نظریات مختلف وجود دارد.

این مزار در دوره غوری ها و سلجوقی ها اعمار گردیده و در زمان شاهرخ مرزا تعمیر آن به شکل اساسی در آمده و کاشی کاری گردیده است.

خانه های زرنگار، حوض های زمزم، سنگ های منقوش، احجار رنگین و کتیبه های آن بچشم جلا می بخشد.

شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری از مشهورترین عارفان در تاریخ فرهنگ و ادب جهان اسلام و زبان فارسی بوده دارای آثار گران بهایی عرفانی میباشد.

پدرش خواجه ابو اسمعیل عبدالله و از طرف مادر مرید ابو مظفر ترمزی بلخ بود. پیر هرات در ۴۸۱ هـ ق بعمر ۷۷ سالگی داعی اجل را لبیک گفته است. بناً روایت دیگر قبل از اینکه در گازرگاه پیر عنبر سرشک خواجه عبدالله انصاری مدفون شود در آنجا اولین مزار خواجه گاه عقب جاه است دو مین مزار آن تربت شیخ عمولیه میباشد.

باید گفت این محل در قدمه اول تعمیر مدرسه بود که سلطان غیاث الدین غوری در ۵۹۹ هـ احداث نمود.

مجموع عمارات آنکه سبک عالی داشته از سنگ و اجر (چونه) ساخته شده کاشی کاری و برنگ لاجوردی مزین گردیده شکل ها و خطوط معقلی کوفی و ثلث در اطراف آن بوجود آمده اند که تا حال تقریباً بحال خود باقی مانده است.

تنها اتاقهای فوقانی آن بدون حصه شرقی آن تخریب شده اند ایوان ها با رواق بزرگ نیز سالم بوده و در سه صحن آن یک باغ بنام باغ نو احداث گردیده. این باغ از درختان کهن سال ناژو (کاخ) و گل ها پر بوده است در درون باغ دو عمارات زیبا متقابل یکدیگر قرار دارند که به نمکدان علیا و نمکدان سلفی در شرق و غرب واقع بود نمکدان علیا در درون ۸ ضلعی و از بیرون ۱۲ ضلعی است ساختمان گبند گازرگاه سبک تزئینکاری پیچیده را دارا میباشد.

درین محل حوضی سرپوشده بنام زمزم موجود است که دارای یک قصه اسطوره‌ی میباشد گنبد گاوز گاه با گنبد گوهر شاد بیگم تفاوت دارد از خاطریکه در سبک گنبد گاوز گاه از شیوه معماری ایطالوی و رومی استفاده شده است.

❖ مزار امیر دوست محمد خان :

در گاوز گاه هرات مزار امیر دوست محمد خان نیز موجود است. زمانیکه امیر دوست محمد خان مصروف محاصره هرات بود و در مقابلش سلطان احمد خان برادر زاده اش به مقابله می پرداخت مریض شده وفات نمود ، جنازه او را به شهر هرات انتقال داد ، در گاوز گاه بالای سر پیر هرات دفن نمود.

گنبد زیبای بران بلند است رواقهای با تزئینات بخصوص را دارا میباشد لوحه قدیمی آن شکسته اما لوحه جدیدش توسط مرحوم سعد الدین خان نایب الحکومه هرات ساخته و نصب شده است شکل لوحه مستطیلی و سر آن شاقولی میباشد که مرثیه مزار محسن خان کابلی را دارا میباشد. مرقد دختر امیر دوست محمد خان بی بی بسو و قبر سلطان احمد خان موصوف که بعداً فوت نمود و قبر سپه سالار نیز در گاوز گاه قرار دارد. و مزارات بیرون شهر از شیخ ابواسحق مرشدی و میرزا ابونصر خباز هروی موجود اند.

ارامگان سلطان سید احمد کبیر (رح) :

این زیارتگاه که ساختمان معماری آن به شیوه های سایر آرامگاه های هرات ساخته شده از زیبایی بخصوص برخوردار است. آرامگاه در ناحیه اول یعنی محله قطبی چاق قرار دارد دارای یک حوض سرپوشیده نیز میباشد.

مقر خرقه مبارک هرات و مصلی هرات :

بقول مرحوم احمد علی کهزاد زمانیکه شیخ محمد ابراهیم احمد الجامی به امرضیاً الملته و الدین خرقه مبارکه را تسلیم شده بالای آن یک گنبد عالی در ساحه بسیار وسیع بنا نهاد گند مذکور و مسجد گنبد آن که بنام مصلی و مسجد خرقه مبارک شهرت دارد تا عهد احمد شاه بابا این خرقه بدست مشایخ بود.

در عهد تیمور شاه درانی آنرا بداخل شهر پیشروی ارگ و نزدیک پای حصار یکی از منطقه ناحیه سوم انتقال داده سر از نو یک مسجد معتبر، حوض، خانه ها و یک خانه علیحده خرقه و مسجد سپردند.

در ایام عید ها آنرا بیرون شهر با مراسم خاص می برد، در عیدگاه مردم جمع شده به دعا می پرداختند و برحمت خداوند تعالی دو عای شان قبول شده در همان شب باران می بارید.

باغ سفید هرات :

یکی از جمله آبنیه های مشهور شهر هرات باغ سفید است که از یادگار های عمرانی دوره تیموریان هرات شمرده و دارای عمرانات زیبا بوده است. این باغ در جنوب خواجه علی و شفاخانه ملکی قبلی احداث گردیده و باغی دیگر نیز در آنجا موجود بوده که به باغ گلشن شهرت داشت و این خاطریکه گلهای زیادی می داشت.

اندرون دیوار، خانقاهای در زمان سلطان غیاث الدین کرت ساخته شده بود در جوار خانقاه چار بازار، کاروانسرای موجود بود - و اعمار مجدد و تزئینکاری آن از جانب شاهرخ مرزا صورت گرفته است.

این باغ یک قصر، تعمیر های زیبا با ایوانها قشنگ موجود بود باید گفت مراسم سوگواری شاهرخ مرزا نیز برای مدت ۴۰ روز درین باغ بعمل آمده است.

شاعری تصویر زیبای باغ سفید را درین بیت چنین مصور ساخته است.

بهرسو، یکی آب دران چون گلاب

شناور شده مرغ، بر روی آب

مقر سلطنتی که درین باغ وجود داشت با گل‌های متنوع، مرغان متنوع
بالخاصه طوطی‌ها با کیفیت تر گردیده بود.

زیارتگاه گوهر شاد بیگم :

این بنا در دهکده بنام کهستان در ۱۲۰ کیلومتری شهر هرات قرار دارد.
زیارتگاه با مسجدی پیوسته است سبک ساختمانی این مرقد با
ساختمانهای دیگر دوره تیموری فرق دارد از خاطریکه در اعمار و
تزئینکاری آن از سبک معماری ایتالیوی و رومی استفاده بعمل آمده است.
دارای یک اتاق مرکزی بوده که توسط خشت پخته فرش شده است و
اطراف آن کاشی کاری آبی وجود دارد که بزبائی آن می افزاید در وسط
زیارتگاه مقبره گوهر شاه بیگم بوده که دارای چار رواق است و هر کدام
آنها بشیوه معماری بخصوص مزین گردیده است.

عقب مقبره چنانچه گفته شد پیوست به آن مسجدی وجود دارد آرامگاه
بشکل شش رخه، همانند، مقبره میرویس خان بابا در قندهار است بالای
رواق‌های آن کمر بند های تزئینی به اشکال گوناگون دیده میشود سر این
گنبد مرتفع دارای پوشش محراب میباشد.

خواجه غلطان ولی :

یکی از مزارات مشهور شهر هرات آرامگاه خواجه غلطان ولی است (کیسه اسطوری دارد).

منارهای هرات :

طوریکه دیده میشود در داخل شهر هرات در یک ساحه وسیع چار منار
نهایت بلند تاکنون دیده میشود که دارای سبک بخصوص هنری بوده به
اهمیت و زیبایی شهر می افزاید.

چون به اثر حوادث طبیعی و بشری قریب به از بین رفتن بود بطور موقتی از سرنگونی شان جلوگیری بعمل آمده است.

حوض های سرپوشیده هرات:

که به اعتبار ناحیه و محله های ازین قرار اند:

۱. در محله اول قطبی چاق:

- حوض گدام
- حوض مسجد و مزار سلطان سید احمد کبیر
- حوض حوض برده
- حوض پهلوان
- حوض چار باغ
- حوض هوشمند خان

۲. در ناحیه دوم یعنی ناحیه خواجه عبدالمصری:

- حوض چار سوق
- حوض ذوالفقار خان
- ۳. در محله سوم یعنی ناحیه بردارانیان
- حوض ماسک

- حوض حاجی سرور
- حوض اسمعیل قاضی

- حوض پای حصار

۴. در ناحیه چهارم یعنی ناحیه مومند:

- حوض وزیر
- حوض نقاشی
- کشمیری
- حوض قطب الدین پهلوان

که حوض های نام برده حوض هوشمند خان، حوض قطب الدین پهلوان
مهندم شده اما ۱۳ حوض آن باقی مانده است.

دروازه های مشهور هرات :

شهر هرات مانند شهر های قدیمه افغانستان به استقامت های شهر های
دیگر دارای دروازه های عمومی بوده که معمولاً بنام آنها شهرت داشت.
دروازه های شهر و کندز هرات نظر به روایات متعدد، مختلف ارایه شده
که بصورت عمومی ازین قبیل اند :

- دروازه سرای به طرف شمال که بنام دروازه بلخ و یا دروازه قصریاد
میشود.

- دروازه غربی بطرف نیشاپور بنام دروازه زیاد.

- دروازه فیروز آباد که در جنوب شهر موقعیت داشته بنام دروازه
سیستان یاد میگردد.

- دروازه شرقی خشک که به دروازه غور شهرت دارد.

بدون دروازه سرای که از چوب بوده دیگر آنها از آهن ساخته شده بود باید
گفت که دروازه غربی بنام دروازه عراق و دروازه شمالی بنام دروازه ملک
شهرت دارد.

شهر چارسو داشته که به چهار استقامت آن بازار های موجود اند.

اسمای علما حکمای هرات :

مولانا عبدالرحمن جامی، مولانا کمال الدین حسین واعظ، مولانا شمس
الله والدین مولانا میر حسین معمائی، حسین بن عالم مشهور سید حسین
عاوی، علامه تفتا زائی حسین بن، ابوليث فوشنجی، شمس الدین،
مجید اسقراری.

روحانیون و صوفیان هرات :

خواجه عبدالله انصاری موسوم به پیر هرات، ابوالقاسم سغوری بن احمد اسفزاری مولانا شمس الدین محمد کهسانی، ابوالفتح علامه بن عبدالله الکرخی، شیخ ابوالحسن فوشنجی و عده کثیری از مورخان و صنعتکاران و شعرا میتوان نام برد.

پل مالان :

این پل تاریخی که بالای دریای هریرود ساخته شده به اندازه زیادی درازی داشته و از قریه میرداود را به شهر کهنه هرات وصل مینماید و از مواد ساختمانی آزمان اعمار گردیده است، و دارای چنان کیفیت ساختمانی برخوردار میباشد که تاکنون قابل استفاده قرار دارد.

این پل - پایه پخته داشته و شکل ساختمانی آن نیز نمای قابل دیدنی دارد. یا بنا به نوشته آقای فیض الله محتاج که در اثر خویش تحت عنوان « شناسنامه آبدات تاریخی افغانستان » درین مورد پل مالان هرات به این شرح نگاشته است:

پل مالان یکی از پل های تاریخی شهر هرات است که بالای دریای هریرود ساخته شده است، در آن زمان مردم هرات آتش پرست بودند و آتشکده های آنها در آن طرف دریای هریرود در قریه مالان واقع بودند. به همین منظور به خاطر رفع مشکل رفت و آمد این پل ساخته شد.

به یک روایت دیگر این پل را دو خواهر به نام های بی بی حور و بی بی نور که در آنوقت شغل مرغداری داشتند از مدرک فروش تخم مرغ ساخته اند. به روایت دیگر این پل در زمان سلجوقیان (سلطان سنجر سلجوقی) اعمار گردیده است.

این پل در آن زمان که شهر هرات از مراکز تجارتي و اقتصادی محسوب میشد بسیار مثمر واقع شود به ویژه برای مردمانی که از روی این پل گذشته بطرف قندهار می رفتند.

پل ملان در عصر سلاطین تیموری ترمیم اساسی شده و تا دوره صفویها اباد بود متأسفانه بعدها یک تعداد تخریبات در آن بوجود آمد در زمان سلطنت امیر عبدالرحمن خان دوباره ترمیم اساسی میشود و در سال ۱۳۸۲ هـ ش توسط ریاست فواید عامه بار دیگر ترمیم اساسی میشود و در حال حاضر کاملاً اباد و قابل استفاده میباشد. (۳۳-۳۴).

زمونډ دملې وياړونو او فرهنگي ميراثونو درې تاريخي يادگارونه او دهغو د رغولو کلک هوډ

له هغه مهاله چې د افغانستان د اسلامي جمهوريت د وزيرانو شورا د يوې تاريخي پريکړې له مخې د دارالامان، تاج بيگ او چهلستون د ماڼيو د بيا جوړونې چارې کابل ښاروالۍ ته وسپارلې کابل ښاروال ددې دروند ملي مسؤوليت د سرته رسولو يعنې ددې تاريخي ودانيو د بيا جوړولو په پروسه کې د خلکو د پراخې مالي برخې اخېستنې په خاطر يو کمپاين په لاره واچاوه، نو ددغو پرتمينو ماڼيو په باب يو څه معلومات ته اړتيا ده چې په لاندې توگه وړاندې کېږي:

۱. دارالامان ماڼۍ :

زمورډ هېواد او د کابل له تاريخي او له برمه ډکو، ډېرو ښکليو او عصري ودانيو څخه يوه هم د دارالامان ماڼۍ ده. په خپله دارالامان د کابل ولايت د چاردهي په سمسوره حوزه کې د کابل ښار د جنوب لويديځ خوا په (۸) کيلومتري کې يوه ډېره په زړه پورې سيمه ده چې د ختيځ طول البلد د ۲۹ درجو، ۶ دقيقو او ۵۰ ثانيو او د شمالي عرض البلد د ۳۴ درجو، ۳۱ دقيقو او ۴ ثانيو د کرښو ترمنځ پرته ده.

دغه سيمه پخوا د «افشار تپيه» په نامه مشهوره وه، اعليحضرت امان الله خان د هغه ځای د خلکو ځمکې او کورونه د هغه ځای د ښه موقعيت او ښې آب و هوا له کبله وپيرودلې او يوه پرتمينه، عصری او مجهزه ماڼۍ يې په کې جوړه کړه هغه چې دده د واکمنۍ ترپايه پورې بشپړه شوه، جزوي کارونه يې پاتې وو او پردغې ودانۍ يې د دارالامان نوم کيښود.

څه وخت يې په دار الحبيب او بيا يې په دار الفنون شهرت پيدا کړ چې البته په دغسې نومونو کې د ناوړو تعصب روحيه موجوده وه او په حقيقت کې ددې نوبتگر پاچا، دنوبتگريو له حق تلفۍ پرته نور څه تلقی کېدای نه شي خو په ورسټيو وختونو کې د کابل ښاروالۍ د يو هټيت له خوا چې د پښتو ټولني استازي هم په کې وو، په ۱۳۳۳ هجري لمريز کال د کابل د يو شمېر ځايونو او واپتونو د نوم ايښودلو په لړ کې دا محل بېرته په خپل پخواني نوم و نومول شو او په ۱۳۳۵ هجري لمريز کال کې ځينې وزارتونه ور ولېږدول شول. ددې لپاره چې ددې پرتميني ماڼۍ د ساختماني څرنګوالي په اړه معلومات ترلاسه شوي وي نو په اړوندو اثارو کې ترې په دې شرحه يادونې راغلي دي.

د امانې دورې د دولتي پيش بينی شويو تاسيساتو له جملې څخه يوه هم دا ماڼۍ ده چې د الماني وتلي مهندس او متخصص چا چې د هارتل پل هم جوړ کړي دي، په واسطه دهغې نقشه چمتو او دايزين شوه او په ۱۳۰۴ هجري لمريز کال کې يې تعميراتي چارې پېل شوې ددې ودانۍ په جوړولو کې دهغو هېوادونو چې نوې يې د افغانستان له دولت سره اړيکې ټېنگې کړې وې د ښار جوړولو د تعميراتو (۲۲) تنو مهندسانو او انجينرانو هم برخه اخېستې وه.

ددې عصري او مجهزې ودانې د جوړولو کار په ۱۳۰۲ هجري لمريز کې بشپړ شو ددې ودانۍ په پروژه کې دهېواد د شپږمو ټولګيو هغه ۷۰۰ تنو فارغانو هم ګډون درلود، چې د ساختماني او معمارۍ په څانګه کې د شپږو مياشتو لپاره د هارتل تر ښوونې او روزنې لاندې روزل شوی او د کار لپاره چمتو شوي وو.

دا ماڼۍ د يوې نسبتاً ډبرينې ټپې د پاسه د يو باغ په منع کې د ۱۲۰ زرو مترو مربع ځمکې په ساحې کې جوړه شوې ده او په خپله د ماڼۍ ساختمان ۱۴۰۰

متر مربع ساحه رانیسی او په (۳) پورونو کې چې (۳۳) متره لوړوالی لري، دهغې زمانې د معمارۍ په سبک (۱۵۰) لویې او کوچني کوتي لري دا مانی د دولتي دستگاه د ټولو ارگانونو د استفاده لپاره ودانه شوي وه.

دا ودانۍ یو سالون (تالار) هم لري چې د مانی د شمالي بازو په منځ کې په دوهم پور کې جوړ شوی او دا چې د بیضوی شکل یې درلود نو د «بیضوی سالون» په نوم یادېده ددې مانی ساختماني منظره د آس د نال په شکل ده چې محدبې برخې یې د جنوب خواته موقعیت لري.

بیضوی سالون د عمومي مدخل (دروازې) د پاسه په درېیم منزل کې پروت دی دوی فرعي دروازې هم د قصر غولۍ ته د نعل په جنوبي څنډو کې منځ په لویدیځ او ختیځ لري، چې دومره لویې نه دي د مانی په څلور وارو کونجونو کې دنال د سرونو په شکل گومیزی لویې کوتي هم لري.

دا مانی د مرکز گرمۍ او د نورو عصري شبکو په درلودلو سره سمباله وه ددې مانی گرد چاپیر باغ چې په هر ډول بوټو او گلوبوټو سمبال او د باغداری د فن په سبکونو جوړ شوی و مانی ته د ننوتلو دروازه په لویدیځه او د وتلو دروازه یې په ختیځه برخه کې وه همدارنگه دوی کوچنی فرعي دروازې یې د باغ په شمالي بازو د کابل موزیم ودانۍ ته مخامخ او بله فرعي دروازه یې د محوطې په جنوبي بازو کې وه، باغ ته له هغې ویالې څخه لښتي راغلی وو چې د کابل له سینده د ریشخورو په برخه کې را بیله شوی وه.

دا مانی د لومړي ځل لپاره په ۱۳۴۷ هجري لمريز کال کې د یو شمېر پولې او نورو سندونو د له منځه وړلو په منظور د هېواد د ملي شتمنیو د غاصبانو له خوا په سره اور کې وسوزول شوه بیا وروسته د بیارغاونې او په مانی کې د یو لړ بدلونونو د رامنځته کېدو په خاطر پرې ۲۰ میلیونه افغانۍ

ولگیدلي، تر خو چې د مانی د ساختمانی بهرني شکل په پخواني سبک جوړ او خوندي وساتل شو.

د باغ د راتنوتلو د عمومي مدخل په لويديځه برخه کې د اورگاډۍ پتلی هم ليدل کېدلی هغه چې له حربي فابريکې څخه تردې ستیشن پورې ترې گټه اخېستل کېده.

د مانی د باغ د وتلو مدخل ته نږدې د محوطې په شمال ختيځ کونج کې د ازادۍ د لارې د اتلانو دوه منارونه ددې واکه دواړو غاړو ته همدا اوس هم تقريباً په خپل حال ولاړ دي.

د دارالامان له مانی څخه يو وخت د يو شمير وزارتخانو او بيا د ملي دفاع وزارت د قرارگاه لپاره کار اخېستل کېده ترڅو د ۱۳۲۸ل کال د سلواغۍ په ۱۲ مه نېټه د ډاکتر نجيب الله د واکمنۍ پرمهال بمبارد مان شوه او بيا د اويایمي لسيزې د کورنيو جگړو په اوږدو کې بيخي ويجاړه او يوازې اسکلتي يې پاتې شو او له گټې اخستنې څخه ووتله.

۲. د تاج بيگ مانی :

د دارالامان د مانی د پاسه د «کورغ» غره له شمالي لمنې څخه رانېکنه په يوه کوچنۍ غونډۍ د تاج بيگ مجلله مانی هم د دارالامان له مانی سره په يو مهال ودانه شوې او د اعليحضرت امان الله خان حرمسرای او د جوړولو سبک يې هم د دارالامان د مانی يوه کوچنۍ کاپي وه يو وخت له دې مانی څخه يعنې د اعليحضرت محمد ظاهر شاه د پاچهي په وخت کې د مرکزي قول اردو د قرارگاه لپاره کار اخېستل کېده چې قوماندانان يې سردار ولي او جنرال عبدالعلي وردگ و.

د سردار محمد داود خان د جمهوريت په وخت کې ددې مانی د پاسه په ډېره جگه بوخه کې د زلميانو (رستوران) په نوم يوه ودانې جوړه شوه تر هغه وخته پورې د تاج بيگ له دې ودانۍ څخه د دفاع وزارت د پوځونو لپاره

کار اخېستل کېده چې په ۱۳۵۸ هجري لمريز کال د حفيظ الله امين دد واکمنۍ په دوره کې د يوې نړيوالې توپيې له مخې دده حرمسرای له اوسني ارگ څخه دې ماڼۍ ته نقل شو او په دې ماڼۍ کې د سلو ورځو له تيرولو وروسته همدلته په مرموز ډول په شهادت ورسول.

ددې ماڼۍ برخه ليک هم کورنيو جگړو، برباديو او تباھيو وټاکه او لکه يو وچ اسکلېت غونډۍ د خپل پرتم د درلودلو او ددغو جگړو د سترو غميزو عيني شاهد پاتې شو.

۳. د چهلستون ماڼۍ :

د کابل په ښار کې د دوه گونو ودانيو په لړ کې د چهلستون په نامه دوې پرتميني ماڼۍ هم موجودې وي، چې يوه يې د کابل د بالاحصار په ښار کې د چهلستون ماڼۍ ده چې د ارواښاد احمد علي کهزاد «د بالاحصار کابل و رويداد های تاريخی» د اثر په حواله ورته دراني شازمان په ستاينه کې د مرزا لعل محمد عاجز کابلي د مشهور طبيب په منظومه کې ورته د چهل ستون «چهلستون خيابان» يا چهل ستون رفيع، هم ويل شوی دی او موقعيت يې هم ددغې منظومې په يو بيت کې داسې ښودل شوی دی:

بسمت شرقی بالاحصار قلعه کابل

بنا نموده بنايي که سرکشیده به کيوان

دې ماڼۍ چې ۴۰ ستنې درلودلې د جان نثار خان په اهتمام او زيار جوړه شوې وه خو اوس ددغې ماڼۍ موقعيت او هېڅ نښه نښانه په واک کې نشته. دلته زموږ د بحث موضوع د چاردهي د چهلستون ماڼۍ په اړه ده چې ارواښاد محمد ناصر غرغښت په خپل اثر رهنمای کابل کې په دې باب داسې ليکلي دي د چهلستون لوی او له برمه ډک عمارت د چاردهي ډنډ په ختيځه برخه کې د يوې لوړې ډبرينې غونډۍ د پاسه جوړ شوی دی چې ډېر ښکلي او زموږ د ښار د پرتمينو ماڼيو تمثيل کوي د چهلستون له ماڼۍ

خځه گرد چاپير يو باغ دی چې په منظمه نقشه او په ښه ساختماني پلان جوړ شوی دی ددې باغ د جوړېدو په اړه د سرمحقق مرستیال دلرغون پېژندنې مجلې د ۱۳۲۸ کال د ۱۵-۱۲ گڼې د محقق محمد اکبر بېداد میني د لیکنې په حواله لیکي: «د امیر عبدالرحمن خان د پاچاهۍ په دوره کې د چهلستون د ودانۍ کار په ۱۲۸۲ هجري قمري ۱۹۰۳ میلادي کې پیل او په ۱۲۸۴ هجري قمري ۱۹۰۵ میلادي کې پای ته ورسېد» په دوو دورو کې یې بیاغاونه شوی، یوه یې د اعلیحضرت محمد نادر خان د پاچهي پر مهال او دوهمه تعمیراتي دوره یې د سردار محمد داود خان له صدارت په وخت کې ۱۳۲۹ هجري لمريز ۱۹۵۰ میلادي کال د چهلستون تر لومړنۍ ودانۍ لاندې د غونډۍ په یوه هواره برخه کې په دوو پوړونو کې په اساسي او عصري ډول جوړه کړه چې ځانگړې بحث غواړي دا چې وايي دا مانی د شازمان په وخت کې جوړه شوی ده ناسمه خبره ده.

(هېواد، ۵ گڼه، ۱۳۹۱ کال، رازقي نړيوال).

کابل دهند د تیموري باجهانو تاج پوشی محل

مخکې تردې چې په اصلي موضوع بحث وشي، اړینه ده چې د نوموړي محل تاریخي ارزښت، ستراتیژیکي اهمیت او د ژيوپولیتیکي ماهیت په پاملرنې سره تر څېړنې لاندې ونيول شي د حرب په تاریخ کې ژيوپولیتیک د حرب د دکتورینو په رڼا کې، د حرب د صنعت د ماهرانو له خوا څېړل شوی او مطرح شوی دی.

ژيوپولیتیک له دوو کلمو «ژيو» یعنې جغرافیا او «پولیتیک» د سیاسي په مفهوم، چې مجموعي معنایې سیاسي جغرافیا ده او په پوځي اصطلاح سره ژيوپولیتیک هغه علم دی چې د جغرافیاوې عناصرو د اغېزمنې او نقش، جغرافیاوې او مکاني مناسباتو ته پراختیا ورکوي او د دولتونو د واکمنۍ تاسیسېدل تر څېړنې لاندې نیسي یا په بل عبارت ژيوپولیتیک یو نوی علم دی چې جغرافیاوې اړیکې د ځمکې پر مخه د محلاتو د جغرافیاوې موقعیت سره د سوق الجیشي او ارضی په پام کې نیولو سره مطالعه کوي او څېړی یې.

ددې څانگې د یو عالم په نظر، دولت یو ژوندی حیوان دی او باید چې په متداوم ډول لوی شي او پراختیا ومومي او که داسې ونه شي نو هلاکېږي. نو هر کله چې، دولت د خپلې بقا د ادامې لپاره د گټورو، ضروري او طبیعي غړيو څخه بې برخې شي نو حق لري چې د اړتیا وړ جغرافیاوې سیمې له کمزورو هېوادونو څخه ونیسي (۱) او دا سیمې له هغه هېوادونو څخه عبارت دي چې د سمندرونو په سواحلو کې د موقعیت لرونکي وي چې د وچو د زړه حیثیت لري او هر څوک چې ددې زړه د سمندرونو په سواحلو واکمني ولري (۲) نو په ټوله نړۍ حاکم کېدلای شي چې د نړۍ په تاریخ کې

ددې تجربو زیاتې بېلگې وړاندې کېدای شي، یعنې د نړۍ هغه هېوادونه چې د سمندرونو په سواحلو کې پراته وو. او د بندرونو درلودونکی وو د نړۍ د استعماری او استشماری هېوادونو له دې جملې څخه شمېرل کېږي. دا موضوع هم د پوره اهمیت وړ ده که څه هم افغانستان د سمندرونو په سواحلو کې موقعیت نه لري خو د ژيوپولیتیک اهمیت له مخې د اسیا زړه کې د ژيوپولیتیک زړه گڼل کېدای شي او ددې حساس موقعیت په وجه د ستراتېژیکې اهمیت درلودونکی دي او کابل چې د اسیا د څلور لارې او د افغانستان د زړه مقام لري د اشکال العالم د مؤلف د قلمي نسخې له مخې چې په کابل کې موزیم کې شته دا ادعا پوره مدلل ده چې وايي: « کابل را قهندریست استوار و محکم و آنرا یک راه است و در قهندر همه مسلمانند و در ربض هندوان کافر بسیار است و گویند شاه هند کسی باشد که کابل در حکم او باشد و اگرچه از آنجا دور بود و اول به بادشاهی خواهد نشست که آنجا رود و به بادشاهی نشیند بعد از آن به دیگر ولایات رود (۳).

مگر د کابل د بالاحصار ښار د مذهبي تبرک په بنا هم بیا پر پورتنی مفهوم د حدود العالم بن المشرق الی المغرب، په لیکنه کې په دې ډول ښوودل شوی دی.

کابل شهر کی است (مطلب شهر بالاحصار کابل) و اورا حصار یست محکم و معروف به استواری و اندرویی مسلمانانند و هندوانند و اندرویی بتخانه است و راه قنوج راملک تمام نگرده تا زیارت این بتخانه ها نکنند و لوای ملکش اینجا بندند (۴).

له دې ځایه د تاریخي مدارکو په پاملرنې سره نه یوازې دهند پاچهانو د تاج پوشۍ مراسم د کابل د بالاحصار په ښار کې سرته رسېدل بلکې تردې

وړاندې د کابلي رایانو د تاج پوشۍ مراسم هم په دې ښار کې ترسره کېدل لکه چې ارواښاد کهزاد هم په دې اړه لیکلي دي.

د کابل مشهور معبد چې د بالاحصار په جنوب لويديځه برخه کې پروت و او کابلي رایانو هلته د پاچهۍ د تاج د په سرکولو مراسم سرته رسول (۵).

د پورتنیو روایتونو څخه بیخي په ډاگه کېږي چې دهند دمغولي پاچهانو د تاج پوشۍ مراسم د کابل د بالاحصار په ښار کې چې د ښکتنې بالاحصار څخه عبارت دی ترسره کېدل یوه بله موضوع چې په عیني ډول ددې ادعا ثبوت کېدای شي هغه په کابل کې د محمد ظهیر الدین بابر ښخونه ده: وایي کله چې محمد ظهیر الدین بابر دهند په اکره کې مړ شو او دده د وصیت له مخې چې زمانو ته یې د کابل د نه پریښودلو څخه عبارت و دده جسد یې له هنده کابل ته راوړ او د کابل د گذرگاه په اوسني محل کې خاورو ته وسپارل شو او دده تر مړینې وروسته د هغه ځوزاد هم د کابل په بالاحصار کې پاچهې وکړه.

اخځونه:

۱. تاریخ حرب، دگر جنرال غلام فاروق، لوی درستیز، وزارت دفاع، اردو مطبعه، ۱۳۴۲ کال، ۱۰ مخ.
۲. همد اثر، ۱۱ مخ.
۳. بالاحصار کابل و رویداد های تاریخی، ج ۲، چاپ دوم احمد علی کهزاد سبا کتابخانه، ۱۳۷۸، ص ۱۰.
۴. همد اثر، ۱۰ مخ.
۵. همد اثر، ۱۰ مخ.

دیوار شیر دروازه کابل، پدیده حیرات انگیزه توریستی

جای دارد که به گونه حسن سر آغاز موضوع ازین مقوله « شنیدن کی بود مانند دیدن» تذکر به عمل آید: طوریکه دیوار سر به فلک کشیده شیر دروازه که بر تیغه مرتفع این کوه بچه کابل که در سابق به هر نامیکه انتساب میدانست و از آنجایی که در این مورد خاطرات و روایات متعدد وجود داشت، چنانچه پا در کسپانی ایتالوی که مدتی در کابل سکونت داشته پیرامون این دیوار معلومات چندی ارائه داشته است و نیز یک تعداد جغرافیه نگاران و تاریخ نویسان به معرفی نابسنده آن پرداخته اند، اما تا جایی که مبرهن است شناسایی کیفی و ماهوی بیشتر این یادگار عینی باستانی به گونه یک اعجوبه تاریخی، موضوع است. که می بایست بر مبنای تحقیق ساحوی به مطالعه مسلکی گرفته می شد و آن اینکه در هیچ یک از اثری ارائه نگردیده است، که ارتفاع مجموعی شامل تهداب، تنه و سرمهره ها، با عرض آنها، بلندی و عرض حریم داخلی دیوار که به خاطر گشت و گذار کنترولی، ترصد و انداخت از تیر کش های دیوار به کدام اندازه بوده؟

مواد ساختمانی، چگونگی ساختمان و عناصر تدافعی و امنیتی آنها از چه قرار اند؟ و بالاخره از نگاه یک پدیده نهایت مهم باستانی در مورد جلب نمودن توریزم کشور چه نقشی ایفا کرده میتواند؟ و به امثال این پرسشها، به مثابه یک نیازمندی مبرم فرهنگی و ادارم ساخت تا بخاطر تهیه پاسخ های هر چه فشرده آنها، در دو نوبت این دیوار را مورد پژوهش شتاب زده قرار بدهیم اولتر از همه قابل یاد آوری میباشد که در واقعیت امر این

دیوار که محصول خسته گی طاقت فرسا و عرق ریزی کابلیان زحمتکش و بی بضاعت سابقه کابل میباشد به شمول دیوار آسمایی کاپی کوچکی از دیواری هتمای چین بوده و به گمان کامل طراح معماری آن شخصی است که دیوار چین را به تمام کویف آن دیده باشد و این نقطه نیز قابل توجه است که این دیوارها بصورت تصادفی و عجله ساخته نشده اند و اگر در مورد بانی و تاریخ احداث شدن گفته، کافی خواهد بود که در زمینه، به نوشته مرحوم احمد علی کهزاد اکتفا شود که ارائه داشته است:

این دیوار از جمله عجایب بوده و دارای مناظر نهایت دلچسپی می باشد، و به نظر پادر کسپانی در زمان یفتلی ها که در قرن پنجم میلادی ظهور کرده بود و نسبت اعمار این دیوار به یکی از شاهان سلسله کوشانی و کابلشاهان بنام رتبیل شاه یا زنبورک شاه که به شکل بیگار توسط مردم ساخته شده است.

مشخصات ساختمانی دیوار شیر دروازه :

چون در اثنای مشاهدات پژوهشی یاد داشت های گرفته شده در مورد ایجاب ارائه توضیحات و تفصیلات لازم میکند و در این مقطع نمیتوان به آن مبادرت ورزید. از سمت شمال شرق دیوار از نقطه کمی بیشتر پوخته امنیتی که در یک قله منفرد این کوه قرار شد، و در دو دفعه یعنی دو روز تا آخرین دیوار که به بیخ بندان شیردروازه منتهی میشود ادامه داده شد.

تا حد زیاد سعی به عمل آمد که با استفاده از آله واحد اندازه گیری تهداب ها و حریم های دیوار از نگاه ارتفاع و عرض دیوار و سر مهره ها با تعیین نمودن مواد ساختمانی، اندازه قطر های برج های نیم دایروی که اکثر آنها به شکل تخریب شده دیده میشود. اشکال مختلف تیر کش ها و مسافه ما بینی آنها علت های آخرین ساختمانهای دیوار و همچو موارد قابل مطالعه و ضرورت مشاهدات صورت گرفت که فشرده آن ازین قرار اند :

۱- تهداب دیوار از سنگ و گل بوده بطور اوسط عرض آن یک متر و بلندی آن نظر به شرایط موقعیتش به ابعاد مختلف میباشد و در بعضی از قسمت های خارجی (به استقامت جنوب غرب) ارتفاع آن حتی به دو متر می رسد اما در عریض بودنش کدام تفاوتی به مشاهده نمیرسد.

۲- حریم دیوار از سنگ همان کوه بوده در محلاتی که بلندی آن قابل تشخیص است، به ۲,۵ متر رسیده اما عریض بودنش ثابت و ۳,۵ متر میباشد، بدون یک قسمت از آن که از گل ساخته شده قسمت های دیگر آن از خشت و سنگ بوده است.

۳- تنه دیوار در بعضی نقاط ابتدایی از گل ریگی همان کوه و بعداً از خشت پخته بوده با ارتفاع کمترین ۳,۵ و بلندی به شمول تهداب از طرف جنوب غرب تا (۱۰) متر میباشد.

۴- زیاد تر بروج تخریب شده و احتمالاً بروج نیم دایروی بوده و قطر آن، ۴ متر اما بلندی آن قابل تشخیص نمی باشد، و دارای تیر کش ها اند.

۵- تیر کش های دیوار بالخاصه در حصه اول یعنی بطرف شمال شرق پوسته امنیتی دوم بلند ترین نقطه کوه، به یک قطاره آغاز شده تدریجاً با بلند شدن تیغه کوه دو قطاره و تا سه قطاره میرسند و در بعضی نقاط تیر کش ها کلان شده شکل رواقی را به خود میگیرند و مسافت ما بینی ۸۰- ۱۰۰ سانتی متر عمومیت دارد بعد از پوسته دوم امنیتی یعنی برج کلان نهصد تا تیغه جنوب غرب دیوار سطح همجوار داشته است.

۶- در قسمت دوم دیوار مانند ابتدایی حصه اول دیوار اندازه تهداب و حریم به نسبت بردن سنگ های مربوط ان شکل باره عریض و پلوان را به خود گرفته ابعاد آنها قابل محاسبه نمیشد.

۷- در این قسمت دیوار شیوه ساختمانی قبلی تعقیب شده و چون در اثنای جنگ های تنظیمی طرفی که از بین دیوار کابل در این موضع دفاع میکرد

بطرف داخلی از اثر ساختن سپر دیوار گونه و خندق و تاسیس بلندآژها) تاسیسات و تحکیمات نظامی) که در آن از سنگ های دیوار استفاده شده در برخی از قسمت های آن به شمول تهداب هیچ اثری از دیوار بجا نمانده است.

۸. در آخرین قسمتی که دیوار شکل سرپایینی زیادی را به خود میگیرد، برج کلان اعمار شده که به مثابه نقطه حاکم بالای مناطق چهلستون و چاردهی درآمده و از دور تشخیص شده میتواند.

۹. از این نقطه به بعد این سرپایینی زیاد دیوار به گونه مرتبه ای یعنی بگونه پته پایه زینه ساخته شده که در ساختار آن نه تنها ساختار حریم، تابع آن بوده، تهداب، تنه دیوار و سر مهره ها نیز مرتبه شده و دورنمای آن به شکل کنگره های تزئینی درآمده است و از تمام کول های دند کابل قابل مشاهده میباشد.

۱۰. قبل از مطالعه تحقیقی این قسمت دیوار فکر میشد که دیوار از طرف داخل حریم نداشته باشد، اما طوریکه دیده شده حریم دیوار به امتداد آن ساخته شده تابع شکل مرتبه ای آن میباشد و در مورد استفاده از آن هیچ نوع مشکلی وجود ندارد.

۱۱. خلاف انتشارات عده از مورخان در دیوار هیچ نوع کنگره های تزئینی دیده نشده اما مرتبه بودن سر مهره ها از مسافت دور، دورنمای کنگره آنرا ارائه میدارند.

۱۲. امتداد دیوار بدون قسمت های کم آن عموماً مستقیم و یا شبه دایره میباشد و از دور مثل یک خط معلوم میشود.

اهمیت دیوار شیر دروازه از نگاه توریستی :

دیوار خاکی شکل و بقایای آن نه تنها یک یادگار تاریخی و شاهد حوادث مختلف گذشته هاست که شهر کابل و شهروندان کابلی آنرا تجربه کرده

اند بلکه از نگاه ماهیت و اهمیت توریستی از جمله مظاهری مانند توریستی به شمار می‌رود که منظره دورنمای آسه ستیکی و مجذوب کننده آن خاطرات خوش آید را در مخیله مامجسم می‌سازد.

این منظره نهایت مقبول که به چهره شهر کابل دلچسپی زاید الوصفی داده عبارت از دورنمای این دیوار بود که در اثنای شامگاهان و یا شب هنگام، برای دفعه اول افرادی را که به کابل وارد میشد به تعجب می‌انداخت، و این عبارت از ترتیباتی بود که بالای سر مهره های دیوارهای آسه مائی و شیر دروازه تمدید نمودن چندین لین برق بود که در هر کدام آن گروپ های رنگارنگ نصب شده بودند، و در اثنایی که این گروپ ها روشن می شدند از آخرین قسمت مرتفع گزگ لته بند و یا ارغندی دورنمای چنان تلولو میکرد که گویا شهر کابل در بین قندیلی مشعشع قرار دارد اکنون نیز بعید از امکان نمیباشد که با مرمت کاری این دیواره ها و تمدید لین های برق به آن اهمیت توریستی داده شود.

خوشبختانه تا جایی که معلوم است ایجاد نمودن چنین هسته توریستی در وجود مخزن آب و پارک نمونه ای تشکیل گردیده که با ابتکار انجینر محمد یونس نو اندیش بناروال وقت کابل در سطح بالای شیر دروازه و دامنه شمال غربی آن بخاطر وجود آمدن پارک کوچک تفریحی درختان مثمر و زینتی غرس گردیده اند که این اقدام شاروالی کابل نوید بخش آینده گوارای دیوار شیر دروازه میباشد که زمانی در آن نقطه تعمیر زیبایی ساخته شود که از لحاظ صنعت توریستی از اهمیت به سزایی برخوردار گردد.

چه از یکطرف در موسم تابستان دارای وزش شمال فرحت بخش میباشد و از جانب دیگر، تماشا کردن ساحات تحتانی دور و نواحی آن نهایت خوشایند میباشد.

افزون بر اعمار مجدد این دیوار و لو به گونه اجباری هم بود و مدت ۱۵ قرن پیش از امروز که شهکاریست بی بدیل در منطقه طبعاً این موضوع جهانگردان داخلی و خارجی را بسوی خود جذب خواهد نمود.

اگر کوه های آسه مایی و شیر دروازه در حصه یخ بندان گذرگاه توسط پل هوایی وصل شود و نیز سرکی از دامنه جنوبی بالای دامنه های شهدای صالحین احداث گردد، سهولت زیادی برای تماشا کننده گان ساحات شیر دروازه مساعد خواهد شد، و در نهایت اگر بلا حصار کابل به این ساحه توریستی ملحق شود اهمیت آن به مراتب فزونی خواهد یافت و چون مابین دو تیغه جنوب شرقی و جنوب غربی دیوار همواری موجود بوده بالالخاصه متصل تیغه دوم سطح آن هموار و حتی تهداب دیوارهای تعمیر در آن دیده میشود برای یک رستوانت و ملحقات آن بسیار زیاد مناسب است.

(انیس مورخ ۱۸/۹/۱۳۹۲، رازقی نریوال).

دیوارهای آسه مایی و شیر دروازه یکی از اعجوبه های شهر قدیم کابل

به منظور آغازیدن نیکوی موضوع و حسن مقدمه می بایست که از نبشته شاد روان احمد علی کهزاد که درباره دیوارهای قدیم کابل بوده قسمت نخستین آنرا اقتباس نمود که از اینقرار است:

یکی از خاطرات دیرینه که ارزش شهر کابل را بویژه از نگاه تاسیسات تدافعی ثابت ساخته است، موجودیت دیوارهای قدیمی آن می باشد، که خوشبختانه برخی از قسمت های آن بر قله های کوه های آسه مایی و شیر دروازه تا هنوز باقی مانده و از هر طرف شهر معلوم می شوند، کوه های آسه مایی و شیر دروازه در مقابل یکدیگر که یکی به سمت جنوب و دیگری آن به سمت شمال غرب شهر سابقه کابل قرار دارند و در زمانه های قبلی و در اوایل قرن اسلام به گونه حدودات طبیعی شهر قدیم کابل را محدود ساخته بود، و مدافعین شهر ازین کوه ها به شکل پناهگاه طبیعی استفاده نموده و در قله های آن دیوار نهایت مستحکم را تمدید نموده است.

و اگر یکی از خاطران شگفت آمیز این دیوار به اعتبار سنوات ۱۳۲۹- ۱۳۳۰ هـ ش و قبل از احداث شاهراه عمومی ماهیپر که عبور و مرور ترافیکی از راه لته بند صورت می گرفت بیاد بیاوریم: زمانی که مسافرین سمت مشرقی سرک پر پیچ گزک به مجرد اختیار نمودن شکل نشیبی متنوع بالای قله های شیر دروازه و آسه مایی تمدید شده بود.

متاسفانه در جمله سایر این نوع پدیده های شگفتنی شهر قدیم کابل، زیاد تر آنها از سیمای کابل باستانی محو گردیده اند. و صرف از دیوارهای یاد شده بقایای چندی که از آسیب رسانی افات طبیعی و بشری کاملاً

مصون باقی مانده که شاهد عینی وقایع گوناگون تاریخی در رابطه شهر کابل قدیم می باشند.

طوری که شواهد و مدارک تاریخی ارائه داشته است در مورد هدف و اهمیت تدافعی این دیوارها که در اوایل به خاطر مدافعه اطمینان بخش بالا حصارهای کابل و سپس شهر کابل احداث گردیده است، عده از مورخان، تاریخ نویسان و نویسندگان داخلی و خارجی نبشته های زیادی را به یادگار گذاشته اند که از جمله از نگاه سبک ساختمانی هر دو دیوار چندان تفاوتی موجود نیست اما در ساختمان دیوارهای کابل از پارچه های خورد و ریزه و کلان سنگ، خشت های پخته و خام استفاده به عمل آمده، برجهای تدافعی، کنگره ها و تیرکش های شان قابل تشخیص بوده، تعیین نمودن محلات این دیوارها بالخاصه در دامنه های کوه ها آنهم که در تنگی دهمزنگ «نواباد» با هم مقابل می شوند، کمال و مهارت عمرانی مهندسان مربوط را در آن نقاط صعب العبور به اثبات می رساند. در معلومات فوق بازم معلومات کافی در مورد ساختارهای دیوارها ارائه نشده است و از جانب دیگر در هیچ اثر به دسترس قرار نگرفته که در مورد ریسرچ ساحوی اینها معلومات عینی ارائه شده باشد، برای از بین بردن این خلل در برج جوزای سال ۱۳۹۱ از استقامت شمال شرقی شهدای صالحین نقطه شاه برج کلان آن در حدود ۲۴-۳۰ انچ بوده تهدابش از سنگ و مهره فوقانی آن از خشت پخته و خام که از مصالحه ریگی در آن استفاده شده ساخته شده و به مسافه ۸۰ سانتی از همدیگر تیرکش های اسلحه مروج آن وقت تعبیه گردیده اند، در امتداد دیوار به مسافه غیر معین و اما در نقاط مهم تدافعی برجهای سنگی ساخته شده است.

و بعد ازین که حریم دیوار با دیوار به خوبی قابل شناخت می گردد تیرکش ها به شکل دو قطار کشیده می شود اما مسافه های ما بینی آن غیر منظم

اند. بدون شک ازین حریم برای گشت و گذار، ترصد و انداخت کار گرفته میشود هر قدر به طرف بلندی قله کوه شیر دروازه پیش می رویم و بعد از اینکه از یک برج بگذریم ارتفاع دیوار از جناح جنوب غرب بلندی داشته و حریم آن نیز از داخل و بعد از قسمتی دیوار از خشت پخته (توسط آفتاب) ساخته شده دیوار بدون سر مهره کاملاً از سنگ پارچه ها اعمار گردیده است.

از یک برج مدور که به طرف بالا صعود کنیم دیوار شکل سرک خورد گرفته و تیرکش ها نیز سه قطار می شود و ضمناً برای ترصد خارج آن طرف دیوار به شکل رواقی سرباز ترصد گاه ها تعبیه گردیده اند.

درین جا به خاطر حفظ این ابنیه و جلوگیری از مداخله عمرانی حکم ریاست دولت ج.ا.ا یعنی حکم ریاست جمهوری که در سطح داخلی دیوار نصب شده، شخی امتداد دیوار رو به بالایی از زوایه میل ۴۵ درجه افزود شده می رود و بلندی دیوار از جناح خارجی نیز افزایش یافته و بلندی دیواری که در سطح بالای حریم را تشکیل داده نیز در حدود یکنیم متر می رسد ازینجاست که دورنمای این قسمت دیوار از قسمت های زیرین آن به خوبی دیده و تشخیص شده می تواند.

دیوار تیرکش ها سه قطار و رواق ترصد را نیز حفظ کرده می رود البته این قسمت از دیوار شیر دروازه است که در جناح جنوب غرب، پایین تر آن گردنه وجود دارد که از آن راهی به آن طرف کوه به گذرگاه و پایه های لین های با ولتاژ بلند تر سروبی و نعلو به ریاست ساختمانی و سب استیشن مربوط، تمدید گردیده اند، و احتمال خطرات از آن استقامت تصور می بود بزرگی شاهبرجها نیز درین قسمت قابل ملاحظه می باشد شخی دیوار در قله نهایی دوهم دیوار ازین استقامت با یک سطح نسبتاً وسیع منتهی

می شود و در آخرین شاهبرج آن محافظ پوسته حفاظتی فعالانه و وظیفه خود را اجرا نمود.

فعالاً درین حصه دیوار به طرف داخلی آن محوطه مستطیل شکل که درازی اضلاع آن به امتداد دیوار است موجود بوده که صرف تهداب ساختمان های آن که تماماً از سنگ ساخته شده مشخص شده می تواند. و متصل دیوارها تهداب اتاق های کوچک موجود بود.

قابل تذکر است که در قدیم درین محل حتماً کدام ساختمان خصوصی رتبیل شاهان و یا قرارگاه محافظین و مدافعه کننده گان دیوار وجود می داشت که از بقایای فعلی آن کدام آثار آنها به چشم نمی خورد.

درین قسمت همواری دیوار فعالاً درختان شمر و زینتی از جانب ریاست شاروالی کابل غرس گردیده و برای آبیاری آنها ذخیره حوض کانکریتی احداث گردیده است گفته میشود که کابل شاروال انجینر محمد یونس نواندیش بعضی اوقات به این نقطه کوه بالا شده و از همین درختان نو غرس شده بازدید بعمل می آورد.

نسبت کمی وقت تا اینجا ریسرج ساحوی صورت گرفته و در مورد قسمت های باقیمانده دیوار باید گفت که ازین سطح همواره به بعد امتداد دیوار به صورت یک خط مستقیم بدون فراز و نشیب دوام داشته که آثار دیوارها و برج آن چندان قابل تشخیص نمی باشد.

بعد از تقریباً صد قدمی دیوار به نقطه عروجی قسمت جنوب غرب ختم شده و سپس از آن نقطه بگونه خم و پیچ که تیغه های صعب العبور باداشتن سبک ساختمانی قسمت اولی تا بیخ بندان گذرگاه یعنی به نقطه معینه شیر دروازه منتهی می گردد، که این قسمت دیوار ایجاب ریسرج ساحوی جداگانه را می کند در خاتمه اگر بگونه نتیجوی و پیشنهادی گفته شود.

۱. به منظور تشخیص و معرفی بهتر و پیشتر دیوارهای شیردرازه باید به صورت مسلکی و با استفاده از افزار پژوهشی ریسرج اساسی بعمل آید تا منبع مستند و مدلل به دسترس علاقه مندان این رشته و اهل مطالعه قرار گرفته بتواند.

۲. بعد از آن اگر به مرمت کاری و ترمیم اساسی این آیینه تاریخی پراهمیت کابل و حتی به سطح وسیع تری اقدام صورت بگیرد بدون شک برای دیدن آن علاقه مندان این نوع آثار جلب خواهند شد.

۳. چون قسمت سطح هموار ساحه وسیعی را احتوا کرده بالای آن تفریحگاه خوب (که هسته آن گذاشته شده) و عمارت های توریستی احداث شود به اهمیت این پدیده شگفتنی کابل خواهد افزود.

۴. به خاطر صعود به این ساحه و تماشای ساختمان های دیوارها از جناح خارجی آن امکانات راه موثر را مساعد بوده بدین وسیله در زمینه تماشای آنها سهولیت بهتری بوجود آمده می تواند.

۵. چنانچه قبلاً گفته شده بود اگر در قسمت شیردرازه هر دو دیوار توسط پل هوایی وصل شود، به مظاهر تفریحی و قابل دیدنی این اعجوبه بی نظیر افغانستان خواهد افزود.

(انیس شماره ۲۳ سال ۱۳۹۱، رازقی نریوال).

خاطره: در مقاله قبلی راجع به این کوها ریسرج ساحوی صورت گرفته به تفصیل صحبت شده است.

بامیان از اعجوبه‌های هفتگانه کشور

بامیان یک واژه نهایت نامی و پدیده حایز مقام نهایت والای تاریخی، فرهنگی، مدنی، مذهبی، تجارتی و سوق الجیشی است، نامیکه اصطلاح آن مفهوم مجرد و غیر مانوس را افاده نمی‌نماید آن بامیان، بامیکه بمثابه یک منطقه ممتاز شهکارهای بی نظیر و مظهر خلاقیت‌های سرشار و خارق‌العاده هنری این سرزمین باستانی و حماسه‌افزین ما بوده است.

بامیانیکه راه ابریشم از فله‌های بلند سلسله‌کوه‌های زیبای آن می‌گذرد بلی بامیان تاریخیکه مظاهر هنری، فرهنگی و مذهبی بی‌مانند آن‌نه تنها در وجود مجسمه‌های بی‌بدیل دو گگانه بزرگ، مجسمه‌های نست‌ه و خوابیده بودا و سایر پیکره‌های خورد و بزرگ متعلق آن مجسم‌اند بلکه مظاهر طبیعی و شکوهمندی آن در مجموع دره‌های زیبا و شاداب و شهرهای با عظمت جدا ر‌های مجسمه‌های بزرگ و سایر پدیده آن متجلا بوده و سوژه اسطوره صلصال و شامامه از آن نشست نموده است موقعیت تاریخی بامیان مختص به یک بعد مشخص نبوده بلکه از ابعاد ارزشمند مختلف حیات تاریخی و باستانی از اهمیت بسامهم و ممتاز برخوردار است که هر کدام آنها در مباحث فشرده به طور لازم تعریف شده نمیتواند.

اما در مورد وجه تسمیه بامیان میتوان بدین شرح ارایه داشت نام بامیان اصلاً از کلمات «خان-یانگ» و بامیکان اقتباس نمود که سپس در قرن پنجم میلادی به شکل بامیان کسب عمومیت نموده است.

بامیان در آثار تاریخی از جمله در بندهش و یا یک قسمت ادبیات پهلوی به شکل بامیکان آمده است.

مسیوهاگن به نقل قول از دانشمندان دیگر از قبیل ژاک مارکوارت و بیلو بدین عقیده است که صرف (ک) بامیکان در دوره های واپسین به حرف (ی) مبدل گشته و شکل بامیان امروزی را اختیار نموده است. بامیان در ماخذ چینایی به اشکال «خان-ین-نا» یا «فان-یان» شهرت داشته است ریشه اسم بامیان از کلمه بامیه اوستا که به مفهوم توصیفی، متجلا، مشعشع و روشن است و در پهلوی بامیک ازین ریشه اقتباس گردیده گرفته شده است که در ادبیات دری بمعنای صبح روشن یا صبح صادق میباشد.

هیوان تسانگ یا شوان تونگ که در قرن هفتم میلادی به بامیان مسافرت داشته در سفرنامه خویش از بامیان به شکل «سی-یو-کی» و «فان-ین-نا» ذکری بعمل آورده است به گفته محترم ظفر پیمان بر علاوه اشکال تذکار رفته در منابع چینایی طوریکه قبلاً نیز اشارتاً گفته شد بامیان به نامهای «فان-یانگ»، «فان-ین»، «فانگ-ین»، «فا-ین-نه»، «و پوماهو» نامیده شده است.

اگر بامیان از لحاظ موقعیت جغرافیای به شناسایی گرفته شود این ساحه باستانی در حوزه مرکزی افغانستان و سلسله کوه های هندوکش و بابا از کابل به فاصله ۲۱۷ و یا ۲۴۵ کیلومتر موقعیت داشته که شمالاً به سمنگان، جنوباً به غزنی و ارزگان، شرقاً به بغلان، پروان و میدان وردگ و غرباً به جوزجان و غور محاط میباشد.

یا بعباره دیگر موقعیت بی همتای طبیعی بامیان در وجود خود مجموعه دره های شادات و سرسبز، شهرهای شکوهمند متعدد را تشکیل داده که هر کدان این ها سطری است از بدایع طبیعی که مجتمع عجایب زیبای طبیعی را در وجود خود گنجانیده و در هر ورق آن یادگارها و خاطرات تاریخی ثبت اند و به این ترتیب کلکسیون فنکاری ظریفانه بشری و

طبیعی محاسن هنری و خاطرات تاریخی را بودیعه گذاشته اند که اوراق متنوع آنها در دامنه های پر برف سلسله جبال هندوکش و کوه بابا فرش نموده اند و به اساس یک مفهوم دیگر این دوره برزنگ پر طروات و شاداب که متصل به سلسله کوها و دره های متعدد فرعی آنها بود از گردنه شاتو تا کوتل شبر، از اغرابات تا دو آب میخ زرین، از شهر غلغله تا دره خشک و دره اشرف، هر کدام در ذات خود تظاهر جلوه های بدایع و عجایب طبیعی بوده که تنوع ساختمانهای طبقات الارض آن به شکل ها و رنگ های متنوع در گوشه و کنار آن بچشم میخورد.

بامیان در اغوش کوه های هندوکش و بابا ساحه نهایت زیبا و گوارا، دارای هوای سالم و دل انگیز، آب های شفاف و شفا بخش، رود های پر آب صاف، ماهی های خالدار و دامنه های پر از چوپه های گوزن و کیک و زمین زراعتی آن پر از کیوتراها بوده و برای سیاحین جهان یک محل مطرح زاجهانی و تفریحگاه دلکش شمرده میشود.

بنابر همین موقعیت ممتاز و بی مانند بامیان است که به قول احمد علی کهزاد در قدم قدم آن مظاهر عجایب طبیعی و شهکاری های هنری بشری به مشاهده می رسند و سیاحین جهانی را به مقصد حظ بردن از تماشای آنها به دان سو می کشاند. چنانچه زایرین چینایی و هیوان تچاو را تصویر دوره شکوهمند و مجلل بامیان، و انگیزه های تلوسه آمیز بدین جا کشانیده است.

از خصوصیات مهم مرکزیت ائین بودایی یکی این بوده که پیروان آن در کنار وادی ها دره ها و رود ها به عبادت می پرداختند که مثال گویای آن در دره پولادی همین بامیان و موجودیت صدها مغاره های آن مانند اشیانه زنبور بوده که توسط راهبان ساخته شده و در آن به تعداد صدها چراغ روشن می شدند، گاه گاهی صدای مهیب جرس ها از هر سو فضای آن

ماحول را پرانگیزه می ساخت و توام به آن خاموشی و سکوت شب می شکستاند و انعکاسات آنها در دره های سربفلک کشیده هندوکش و کوه بابا پراگنده و خاموش می شدند و بدون شک در زنده گی مردم بامیان یا حالت مبهوت و تعجب آورنده مسلط می ساخت.

درین زمان بامیان مرکز عمده تجارتی، مذهبی و صنعتی محسوب میشد، بالخاصه در دوره کنیشکای کبیر امپراتور کوشانی ها بامیان از جاه و جلال بی نهایت زیاد برخوردار بود و توجه عالمان و فاضلان آن عصر را بخود معطوف ساخته بود.

چنانچه هیوان تسانگ زایر موصوف زیر تاثیر این انگیزه ها قرار گرفته در سال ۲۳۲ میلادی در حالیکه تحایف و نزرانه ها با خود داشته به این جا بمسافرت مشکل افزا پرداخت نامبرده مشاهدات سفر خویش را بدین شرح بیان داشته که تصویر بامیان را بدین منوال بمظاھرہ می کشد بامیان دارای ده معبد بود که راهبان راه کوچک دران به عبادت می پرداختند به سمت کوه شمال شرق شرق شهر شاهی در یک سنگلاخ عمومی مجسمه بودا به ارتفاع ۱۴۰ تا ۱۵۰ فت به سبک نهایت ظریفانه هنری کنده شده بود که شعاعی طلایی آن به هر طرف انعکاس می یافت جواهران و زیورات آن که به برگ های طلایی مزین بود چشم را از دیدن آنها باز میداشت و زایر دیگر چینیایی «هوی چا او» همان «تچا او» که در سال ۷۲۷ میلادی نیز به بامیان سفر داشته از حشمت و شکوه مظاھر حیرت کننده جم و جوش ساکنین بامیان، از مجسمه های با عظمت و معابد پر جلال آن قصه های داشت که شنندگان را مبهوت خود می ساختند.

اگر در مورد راهای تجارتی و کاروانی بامیان معلومات ارایه شود بدیهی است که توسط این راه دور و دراز بین دو شهر مهم آئین بودایی پور شاپورا

یعنی پشاور و بامیان امتداد داشته است. و قبل از آنکه سرک شکاری کشیده شود بنام راه بزرگ یاد میشد. که کابل و کاپیسا - بگرام را از راه غوربند به کوتل شبر کوتل اغرابات، سوخته چنار و دندان شکن با صفحات شمال وصل مینمود. و زمانی که غزنی مرکز آل ناصر یعنی غزنوی ها و بامیان مقر شنسبانیان بود بین این دو شهر نیز راهی وجود داشت که از بلخ، ضحاک، دره کالو و کوتل حاجی گک، گردل دیوار و از راه کوتل اونی و وردگ به غزنی منتهی می شد.

اما پدیده های مهم هنری و مذهبی که به بامیان شهرت جهانی داده است قبل از همی مجسمه ۳۵ متری و مجسمه ۵۳ متری و مشخصات تزئینکاری به سبک هنری تراشیدن ظریفانه آن بود که در مورد بحث مفصل تری را ایجاد میکند و ما صرف در خصوص طاق پیکره ۳۵ متری که ۸ متر عمق داشت میتوان اینقدر ارائه داشت که در جدارهای آن تصاویر زیبای رنگه منقش گردیده بودند و در حصه بالای سقفش سر مجسمه قرار داشته و بالای آن رب النوع افتاب یعنی سوری با به قیافه جوانی سوار بر عراده نشان داده شده که چهار اسپ بالدار آن را می کشاند.

رب النوع مهتاب در هاله نور که شعاع آن در شکل دندانهای عراده متصلاً محاط است در داخل دایره هاله برنگ خفیف گاهی شکل بمشاهده میرسد عراده و اسپ بالدار با اسطوره های یونانی و کالاهای رب النوع با کالاهای آسیای مرکزی شباهت تام، اسلحه و شمشیر دراز و نیزه بلند اشیایی آند که در دوره ساسانی در افغانستان و ایران رواج داشته که در آن تزئینکاری بخصوص موجود بود.

در بالای اسپ های عراده دو هیکل بالدار که سوار کاران بزرگ بر آن در حالت سواری بچشم می خورد و در بالای صحنه نیم تنه ای دو زن قرار

داشت که معرف موکلین باد، زمین و دریاب بودند در دو جناح صحنه مرکزی به اندازه بلندی سرمجسمه عقب کنارها یک عده شهزادگان بامیان و امرای محلی دیده می شدند و در مابین شان یکعده فرزندان شیران یعنی شاهان بامیان وجود داشت که در حال دادن مال و اعانه بودند. و در ساختمانهای بودایی با عطف توجه بخصوص ثبت گردیده تا که به عنوان یاد و بود و قدردانی تصاویر شان درین جا منقوش شوند.

بملاحظه اسناد و شواهد تاریخی درزمینه سایر ارزشها و داشته های فرهنگی و مدنی بامیان نمی توان که در چند سطور مختصر معلومات لازم ارایه شوند و باید به این پرسشها جواب داده می شد که در تراشیدن مجسمه های بامیان از کدام سبک و افزار معماری استفاده شده و این پیکره ها دارای کدام مشخصات بوده، معابد مجسمه ۳۵ متری یا خنک بت و مغاره های متعلق به آن از چه قرار باشند؟

مجسمه بزرگ ۵۳ متر و سمچ های همجوار آن و در مورد، نظر باستان شناسان مجسمه نشسته و خوابیده بودا و مجسمه های سه گانه شناخته نشده بوده از چه قرار بودند شهرها و دره های بامیان که پیشتر از آن یادآوری بعمل آمد دارای کدام چگونگی ها بودند؟
معلومات مفصلی موجود اند که میتوانیم زیادتر ازین صحبتی داشته باشیم.

د گنداهاار لرغونې بډايه مدني حوزه « د کوشانيانو د دورې دمعماری او ښکلیو هنرونو» په اثر کې

د لرغون پېژندنې د ارزښتناکو اثارو په لړ کې د خپرنيپوهۍ د علمي رتبې د يوې پروژې په توگه «معماري و هنري های ظريفه گنداهاارا و باختر در عصر کوشانی ها» تر عنوان لاندې د ښاغلي خپرنيپوه نظر محمد عزيزي يو مهم اثر دی، ددې اثر محتويات چې د لارښود استاد څلورو تقريظونو، مقدمې، موخوونو د ليکوال د بيوگرافي، د اثارو پر معرفۍ سربېره په اوو خپرکو کې پراړوندو موضوعگانو باندې له علمي - خپرنيزو پراخو بحثونو څخه عبارت دی.

چې د خپرکو د بحث وړ عنواني مطلب يې په دې ډول دي:
په لومړي خپرکي کې د موضوع لرليد ته کتنه کې په بېلا دورو او حوزو کې د معماری او ښکلیو هنرونو په باب په تفصيل سره رڼا اچول شوې ده. او په دوام خپرکي کې په عمومي ډول د باختر د مدني حوزو، لکه گنداهاارا، تهاريلي، غزني او د هغوئ د اړندو عقيدتي ودانيو او جوړښتونو د څرنګوالي په باب، او په درېيم خپرکي کې د گنداهاارا د حوزې د ترومپ د معماری په ډولونو او جوړښتي قاعدو بحث شوی دی.

ددې اثر په څلورم خپرکي کې، د گنداهاارا په حوزه کې د هليښتیک هنر تر نفوذ لاندې د ښکلیو هنرونو د هستوونې څرنګوالي او په پنځم خپرکي کې د گنداهاارا او باختر په حوزه کې دمعماری د هنر په اړه د پوهانو او لرغون پېژندونکو نظر يې تر خپرنيزې کتنې لاندې نيولی شوی او په شپږم خپرکي

کې د سلطنتي او مذهبي ودانيو د شتون له مخې د گنداهاړا او باختري د حوزو پر پېژندنې او په اووم څپرکي کې د باختري په پاچهۍ معبدونو کې په هنري او پرائنځوريزو ځانگړتياوو بحث شوی دی، پايلي او وړانديزونه هم ددې څپرکي يوه برخه ده.

بنايي وويل شي چې د علمي - څېړنيز اثر چې د علمي لوړې رتبې مستحق پرې گڼل کېږي په دې اثر کې د څېړنپوه نصر الله سوبمن د لارښود استاد پر نظر سربېره څلورو لوړ رتبه پوهانو تقريبونه ليکلي او په مجموع کې يې کاندید د لوړې علمي رتبې وړ يې شمېرلی دی، چې دوی هريو څېړنپوه سيدامين مجاهد، پوهاند احمد ضيا نیکبين، پروفيسور عصمت الله عثمانی او د څېړنپوه مير عبدالروف ذاکر څخه عبارت دی. چې دوی هر يو ددې اثر د ارزښمندي، گټورتوب او ضرورت په باب خپل نظرونه ورکړي دي، چې دلته د موضوع په اړوند هغه هم په مقدماتي ډول د جغرافيو، پوځي او فرهنگي وتلي موقعيت له گنداهاړا په اهميت به د بحث وړ ټکي راواخېستل شي.

لکه چې له دې منځه د سرمحقق سيد امين مجاهد د تعريف په يوه برخه کې راغلي دي: «...زيرا افغانستان نه تنها عهد تمدن و نقطه عطف تمدن های جهان باستان به شمار می رفت بلکه با برخورد مظاهر و پدیده های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در حیطه آسیای مرکزی نسبت به هر سرزمین دیگر جایگاه مهم و مقام شامخ را احراز نموده، از داشته های مادی فرهنگی و عظمت های تاریخی از هزاره های پنجم بدین سو بی نیاز بوده، مقام باختريزمين و حوزه های تمدنی آن توام با سرزمين گنداهاړا در واقع محور تاريخ باستان جلال و شکوه آن نماينده گي میکند» (۱).

د گنداهاړا جغرافيو موقعيت :

د گنداهاارا Gandahara ولايت د افغانستان د مملکت په ختيځ کې پروت دی چې د ختيځ له خوا د سيند په سين، د لويديځ له خوا د هندوکش (د پغمان د غره) د غرونو په لړۍ او د جنوب له خوا د پاختيا (پاکتيا) او زابل او د شمال له خوا د بلور په ولايت (چترال، نورستان، پنجشیر) محدود دی.

يا په بل عبارت گنداهاارا د پېښور، اټک، يوسفز يو، هشت نگر (هشنغر)، سوات، باجوړ، بونير، دير، ننگنهار، (د جلال اباد ناوه)، لمپاکا (لغمانونه)، کونړونو، اسمار، کابل، لوگر، وردگ او د کاپيسا (کوهدامن او کوهستان) په سيمو ويشل شوی دی.

د گنداهاارا د پرخواني ښارونه د پېښور د بگرام او د جبل السراج (کاپيسا) بگرام او نگارا ارا (نگاراهاارا - سپېڅلې هډه) او ياله کابل، پخاور (پېښور)، اټک، چاريکار، نوساره، برکی راجان، جلال اباد، تگری، مندر اور، چارباغ (په لغمان کې) اسمار، ښپوه او شگي، چغه سراي، لعل پور، جلالر، شب قدر، کوت، دير، امبيله، تره کی، میان قلعه، ناوه گي، کوتای (کوتکی) او له داسطې نورو څخه عبارت دی. (۲)

ښايي وويل شي چې په لومړي سر کې می نيت درلود چې د پورتنی اثر د گنداهاارا او باختر د معمارۍ او ښکلیو هنرونو څېړنيزه ليکنه وکړم خو کله چې مې فکر ته راغله چې د دې ليکنې په لنډه محتوا حتی بحث کول هم د پر ستونزمن کار دی نو مې لازمه وگڼله چې د دې اثر نه په گټه اخستنې سره يوازې د گنداهاارا او د گنداهاارا مدنيت د لرغون پېژندونکو او پوهانو له نظره تر څېړنيزې کتنې لاندې ونيسم.

تر هر څه دمخه د گنداهاارا تمدني حوزه په دې د پېژندنې وړ گڼل شوې ده.

هغه څېړنې چې د یو شمېر پوهانو لکه پروفیسور ب.ن. پوري (B,N.Pru) ، فورلانگ (G.R.forlong) ، جان روزنفیلد (j.Rosefield) ،

ویلیام ترن (w.w.Tarn) ، الفرد فوشه

(A foucher) ، فرانس التهایم (F. Allneim) ، هیرمن گویتس (H.

Goetz) ، گرونویدل

(Grunwedel) او داسې نورو ختیځ پېژندونکو او لرغون پېژندونکو له

خوا د گندهارا د حوزې د پولو په باب یې ترسره کړي دي.

داسې بنودل شوي چې د گندهارا حوزې د زمانې او د تاریخي یو شمېر

دورو په تېریدلو سره د پاچهيو واکمنیو په تغیر او بدلون موندلو سره د

هغې پولې او پراخې محدودې کله کوچنۍ شوې او کله هم په پراخه کچه

ورسره ځېنې سیمې تړلې شوې او د هغې د پولو وروستی حد له شمال

څخه د هندو کش د غرونو تر جنوب پورې او د سیند له جنوب څخه نه

اوبته، او د یانه د «سوات-Swat» سره او د گدو روزیا ځېنې سیمې هم را

نیولې.

د گندهارا حوزې په ویدایي (ویدیک Vedic) دوره کې د کابل د سین له

غاړو د اندوس تر غاړو پورې تشکیل او بیا ورسره د پنجاب شمال

لویدیځې برخې هم یو ځای شولې او ددې سیمې له مهم برخو څخه د سوات

حوزه، او د یانه او هیلو (هده) شمېرل کېدله. (۳)

د یو شمېر پوهانو په عقیده پېښور او تکسیلا داندوس او دهغه شمال

لویدیځو پولو ترمنځه د هندو کش (کاپیسا) تر پولو پورې گڼلې دي.

او ځېنې پوهان په دې باور دي چې د گندهارا مرکز زیاتره پوروشاپور)

پېښور) و خو په شکلاوتي او چارسده خو گندهارا د مهمو سیمو له

پایتختونو څخه شمېرل کېږي.

په پخوانيو زمانو کې د گنداهاړا حوزه يا جغرافيوې محدوده و او دا بهاندا پورا يا په کلاسيک نامه د پخوانی هند چې بيا د بهارت له نومه رهبري او کنترولیده.

د «ريگويدا (Reg-vid)» د شواهدو له مخې آريايان په ۱۵۰۰ تر ميلاده دمخه د گنداهاړا سيمو ته راننوتل چې په دې وخت کې د گنداهاړا سيمه د «مهاجانا پادا (Manajana – pada)» په نوم يادېدل.

کومه موضوع چې د يادونې وړ ده هغه داده چې د تاريخ په اوږدو کې د گنداهاړا پولې او موقعيت په يو حال نه دی پاتې شوی او بدلونونه يې موندلی دي. په بهلا بهلو واکمنيو او شرايطو کې د گنداهاړا د سيمو ویشتنې کله محدودې شوې او کله يې هم پراختيا موندلې ده. پورو شاپورا يا پېنښاور او نور يوناني ښارونه دي، بيا وروسته د سترو کوشانيانو يعنې ستر کنيشکا يو ښار، او پایتخت يې هماغه تکسيلا د گنداهاړا له مهمو توابعو يا سيمو څخه شمېرل کېده.

گنداهاړا هغه خاوره ده چې په هغې کې د يوناني - ساکايي، پارتيانو او کوشانيانو د دورو د واکمنيو شواهد په ښه توگه ليدل شوي، په شپږمه او اوومه پېړۍ کې د گوپتيانو او کابلشاهانو تسلط پته و د خوانزانگ (هيوان تسانگ) په زمانه کې د بودايي د فلسفې زده کړو د موبدانو او زده کوونکو د تحصيلي مدرسو او بودايي ابداتو پاتې شونې هلته په ډېره ښه توگه ليدل شوي دي.

که څه هم د (۱۹۰۵) م کال را په ديخوا د پوهانو وروستنيو څېړنو وښودله چې د گنداهاړا حوزه نه يوازې د تاريخي دورو د ډول ډول ادبو او فرهنگ د جذبولو بسترو بلکې د ډبري د عصر يعنې د «پليو ليستيک (Paleolithic)» د زمانې شواهد په کې هم ليدل کېدل لکه چې د مردان د ښار د شاوخوا د «سنگاور (Sanghour)» له سيمې په يوه مغاره کې تر ميلاده ۳۰۰۰-۱۵۰۰

کلونه دمخه کشف شول که څه هم دې زمانې د برونز د دورې پورې تړاو درلود د آریایي قبیلو لیرې دینې د هندوکش له شمال څخه د جنوب خواته په تیره بیا ویدایي یا د (ویدیانو) په دوره کې وې او د ویدیک تمدن پیل د گندهارا په حوزه کې د آریایي تمدن او له گندهارا څخه هغې خواته دهند تر منځنیو سیمو پورې کېدای شي چې د برونز د دورې پای شمېرل کېږي. گندهارا اود مسمي سره دهغه نوم لکه چې دمخه ترې یادونه وشوه په «ریگ-وید» اود هخامنشي داریوش د زمانې په ډبرلیک کې د هخامنشیانو تر واکمنۍ لاندې د ۲۳ سیمو په کتار کې د «گادارا یا گدارا Gradera» تر سرلیک لاندې یاد شوی دی.

د هیروdot په کتاب کې د «تاریخونو» تر سرلیک لاندې، گندهارا د داریوش د پاچهۍ د مالیاتو د راټولولو او عایداتو سرچینه یاده شوې ده. گندهاري وگړي دهغو د اتیکي خانگړنو له مخې زپور او همدارنگه د فرهنگي اړخونو په پاملرنې سره د لوړ مقام لرونکي وو. له بلې خوا ځینې سندونه بښي چې گندهارا له گندهارا له نوم څخه چې «ارودها Arodha» زوی او د «یاتي Yayati» نوسی یا وارث څخه رامنځته شوی دی.

په زیاترو پخوانیو اسنادو کې د گندهارا د حوزې نوم په «کین-تو-لو-کیان-تو-لو Kien - to - lo» او یا ځینې نورو په «کین-تو Kien - to» مسمی کړی دی. چې دا موضوع «پول-پلیوت P- Pelliot» هم تاییده کړی ده او د سترابون د نظریو له مخې د گندهارا سیمه د «گنداریس Gandaris» په نوم یاد شوې ده.

د «الفرد فوشه A. Foucho» او د دوکتور «فری Fray» د نظریو له مخې د موریایانو د امپراتورۍ په زمانه کې گندهارا هم د ټاکلي پراختیا لرونکی وه او هندي کاروانونه د گندهارا له لیاري د گندهارا شمال ته رسېدل.

د « پ. ب. P-Bamm» یو بل عالم په نظر د گنداهاارا کلمه د « گه - نه - دهارا Ga-Na-dharai» په شکل په پنځمه پېړۍ کې د هخامنشی لومړی داریوش په ډبرلیک کې چې د (۵۲۰ تر میلاده دمخه) د بیستون په شاوخوا کې لیدل شوی د « گادارا Ga-da- ralarai» په شکل یاده شوی او د هخامنشی د ستراپی له محلاتو څخه شمېرل شوی ده.

د « کوپت Kopt» (مصر Eggpt) په سندونو او سرچینو کې د گنداهاارانوم د « تیری کانا کوفی Tri- Kana - kofie» په شکل موندل کېدای شي او د توماس Tonvas په نوم د یو بل عالم د وړاندیز له مخې د پایپروس په پانوی کې د گنداهاارا نوم د « کوتاکندهاری Kotya - Kartary» په بڼه لیکلی شوی دی.

تر کومه ځایه چې د پوهانو اثار چې د گنداهاارا په اړوند یې لیکلي دي د گنداهاارا د نومونې، جغرافیوي او فرهنگي اهمیت باندې رڼا اچول شوی ده چې له دې جملې نه «هیرمن گویس»، «گسترابون» الفرد فوشه، فرانس، دایین اکبری مولف، دکتور دانیل شلومبرژه، اوریل شتین، مگ، الف پوگاچینکوا، سیرمورتی میردیلر دکتور خلیل الله اورمی، ریشرما، فوگل، وینبام سمپسون، سپونر، ژوزف هاکن او داسې نور.

که څه هم د گنداهاارا د حوزې محدوده نه یوازې پورتنۍ یادې شوې سیمې شمېرل کېږي بلکې یو لړ نورې سیمې هم موجودې وې چې په هغو کې د گنداهاارا د ګریکو - بودیک دمکتب د ښکلیو هنرونو مظاهر لیدل کېږي، چې له دې سیمو څخه عبارت دی.

تخت باهی (Takhtebahie)، (جمال ګری Jamal - Gehre)، (شهر بهلول Shahre- Bahlol)، (شاجیکی دری Shaji ki - Dehee)، (تهاریلی Tharel)، (موکاساندا Mbkhanda - Sanda)، (ناتو Natha)، (هده Hadda)، (مانیکیالا Manikyala)، (رانی ګت Rani - Ghat) چې دا

نورې لويې او ورې سيمې په مجموع کې هغه جغرافيوې او تاريخي محدوده چې د گنداهاارا تر سرليک لاندې د يو جوړښت په شکل رامنځ ته شوی دی.

گنداهاارا اود هغه مدني او هنري مکتب د مظاهرو بېلگې :

تر کومه ځايه چې دمخه هم ورته اشاره وشوه په بشپړ ډول په دې موضوع څېړنيز بحث په دې ليکنه کې ناشوني ده او يوازې به په نمونه ايز ډول پرې يوڅه رڼا واچول شي :

گنداهاارا يوه له هغو لرغونو سيمو څخه ده چې په هغې کې د کوشاني دورې هنر؛ يعنې يوناني هنر، بودايي تهذيب يا فلسفه، د بودايي تجسماتو تر ځليدلو دمخه دنورو تجسماتو او ديرونو په خوا کې وده او پراختيا وموندله اود هغو وروستنيو څېړنو له مخې چې د يو شمېر پوهانو له دې منځه الفرد فوشه او سيرجان مارشال له خوا (۱۹۰۸-۱۹۰۹ م) کې او همدارنگه پروفيسور «داني Dani» او داسې نورو اروپايي او هندي پوهانو لکه «کومارا سوامی Comarsuamy» افغاني لرغون پوه شاهي بای مستمندي او د نورو له خوا ترسره شولي څرگنده شوه چې د گنداهاارا په حوزه کې د اندو آريايي او اندو يوناني د معمارۍ او هنر تر څنگه د کوشاني دورې د هنر هستيدنه او بيا وروسته د کوشانيانو د سترې امپراتورۍ په دوره کې دهندو کش شمالي برخو ته ور انتقال او پراختيا وموندله چې د بېلگې په توگه دامورود په هغه خوا کې د مرکزي اسيا د سيمو لکه «ايرتام Artam» د کندز، سرخ کوتل، دورمان تپه، چقلاق او داسې نورو زياتو برخو کې له لاس ته راوړلو او کشف شوو اثارو څخه يادونه کېدای شي.

له همدې امله مخکې تردې چې د گنداهاارا په حوزه کې د معمارۍ، هنر او مجسمې جوړونې د طريقې او شيوې په اړه ددې برخې د پوهانو نظرياتو او

فعالیتونو بی تحلیل او وارزول شی نو د یو شمېر پوهانو د خپرنو له مخې چې د گنداهاارا په حوزه کې یې ترسره کړي دي دهغو په ویشنه او مرزبندي باندې رڼا اچول شوې ده.

دکتور دانیل شلومبرژه چې د گنداهاارا یعنی گریکو-بودیک دهنر په اړه ترالفرد فوشه او فوگل درېیم خپرونکی دی، گنداهاارا هغه سیمه بولي چې مدیترانه یا رومن هنر د سترو کوشانیانو یعنی ستر کوشاني کنیشکا د واکمنۍ په دوره کې زیات وروزل شو او پراختیا ورکړې شوه.

په دې سیمه کې د پوهانو د نظریو له مخې د گنداهاارا حوزه د یوې دیني مقدساتو او هنري ارزښتونو د خاورې په توگه گڼل کېدای شي هغه چې زیاتره یې د گنداهاارا په حوزه کې شامل حال نه وو د یوناني هنرمندانو او د اندوگریگ د واکمنۍ په واسطه د تهذیبونو او عقیدو سره د هنري وارد شوو پدېدو سره د ټکر په وجه یې په کشمیر کې د «کونداالاو Kahdalava» د بودایي د ستر مجلس تر پریکړو وروسته د گنداهاارا په تهذیبونو کې ورگډ شو او د گنداهاارا دهنر مذهبي توب یې رامنځته کړ.

په داسې حال کې چې د ځینو پوهانو په نظر د گنداهاارا هنر نه یوازې د کوشانیانو په دوره کې بلکې زیاتره د یوناني او سکایي واکمنیو په زمانه کې لا اعتبار پیدا کړ او په دې باب د لرغونو دورو په برخه کې د علم او پوهې په نړۍ کې یې یو شمېر ارزښتناکې موضوعگانې وړاندې کړې.

خو له هغه ځایه چې د گنداهاارا د تمدني حوزې په بېلابېلو سیمو کې د لرغون پېژندنې خپرنې سرته رسیدلي دي داسې وگڼل شوه چې د بودایي د هنري مکتب او د بودایي فلسفي د تنظیمیدلو لوړې درجې ته رسول د بودایي راهب د یوناني هنرمند له خوا چې دمخه د یوناني هنر او یوناني متولوژۍ له اغېزمنو متاثر شوي وو او د گنداهاارا د یونانو-بودایي هنري مکتب په هستوونه کې یې پوره ونډه اخیستې ده.

که څه هم د گنداهاارا گريکو - بوديک هنر، د نامتو لرغون پوه الفرد فوشه دنوم سره کلک تر او لري. خود گنداهاارا د تمدنی حوزې د پېژندنې د لامل يوازنی پدېده دهغو بودايي اثارو او ابداتو شتون و چې ددې حوزې د پېژندنې د شتون په برخه کې هغه يونانيان مشخص کوي چې د بودايي فلسفې او يوناني تمرکز د څرگندتيا موندنې لپاره تر ميلاده (۱۳۰) کاله دمخه له شمال څخه جنوب ته را خپاره شوي وو.

له بلې خوا نه مخکې تردې چې په گنداهاارا کې د يونانو - بودايي هنري مکتب، ددې هنر دهستيدو د سرچينې او زانگو په توگه په ځليدلو راشي، زياتو پوهانو د هنري مکتب د هندو کش په شمال په تېره بيا په بلخ کې گڼلو چې ددې مکتب له پلويانو څخه يو د کتور دانيل شلومبرژه او ژوزف هاکن و.

په هر صورت د الفرد فوشه کيندنې چې په لرغونې بلخ او ورپسې د ژوزف هاکن له خوا په کندز او بيا د جاپان د کينونو د پوهنتون د لرغون پېژندنې هئيت په درکان تپه او چقلاق تپه کې کيندنې وکړې بيا يې هم ونه کړای شول چې هغه تيوری او طرحې چې دهندو کش په شمال کې د يونانو - بودايي د هنري مکتب د هستيدنې د سرچينې په توگه دتاييد وړ وگرځوي. خو د يونانو - بودايي هنري مکتب په خپل ذات کې د گنداهاارا د هنر زيربنده ده چې هم د تاريخي پېښو له پلوه او هم د يوناني هنر له پلوه په گنداهاارا کې د يونانيانو د شتون سره د ساختماني يا معماري، بودايي تجسماتو، اصيل فرهنگ له پلوه د هنري مطالعاتو په برخه کې د پوهانو لپاره د علمي لارښودونکو له پلوه نوی باب پرانېست چې له دې منځه د بودايي فلسفي سره د گنداهاارا هنر هستوونکي د گنداهاارا او سيدونکي او هنرمندان کېدای شي.

د ميرمن پوځاچينکولو او رېشرما د نظريو پر بنا د بودا لومړنۍ مجسمه د «کوانا Kuvana» د ستر مجلس وروسته د جلندر او يا د کشمير په «گنداهارا» کې د «مهايانا» سترې طريقې اود «هنایانا» ياد «ژغورنۍ» د کوچنۍ طريقې د کوشانيانو په دوره کې په رامنځته کېدلو سره په هنري تجسماتو کې د بودا مجسمه د لومړي ځل لپاره را څرگنده شوه. په لومړي کړت گنداهاري هنرمندانو د دې اجازه وموندله چې د مجسمې په چوکاټ کې د انسان په بڼه بودا ته ځلا ورکړي.

خو د څېړنپوه عزيزي د نظريې له مخې د بودا د مجسماتو او بودايي معبدونو رامنځته کېدل په لومړني شکل او يا ډېر کم د «اندوگرېک Indo Grec» او ساکايي پاچهانو د واکمنۍ په زمانه کې د ميلادي تر لومړۍ پېړۍ دمخه د گنداهارا په حوزه کې به رامنځته شوي وي.

چې ډېره ښه بېلگه يې د «لوريان تالگه‌های Loryan - Tanghai» په مجسمو او د بيمارانو د تبرکاتو په مشهورو جعبو کې گڼلای شو چې دا نظريو بل نامتو محقق او د عالم سيرجان مارشال هم تاييد کړي دي. که موضوع را ونغښتل شي گنداهارا د خپلو مدني سيمو د شتون په اعتبار څه د باختر د سوجه فرهنگ له مخې او څه د گريک هلنيتي او بوديک هنر سره د خلطتوب له مخې د باختر د مدني او تر هنري مکتب يا د معمارۍ او ښکليو هنرونو د رامنځته کېدو خاوره او د ودې او تکامل او پراختيا مرکز گڼل کېږي.

چې له نيکه مرغه څېړنپوه نظر محمد عزيزي به دا ارزښتناک او ډېر گټور اثر ليکلی دی او په دې برخه زياتو پوښتنو ته قانع کوونکی ځوابونه وړاندې کولای شي.

اخځونه:

۱. معماری و هنرهای ظریفه گندهارا و باختر در عصر کوشانی ها، نظر محمد عزیزی، مطبعه کاروان، ۱۳۹۱ کال، ۹ مخ.
۲. جغرافیایی تاریخی افغانستان، میر غلام محمد غبار، مطبعه دولتی، سال ۱۳۲۸، ۸۵ مخ.
۳. معماری و هنرهای ظریفه پورتنی اثر، ۸ مخ.
۴. ددی اثر تر ۲۸ مخه پوری بیل بیل مخونه.

باسول

د ننگارا هارا يوه بله مهمه لرغوني سيمه او ښار باسول دي، چې د افغانستان د ډېرو پخوانيو مذهبي سيمو څخه شمېرل کېږي. دا سيمه د کابل سيند د مسير ښي خواته او د ننگرهار د ناوې په شمال ختيځه برخه کې پرته ده او يا باسول د پخواني ننگاراهارا او اوسني جلال اباد ښار د جنوب ختيځ په ۵۰ کيلومتري کې موقعيت لري، هغه سيمه چې د جلال اباد له مرکز او د خيبر د دري تر سيمو وروسته د پېښور په لوري ترې لار غزیدلي ده.

باسول چې د کابل سيند په اوږدو کې موقعيت لري او د يو شمېر واديگانو او کليو درلودونکې دي، د کابل سيند په مخالف مسير کې هم يو شمېر کلي شته دي چې د بېلي، سمڅي او چکنور په نومونو يادېږي. د باسول لرغوني موقعيت دهغو شمېر تپو او غونډيو پورې تړاو لري چې د هغو په اوږدو کې هسک هسک غرونه شته دي او يو مهال هلته د هغه په زړه پورې موقعيت ځانگړې اهميت درلود او يوه هغسې سيمه ده چې د بودايي آيين پيروان او مرتضانه هلته او سېدل او په عبادت يوخت وو، او س هلته پخواني آبادي او برم دومره محسوس نه دي.

هغه لرغون پېژندونکې چې د لومړي ځل لپاره يې د دې سيمې د فرهنگي مظاهرو، عقيدو او معماري په هکله زياتې څېړنې ترسره کړي او دغه سيمه يې له پخواني اوږدې زمانې راهيسې د بودايي معبدونو او بودايي آئين د پيروانو پر باب معرفي کړي ده، هغه د ويليام سمپسون (W. Simpson) په نامه يو لرغون پوه ؤ په دې سيمه کې د جاپان د کيوتو د پوهنتون لرغون پېژندونکو هميشه څېړنې ترسره کړي دي او د افغانستان

ختیځو سیمو د سمخو، معبدونو، ستوپو، تجسماتو او داسې نورو اثارو په اړوند او د هېواد په فرهنگي تاریخ کې یې خورا ښه معلومات ورزیات کړل. د باسول سیمه چې د بودايي آئین یوه اړونده سیمه ده، هغه شمېر اثار او نښې نښانې چې نوموړو لرغون پوهانو کشف کړي، د څلورمې او پنځمې میلادي پېړۍ پورې یې اړه درلودله. د باسول د هنري او د معمارۍ شتمني او دهغه د سمخو صورت بندي یې بې له شکه د گنډاهارا د هنري مدرسې اغېزمنې ده، هغه خټیني او ستوکي مجسمې او په بېلابېلو مواردو کې بودايي دیوالي انځورونه د بامیانو د سمخو د هنري مکتب د ۵۵ متري او ۳۸ متریزې مجسمې د رواقونو او گنډاهارا د حوزې د وروستیو دورو د تاریخي اثارو سره ورته والي لري، چې د مهندسي سبک او شیوه او د هنري محاسبو ترکیب بندي یې په هندي سبک او شیوه دي او لکه چې په بامیانو کې دغه ترکیبونه د ساسانو - گوپتا د هنر سره ورته والي لري.

هیوان تسانگ چيني سيلاني په اومه ميلادي پيړۍ کې د نگاراهارا او دهغه له اړوندو سیمو څخه کتنه کړي، او نوموړی له ۲ زرو بودايي راهبانو او برهمنانو او له سلو معبدونو څخه چې د مهایانا په طریقو وو، یادونه کړې ده او له ۳۰۰ تنو نورو راهبانو څخه چې د نگاراهارا په شمالي غرونو کې موجود و هم یادونه کړې ده چې ممکن د باسول د شمالي برخې په دوام د هیوان تسانگ د رپوټونو له نمونو څخه به وي بنایي وویل شي، چې د باسول دا بودايي سیمه لاریاتو مسلکي څېړنو ته اړتیا لري او ممکن له دې سیمې څخه لکه د نگاراهارا د نورو لرغونو سیمو په شان لرغوني اثار را سپړل شوي او لوټ شوي وي.

د اوو د عدد خواړ خېزې ځانگړتياوې

يو شمېر عددونه څه د مطلق عدد په شکل او څه د رتبې عدد په شکل، څه د اشخاصو د ضمرونو په متابعت څه زمور په ټولنيز ژوند کې او څه په پښتو ادب کې په تېره بيا په فلکوریکي ادبياتو کې خاص ځای لري او د دوی پر بنسټ زمور د ولسي ژوند د ځانگړتياوو د بنسټلایزو ايزو اړخونو د هېندارۍ په توگه مور ته يو شمېر بېلگې او مميزات راښوولای شي دا عددونه په بېلا بېلو شکلونو په عمومي ډول په انگيرنو، متلونو، لنډيو عمومي اصطلاحگانو او نورو برخو کې ورگډ شوي، زمور د پخوانيو او اوسنيو وگړو د پراخ استعمال موارد يې پيدا کړي دي چې له دې جملې نه د «۷» عدد د خواړ خېزو ځانگړتياوو په باره کې يو څه څېړنيز بحث کېږي.

د اووه عدد د تقويم له مخې :

له ډيرو پخوانيو زمانو راهيسې په عمومي ډول په ورځنيو محاورو کې تر بلې هرې پدې څخه چې زيات کارول کېږي د اوني يا هفتې نومونه دي. هفته چې له اوو ورځو لکه شنبه، يکشنبه، دوشنبه، سه شنبه، چارشنبه، پنجشنبه او د جمعې له ورځو څخه عبارت ده، په زياترو ژبو کې يې نومونه شته دي، حتی په پښتو کې د شنبې، يو شنبې، دوه شنبې درې شنبې، څلور شنبې، پنځه شنبې او د جمعې له ورځې نه په غير نور سيمه ايزو نومونه هم لري لکه خالي (شنبه) د گل ورځ او د زيارت ورځ او داسې نورې.

د رنگونو له مخې :

په خپله د طبیعت د منظرو په مظاهرو کې رنگ هغه طبیعي عیني پدېده ده چې په عمومي ډول په همیشني ډول د نړۍ او چاپېریال په هره برخه کې تر سترگو کېږي.

که په کویلي توګه رنگ تعریف شي، نو هغه د (نور) اغېزه ده، هغه چې د جسمونو ظاهري بڼې ته بېلابېل رنگونه ورکوي، او د فزیک له مخې هغه اغېزمنې ده چې په سترګه کې د نور د انعکاس له کبله رامنځته کېږي. البته دا د نور هغه عام فهمه تعریف دي چې د پښتو اریانا دایرة المعارف په شپږم ټوک کې وړاندې شوي دي په دې اثر کې بیا د نور له منابعو څخه به غیر د هر جسم رنگ د هغه د نور د څرنگوالي پورې اړه لري د بېلګې په توګه د سپین نور که د یو سور گل په پانېو باندې ولوېږي نو د دغه گل پانېه بې له سور رنگه نور ټول رنگونه جذبوي او یوازې سور رنگ ته انعکاس ورکوي له همدې امله هغه سور په نظر راځي په همدې ترتیب د ونو د پانېو شین والي او داسې نور.

مګر اصلي رنگونه چې د منشور په واسطه ښکارېږي (۷) ښودل شوي دي. (۱) سور (سرخ)، نارنجي، ژیر (زرد)، شین (سبز)، آبی، نیلی او بنفش د هماغه اثر ۱۰۸-۱۰۹ مخونه.

- په کمان رستم (د بوډۍ ټال) کې :

چې رنگین کمال ژیره زرغونه او قوس قزح باندې هم یادېږي او د معمول له مخې د پسرلی شیبه ایز باران وروسته او د تالندي او برینسنا نه وروسته د فضا په لمنه کې ښکارېږي دغه ډېر ښکلي او په زړه پورې منظره یې یادو شوو تجزیه شوو رنگونو څخه ترکیب موندلي دي.

- اوه آسمانونه یا (د فضا اوه طبقې) :

- چې د لوی خدای د یزداني قدرت لویه نښه ده له اوو طبقو څخه یې په دې ترتیب ترکیب موندلی دی.

۱- لومړی طبقه له اوسپنې څخه (اتمو سفیر)

۲- دویمه طبقه له مسو څخه (سلتو سفیر)

۳- درېیمه طبقه له سرو زرو څخه (اوزون سفیر)

۴- څلورمه طبقه له سپینو زرو څخه (ایونو سفیر)

۵- پنځه طبقه له پولادو څخه (اکوزه سفیر)

۶- شپږمه طبقه له جستو څخه (اکمونو سفیر)

۷- ؟ (۲) (۲)

- او ه جنتونه او (۷) دوزخونه هم له اووگونو مذهبي پدېدو څخه شمېرل کېږي.

د نظر په اتفاق سره د نړۍ د یو شمېر عجایبو له پلوه د اعجوبې خورا وتلي توب لري.

۱. دمصر اهرام :

دمصر اهرام په تدریجي توګه ۳۰۰۰ تر ۱۸۰۰ له میلاده دمخه ودان شوی دی او له ټولو نه ستر، مخکنی او لرغونی یې (ساکاراس) دي، چې نسبت یې لوی فرعون (خعوپس یا خوقوتي) ته ورکول کېږي او په ګیزه (جیزه) کې د ابوالهول مجسمې ته نږدې په دیارلس جریبه ځمکه کې آبداه شوي دي.

۲. څوړند باغونه :

دا باغونه دهغې سیمې د یوې مقتدرې ملکې (سمیرامیس) له خوا په ځانګړې اسلوب جوړ شوي دي دوی اصلي منظره یې د یو لوی رودګي چې د پاچهي مانۍ تر څنګه تېریده بنکارېدل او داسې په بنکارېدل چې ددې بڼو نې ټولې نسکورې دي.

ددې نسکورو باغونو د جوړونې نسبت د بابل پاچا (بخت نصر) ته هم کېږي چې ۲۰۰ کاله تر میلاده دمخه نوموړي پاچا خپله ملکه دهغې د خوشالتیا له یوې غرنې سیمې څخه د څړو بیودي لرونکې سیمې ته

راوستلي وه د باچا په امر پنځه پوريز نسکور باغونه چې له هريو پور تر منځه فاصله يې ۵۰ فته وه جوړ کاندې.

۳. د ژئوس مجسمه :

د يونان د خدايانو لوی خدای چې روميان ورته (ژوپيټر) وايي د ناستې ځای د الپ په غره کې ؤ چې ددې خدايانو (نفوذ باند) يونامتو هنراو مجسمه جوړونکي (قيدياس) (۴۳۱-۵۰۰) ق م د آلپ په غره کې دا مجسمه جوړه کړه ددې مجسمې تنه له عاجو، کالي يې له سوچه سرو زرو، سترگې يې له الماسو، زيره يې له ياقوتو او زمردو څخه و.

۴. د اپولون مجسمه :

دا مجسمه چې د يونان او روم د خدای (دن) يوه لويه مجسمه وه د (رودزيا اودس) په خليج کې د مديترانې د سين په غاړه ودانه شوی وه. دې ډبرې لويې مجسمې سل فته لوړوالي درلود او کښتيو کولای شو چې ددې مجسمې د دود لينگيو له منځه څخه چې په دو ستنو ولاړه وه تېره شي. دا مجسمه د (رودز) په نامه هم يادېږي له دې مجسمې څخه د کښتيو د تگ لارې په مقصد هم استفاده کېږي، د مجسمې تر سترگو شاته يو لوی او قوی سمندري څراغ ايښودل شوی چې له لېرې ليدل کېده، همدارنگه ددې مجسمې په لاس کې يو څراغ ايښودل شوی چې د ځينو توکو په سبب په شپو کې بليده.

دا مجسمه په کال ۲۲۴ تر ميلاده دمخه د يوې سختې زلزلې په سبب له منځه لاړه.

۵. د دماين (ارتمس) معبد :

دا معبد د يوې پېړۍ په اوږدو کې جوړه شوی ؤ د سپينې مرمرينې ډبرې حيرانوونکو نقاشيو لرونکي وه په پنځم ق م کې د (قافه سوس) په ښار کې

چې د (اژه) درود تر څنډه پروت و ولاړه وه دا معبد ۴۲۵ فته سور و ۱۲۵ مرمړینې ستنې یې درلودلې، د هرې ستنې لوړوالی یې نږدې ۵۰ متر و. په ۳۵۲ میلادي کې دا معبد د (اردستوسس) له خوا وسوزول شو، چې د مقدوني سکندر د زیربډنې د شپې سره مقارنه وه، بیا وروسته (تشدور) دا معبد ودان کړ خو بیا د وحشي (گوتیانو) د يرغل په وجه چې په اروپا یې وکړد (الاریک) له خوا وړان شو.

۲. د موسولوس مقبره :

دا شخص یعنی (هالیکارناس) (کاری) په کوچیني اسیا کې د یونبار واکمن و (۳۵۳-۳۷۷ ق م) د موسولوس تر مړینې وروسته ددې کونډی، (اریتمس) چې د خپل مېړه سره یې زیاته مینه درلودله دا پرتمینه مقبره جوړه کړه هغه مرمړینې ستنې چې ددې قبر شاوخوا ته ولاړې وي د یو مخ څوړي سطحې غونډۍ باندې تعبیه شوي وي پردې سطحه یوه ارا به ایښودل شوې ده.

دا مقبره هم د یوې زلزلې په وجه و یجاړه شوه او د اثارو ټوټې یې په برتش موزیم کې شته دی.

۷. د مصر د سکندریي د سین فانوس :

د نړۍ د نورو تجارتي مرکزونو د رقابت له مخې دا لوي سمندري څراغ جوړ شو چې د (زمرد) دمجمې څلور برابره یعنی ۴۰۰ فته جگ و ۲۰۰ کاله تر میلاده دمخه د (پتولمي فیلادنفوس) له خوا جوړ شو او هغه خدایانو ته وبخښه، ددې څراغ په پاسني برخه کې به اور بلېده او شغلې به یې د شاوخوا د لویو هېندارو له انعکاسه خپریدلې او له لېریو مسافو څخه به یې کښتیو ته لارښوونه کوله، دې څراغ ته د خرو دکاروانو په واسطه د سون توکي ورپورته کېدل خو چې د دوو لاملونو په وجه له منځه لاړ په ۴۰۰

میلادی کال کې یې یوه برخه وسوځېدله او پاتې برخه یې ۱۳۷۵م کې زلزلې
ویجاړه کړه (۳).

ددې اثر په حواله د چین دیوال، په مصر کې د (ابوالهول) مجسمه، په
ایتالیا کې د (ذپیترا) برج هم د نړۍ له عجایبو څخه شمېرل کېږي په همدې
ترتیب تاج محل (په هند کې) او د هېواد په کچه د اوو گونو عجایبو څخه د
بامیانو بتان، د جام منار، د کابل د شیر دروازي او اسه مایې پر غرگوټو
دیوالونه، په بلخ کې د خواجه پارسا جومات، د کندهار چهل زینه او داسې
نور هم شمېرل کېږي ده.

(۷) عدد د عنعنوي او دودیزې ځانګړتیا له پلوه :

هره کله چې د یوې نوې واده شوي ناوې د مېړه په کور کې اوه ورځې تېري
شي نو د ناوې د مور او پلار کورنۍ یې د څو شپو ورځو د تېرولو په خاطر
خپل کور ته بیا یې چې ددغه دود ته اوومه وایي او هر کله چې د مېړه کور
ته ورستنېږي چې پلرګني ورته د خپل پرنې کورني له میراث د نښې په توګه
ورته مېړه، وزه، خسي (بچه ماده ګاو) کټې (بچه ماده کاومیش) او داسې
نور ورکوي. (۴)

۲. د ماشوم د زیرېدنې اومه ورځ :

دا دود د ماشوم له زیرېدنې څخه اوه ورځې وروسته په دوو شکلونو ترسره
کېږي هر کله چې په کومه کورني کې د ماشوم له عمره اوه ورځې تيري شي
نو ویل کېږي چې (ماشوم له شپو نه ورا ته) په دې مفهوم چې ګوندې د هغه
د مړینې خطر کم شو، بله دا چې په دې نېټه د هغه مړیجي ورته وایي د یوه
محفل په ترڅ کې ترسره کېږي، چې په عمومي ډول دنوم ایښودنې
صلاحیت د کورني دمشر او مشري پورې اړه لري. په دري کې دې عنعنې ته
(شب شش) ویل کېږي.

۳. د ماشوم اوه کلنۍ :

هغه مهال چې د یو ماشوم اوه کاله تیر شي نو په طبیعي ډول یې د طفولیت غاښونه لویږي نو په عامه اصطلاح د ماشوم د عمر دغې مودې ته اوه کلني وایي.

- د (۷) عدد په پښتو نارو، لنډیو، متلونو او نورو اصطلاحگانو کې زیات موارد لري.

- دنوروز د نوی (کال) د دودونو له پلوه د (۷) عدد ځانگړنه:

۱. هفت میوه :

دا هغه نوروزی دود دی چې هر څوک ورسره پوره اشنایی لري او په زیاترو کورنیو کې په تېره په ښاري کورنیو کې سرته رسېږي. د نوی کال په شپه ځینې کورني اوه ډوله وچه میوه لکه پسته، بادام، چارمغز، کشمش، سنځلې کشته او چلغوزه تر پریمنځلو وروسته په اوبو کې جوشوي او ترکیبي شربت ځینې جوړېږي او د نوی کال په سهار ترې د کورني غړي او یاور کره ورغلي کسان استفاده کوي.

۲- هفت سین هم دی نورزوي دود ته یو ورته دود دي. اڅونه:

۱- شل غوره څېړنيزې مقالې، رازقي نړيوال، خيبر خپرېدويه اداره ۱۳۹۳ کال، ۱۲ مخ.

۲- کوچني دايرة المعارف، خطي اثر، رازقي نړيوال.

۳- پښتو آريانا دايرة المعارف، ت ۲- ۱۳۵۵ کال دولتي مطبعه ۵۲۷- ۵۲۸ مخونه.

۴- عددونه او اندامونه فلکوریکې او کلتوري بحث، رازقي نړيوال، ناچاپه اثر د پښتو اتنوگرافیکي څېړنه، رازقي نړيوال، د سرحدونو او قبایلو چارو وزارت د ازادي مطبعه ۱۳۸۸ کال ۱۳۹ مخ.

د امير عبدالرحمن خان د زمانې عمراني يادگارونه

لکه چې څرگنده ده که څه هم د امير عبدالرحمن خان د زمانې د يادگارونو په رامنځته کولو کې د بهرنيو هېوادونو د ساختماني سبکونو او عمراني ځانگړنو څخه کار اخېستل شوي دي خو په واقعيت کې دا ټول ددې هېواد د استادانو او صنعتگرانو او معمارانو د مهارتونو وياندي بېلگې دي او که له واقعيت سترگې پټې نه شي د امير عبدالرحمن خان د واکمني په دوره کې چې د دولت داري په پوهي سربېره يو فرهنگي شخصيت و په هېواد کې يې په نوي سبک د ډيرو بنکليو ودانيو د جوړولو سره ځانگړې مينه درلودله، چې په کويټلي ډول په دې توگه بنودل کېدای شي.

- د کابل او سني جمهوري ارگ.
- د او سني زرنگار په پارک کې عمارت، گلستان سراي او عمارت بوستان سراي
- عمارت مهمانخانه:
- چې د کابل ولايت د او سنيو ادارو په شکل يې بڼې بدلون موندلي دي.
- د شهر آرا برج:
- چې په شپږ رخه ډول په څو منزلونو کې د تپه ماران په ساحه کې جوړ شوي او همدا اوس د يوې کتېبې د شتون سره په خپل حال پاتې دي
- کويټي ليندنې:

چې د فرهنگ ضد عناصرو په واسطه و سوزول شو او اوس يې نښه نښانه پر ځای پاتې نه ده دا کوتي هارتل پل ته نږدې په شمال خوا کې پرته، او د امان الله په دوره کې د کابل لومړني راډيو له دې ودانې په خپرونو پيل وکړ.

- د کوتوالۍ مشهوره گنبده:

چې پر ځای يې د خيبر رستوان او سينما جوړه شوی ده.

- د بابر بنې دملکي حرمسرای:

چې د کابل ښاروال د پيلوم انجينر محمد يونس نواندیش په وخت کې يې جگړې ځپلې کنډواله بيا ورغاول شوه.

- عمارت باغ چرمگر:

د ملالي ليسي په سيمه کې ممکن د انتانې روغتون ودانۍ وي.

- عمارت سراى عليا: چې اوس يې نښه نشه.

- د عيد گاه جومات او شاهي جومات.

- د پل خشتي جومات: چې په خپل ذات کې د کابل ښاريو بې ساري جومات دي.

- سلام خانه عام او سلام خانه خاص: چې سوزول شوی او پر ځای يې د کابل سينما جوړه شوه او اوس يې په سيمه کې د استقلال د ليسي ودانې ده.

- د باغ بالا عمارت: يعنې د باغ بالا سمبوليکه او ښکلي کوتي، چې دامير اداري مرکز و بيا وروسته ميلمستون او د موزيم لپاره ترې کار واخېستل شول نیکه مرغه د وروستنيو جگړو په مهال دومره زيانمنه شوی نه ده.

- په زرنگار پارک کې: په خپله د هغه امير مقبره چې په يو پوريز ډول وه او وروسته د امير حبيب الله خان په دوره کې په سمبوليک ډول دوه پوريزه او گونبدي شوه او اوس په خپل حال پاتې او د

اطلاعاتو او کلتور وزارت د آبداتو د ساتنې او څارنې د ریاست
مقردي.

- عمارت جهان آری خلم: چې په خلم کې پروت دي او د خلم د جهان نما د مانی په نامه یادېږي یو نسکلي باغ لري او په دې وروستیو کې بیارغول شوي دي.
- د پغمان سلام خانه: چې یوازې کنډواله یې پاتې ده.
- دمهتاب کلا مانی او باغ: چې د هغه امیر مقر دولتي مېلمستون و او تر جگړو دمخه د یوې عسکري قطعه مقر شو، اوس یې دومره نښه نشانه پاتې نه ده.
- د چهلستون پخواني مانی: چې د باغ هندو په سیمه کې جوړه شوي ده او بیا وروسته سمبولیکه مانی جوړه شوه، اوس یې یوازې اسکلیت پاتې دي.
- د هرات د زرنکار عمارت
- د جلال آباد شاهي مانی: چې له نیکه مرغه روغه پاتې او د بناغلي شیرزی د ولایت په وخت کې بیارغول شوي ده.
- د منزل باغ ودانې:
- د کندرهار ښار ته په نږدې برخه کې یو شمېر پلونه
- په کابل کې یو شمېر قشلي: د کلوله پشتي استحکامې کلاوې چې اوس هم په خپل حال پاتې دي.
- په خوست، د هدادې او هرات کې پوځي قشلي، زما په عقیده د ننگرهار د پخواني فرقي قشله

باغ ممله یا نمله ننگرهار

از باغهای سمبولیک، نفیس ترین و پر لطافت ننگرهار قدیم یکی هم باغ ممله یا نمله می باشد که از جمله یادگارهای عمرانی دوره تیموریه محسوب میشود.

وجه تسمیه ممله یا نمله :

ممله به زبان انگلیسی است و به زبان عوام یا عامیانه نمله که مفهوم مورچه را افاده می کند نامیده می شود، روایت است که حضرت سلیمان (ع) مورچه را در آنجا مهمانی داده پس به اساس آن مردم محل نام منطقه خویش را نمله گذاشتند.

همچنان مم به لفظ هندی، زنان انگلیس را مم یعنی میمه می گفتند، فلذا ممله له لفظ انگلیسی به زنان اطلاق می گردید که انگریزها بخاطر تفریح به این باغ می آمدند.

نام باغ نمله به دو اصطلاح تحریر گردیده یعنی ممله و نمله که این هر دو نام در بین مردم مروج بوده و به آن هر دو بیش یاد می کنند. (پس منظر تاریخی ص ۱۵۱).

در مورد وجه تسمیه این باغ نویسند مقاله متذکره فوق محمد رحیم اندرابی می نویسد: ... باغ را شاجهان اعمار نموده و نام نمله را بر آن گذاشته زیرا نام دختر شاه جهان نمله بود البته این نظر قابل تامل است. وجه تسمیه این باغ هر چه بوده باشد بحث مزید و مستند را ایجاب می کند که نسبت نداشتن مأخذ معتبر در خصوص از تفصیلات مزید صرف نظر میشود.

موقعیت باغ ممله :

اصلاً نمله قریه ایست که در ۳۲ کیلومتری جنوب غرب شهر جلال آباد موقعیت داشته در ۲۰ درجه و ۲ دقیقه و ۱۵ ثانیه طول البلد شرقی، ۳۴ درجه ۱۸ دقیقه و ۱۵ ثانیه عرض البلد شمالی موقعیت دارد که به شکل مربع ۲۲۵۰۰ متر مربع و یا دارای صد جریب مساحت بود زمین را احتوا می دارد.

اگر از نگاه جغرافیوی موقعیت نمله ارئه گردد باغ نمله در وادی خوگیانی در پائین سپین غرو یا در دامنه پایینی (سفید کوه) واقع است. که شاهراه سابقه جلال آباد و کابل از نزدیکی این باغ می گذشت یعنی در مسیر راه کاروان رو به خصوص بر سر راه کابل و نیم قاره هند احداث گردیده است و یا این باغ که در پشت وادی سرسبز سرخورد بعد از یک دشت خشک موقعیت دارد.

بانی و تاریخ احداث باغ ممله :

قبل از آنکه این باغ احداث شود درین محل مردمان زنده گی نداشتند و حیثیت یک ساحه جنگلی را دارا بود.

در مورد احداث این باغ در بین مردم عوام نظریات گونه گونه آنهم به قسم فلکوریک موجود بوده بعضی ها به این نظر اند که باغ نمله را پری ها ساخته اند که درین باغ باغبانان سابقه پری ها را دیده اند و در بین این پری ها از نام « بدر جمال» و معشوقه افسانوی سیف الملوک ذکر رفته است: و این ادعا را عبدالحکیم باغبان سابقه باغ چنین ذکر داده است. قبل از احداث این باغ در آنجا دشت و جایگاه پریان بوده که خودش شاهد برخورد به آنان است.

ولی موضوع اینکه موثق و باور کردنی است که این باغ در عصر شاه جهان اعمار گردیده است چنانچه عبدالحکیم باغبان موصوف گفته است در باغ سنگ نوشته بود که مربوط دارا شکوه پسر شاه جهان و در سنگ مرمر

نقش گردیده و انگلیس‌ها آنرا توسط فیل به هند برده بود این بیت از آن سنگ نبشته است.

اسم من دارا شکوه

یک باغ ساختم در بیخ کوه

اگر متن سنگ نوشته واقعاً همین بوده باشد می‌تواند چنین پنداشت که باغ نمله در عهد شاه جهان تهداب گذاری شده اما در عصر دارا شکوه پسرش به پایه اکمال رسیده است.

باید گفت که شهزاده خرم ملقب به شاه جهان، پسر جهانگیر نواسه جلال الدین اکبر و کواسه محمد ظهیر الدین بابر بود.

به گفته مرحوم مسافر خان رئیس خیل عضو علمی مرکز زبان و ادبیات اکادمی علوم، با وجودی که دوره حکمروایی شاه جهان در هند سپری شده اما بسا کارهای عمرانی را به پایه اکمال رسانیده است که از جمله آنها باغ تاریخی نمله را می‌توان نام برد، این باغ در ماه شعبان المعظم ۱۰۵۲ هـ ق احداث شده اما بر مبنای که مرحوم احمد علی کهزاد در صفحه ۱۹۷ م ۲۱۲ کتاب جلد اول بالاحصار و بیشه‌های تاریخی آن ارائه داشته نام و یادی از منطقه نمله برده است نه از باغ نمله، مرحوم کهزاد یاد آور می‌شود که شاه جهان در راه عزیمت به هند در دهم ماه رجب ۱۰۵۷ هـ ق به باغ نمله رسید عمارتی که سال گذشته در آن امر اعمار تعمیر داده بود به پایان رسید و مورد استفاده قرار گرفت و باغ نمله درین وقت از طرف شاه جهان «خلاف قول قبلی» به باغ فرخ افزامسمی شد و معلوم میشود که این تعمیر همان تعمیر یست که در هند پایانی آبشارها در سه طبقه ساخته شده بود.

سبک ساختمانی باغ ممله :

در خصوص انگیزه احداث باغ نمله محقق محمد رحیم اندرابی در شماره اول سال ۱۳۸۴ مجله باستان شناسی به این شرح معلومات ارائه نموده است.

زمانی که پسر کوچک شاه جهان از باغ‌های باغبانی سرخورد و چارباغ آگاهی حاصل نمود، از پدر خود تقاضا کرد که برای او نیز یک باغ اعمار نماید شاه جهان در جواب پسرش گفت: برای شما در دامنه‌های سفید کوه باغی بنام نمله اعمار می‌نمایم. نخست شاه جهان از طریق نغاره زدن مردم نمله را دعوت نموده برای کنندکاری تهداب باغ به کار آغازیده و به واسطه نغاره دوم از مردم منطقه دعوت نمود تا برای نهال شانی و کندن چقوری‌ها اشتراک کنند، بعداً در عصر شاه جهان به صورت منظم سرکهای باغ کشیده شد که طول آنها ۳۰-۴۰ متر می‌باشد و به شکل مرتبه که نمایانگر دوره مدنیت مغلی است، گرد باغ به شکل مربع برای زراعت بوته‌های زینتی و گل‌ها در نظر گرفته شده، در کنار سرکها جویچه‌ها و خاطر آبیاری پنجه جنارها کشیده بود.

سرک عموماً باغ شمالاً و جنوباً امتداد داده شده، نظر به وسعتی که سرک دارد ۲ یا ۳ متر همزمان در آن حرکت کرده می‌تواند، ارزش تاریخی بیکه باغ نمله آنرا دارا است در افغانستان و منطقه مثل و مانند آن وجود ندارد که به عین شکل و نقشه باشد. (۱۵۲ص)

برای آبیاری و ایجاد فواره‌ها و شرشره‌ها، آب از فاصله در حدود ۲۵ کیلومتر، از منطقه سرکی خیل خوگیانی با حفر نمودن کانالی به عمق یک متر و عرض ده متر به باغ آورده شده است و از برکت همین آب فراوان بود که بعد از احداث آن در اطراف باغ قریه‌ها نیز بنام نمله اباد گردید.

این باغ از نگاه سبک ساختمانی خود حایز مزیت‌های فراوان می‌باشد. طبقه بندی زمین و سبک اعمار شرشره‌های آب باغ از سبک معمولی

باغها نماینده گی می کند که در عصر مغلی های هند در نیم قاره هند و افغانستان اعمار شده اند.

وضع ظاهری باغ نشان میدهد که در یک ساحه نشیبی قرار گرفته و آب با آرامی و با تمکین و جوی های عریض و کم عمق سنگی جریان یافته و به منظور به میان آوردن شرشره به آب مذکور آبریزه هایی به ارتفاع تا یک و نیم متر اعمار گردیده است.

در بلندی آبریزه ها جاهای برای گذاشتن شمع یا چراغ در نظر گرفته شده است که در هنگام شب به مقصد تنویر و زیبایی بخشیدن به باغ و شرشره آب چراغها و شمع های رنگارنگ در آنجا روشن می گذاشتند و از مقابل نور آن لایه نازک آب فرو می افتاد و به این گونه فضا و صحنه شاعرانه و ظریفانه را ایجاد می کرد.

در ساختمان آرایشی و تزئینی باغ، چهار جوی به طول تقریباً ۳ متر و یک فواره نسبتاً بزرگ حوض کم عمق و چهار آب ریز مقبول اعمار شده است. درست در قسمت پایینترین آبراه در مقابل شرشره ها و آبریزه های قصر سه منزله بی قرار داشته است که امرا از آنجا به تماشای منظره دل آویز باغ و شرشره های آب می نشستند. متأسفانه امروز از آن قصر با شکوه جز تل تهداب به خاک خفته چیز دیگری باقی نمانده است.

این قصر در محلی از باغ اعمار شده که از طرف روز و شب بیننده می تواند از شرشره فواره و جریان آب لذت برد، چه بسا که از طرف شب در روشنی چراغها منظره شاعرانه تر را بخود می گرفت. (از مقاله محترم تازه).

قرار اظهار عبدالحکیم باغبان باشی ۷۵ ساله از مدت ۴۰ سال به این طرف در باغ نمله مصروف خدمت است: «باغ نمله دارای تاریخ بوده و تاریخ آن در یک لوحه سنگی «که قبلاً نیز اشاره شد» نوشته شده بود وقتی که

انگلیس ها به افغانستان لشکر کشی نمودند لوحه سنگ باغ را توسط فیل به هند برتانوی بطور یغما و غارت انتقال دادند.

عبدالحکیم از پدر خود عبد السلام نقل قول می کند که سرگذشت بردن کتیبه مذکور به همان طور بود که گفته شد. ازین که در باغ نمله کدام نوع درختان تزئینی و میوه دار و گلها به آن زیبایی و ظرافت بیشتری داده بود، در مجله مذکور موضوع به این شرح دنبال شده است در باغ نمله صدها درخت وجود دارند که از آن جمله می توان از درختان سرو، صنوبر، ناجو، پنجه چنار، لوکات، نارنج، لیمو، مالته، سنتره، سیب و ... نام برد.

در زمان امیر حبیب الله خان برای غنامندی باغ انار از قندهار، لوکات و نارنج را از هند آورده است.

برعلاوه اشجار متذکره در باغ انواع زیاد گلهای زیبا مانند گل نرگس، گلاب، مرسل و انواع بوته های زینتی دیگر وجود دارند در کرد های مربع شکل باغ درختان انار نیز وجود داشت، وقتی که پروژه کانال ننگرهار احداث می گردید از قوریه های باغ نمله نهال های مثمر و غیر مثمر، بوته های زینتی و انواع گل ها تهیه و به فارم های ننگرهار و نهال این قوریه ها در قسمت های مختلف فارم ننگرهار غرض گردید. به گفته عبدالحکیم موصوف در سابق این باغ نهال های درختان ناجو، سرور و صنوبر به کابل، چهاردهی غوربند و بدخشان از طریق دولت توزیع می شد. در باغ نمله آنقدر درخت ها و گل ها وجود دارد اگر شخصی به یک طرف باغ نگاه کند در گوشه دیگر باغ کسی را دیده نمی تواند، در سابق بخاطر حفاظت باغ ۱۲۰ باغبان موظف گردیده بود. از بسکه این باغ از زیبایی و نفاست بسزایی برخوردار بود یک تعداد سیاحان داخلی و خارجی به دیدن آن می آمدند. (۱۵۳)

باغ نمله در عصر شاهان متاخر افغانی :

- در عصر امیر حبیب الله خان :

تاجایی که مبرهن است امیر حبیب الله خان از جمله شاهانی بود که به احداث قصرها و باغها علاقه مندی به خصوص داشت، همان بود که در زمینه بازسازی و نوسازی باغ نمله بی تفاوت نماند و به امر موصوف در باغ دو و باب تعمیر به شکل پخته کاری و عصری اعمار گردید که یکی آن در وسط باغ و دیگری بطرف باغ و دیگری بطرف شمال باغ موقعیت داشت در مقابل تعمیر شمالی به عرض ۱,۵ متر آبشار تمدید شد، چونکه باغ در سطح مایل قرار داشت، آبشار باغ تقریباً دو متر ارتفاع را دارا می باشد فاصله یک آبشار از آبشار دیگر به اندازه سه متر عریض و تقریباً دارای ۳,۵ متر طول داشت در بین آبشارها حوض کلان موجود است که حوض مذکور به اندازه ۵ متر از طریق جوی زیر زمینی پخته کاری شده آب به دیگر حوضها انتقال می یافت زیرا آب به گونه فواره وجود داشته که آب را به ارتفاع سه متر فوران داده و توسط نل جوی زیر زمینی آب حوض کلان به دو حوض دیگر وصل می گردد.

زمانی که امیر حبیب الله خان به باغ به سیر و تفریح می آمد در قصر شمالی باغ رحل اقامت می گزید، تاقچه های آبشارها را «چنانچه قبلاً از آن یادآوری شد» روشن می نمود از بالای شمعدانها آب می ریخت، فعلاً قصر شمالی به مخروبه مبدل شده اما قصر وسطی بجای خود باقی مانده است.

امیر حبیب الله خان «۱۵» کنیز داشت که در باغ گشت و گذار می کردند و کالای ابریشمی به تن می نمودند، امیر به تماشای آنها می پرداخت، از طرف شب زنان و کنیزان در باغ قدم می زدند امیر در مقابل حوض از تعمیر دو منزله که وجود داشت به زنان نگاه می کرد.

درین دوره تعدادی از نیمه چنارها از قسمت تنه احتراق نموده، سوختگی درختان مذکور به وجود آمده باعث ترس و هراس زنان و کنیزان از طرف شب می شد و ایشان به امیرپیشنهاده و عرض نمودند که قسمت سوختگی درختان پنجه چنار با باخشت و گچ به عین رنگ درخت پنجه چنار پرکاری نمایند اکنون به همان شکل باقی است.

در عصر امیر امان الله خان :

با وجودی که اعلیحضرت امان الله خان به احداث این عمرانات مسکونی و تفریحی علاقمندی خاصی داشت، اما مصروفیت های کشوری و لشکری به او اجازه نمی داد تا دور از مرکز یعنی کابل این چنین یادگارهای عمرانی را از خود بجا بگذارد قرار گرفته عبدالحکیم باغبانباشی باغ نمله، گفت که اعلیحضرت امان الله خان ندرتاً به باغ نمله می آمد و چیز مهمی که به انتساب این باغ به آن اقدام نمود سوچبورد تلفون را به باغ نمله تمدید کرد و از سوچبورد این تلفون به کابل، جلال آباد، سروبی، ولسوالی حصارک، علاقه داری ماما خپل، شینوار، ولسوالی خوگیانی و علاقه داری بچیرو آگام لین های تلفون تمدید شد.

- در دوره های محمد نادر شاه و محمد ظاهر شاه در مورد این باغ اجراتی بعمل نیامده که قابل یادآوری باشد اما گاه گاه به این جا بخاطر تفریح آماده و در کوتی باغ استراحت می کردند. در نتیجه باید گفت چون این باغ از باغهای دارای لطافت ها است که به سبک های مغولی احداث گردیده و از باغ بابر کم نیست پس باید در مرمت کاری و نوکاری آن اقدام صورت گرفته تا مثل سابق نه تنها تفریح گاه خاص و عام بلکه برای خارجی ها نیز محل قابل دیدن باشد.

د چهل ستون دنوبرجه كلا

د كابل د نوبرجه كلا چې اندكي، هند كي، د كي او سردارانو په كلا هم شهرت لري د كابل د چهاردهي د ډنډ په ختيځه برخه او د چهلستون د ماني په جنوب لويديځه برخه او د ريشخورو د يادگاري منار شمال لويديځي خواته په يوه همواره محكه كې پرته ده.

دا چې پخوا د چهلستون ماني او باغ تردي د دراني تيمور شاه د خلوينستم عمر د تلين په مناسبت دهغه د زوی دراني زمان شاه له خوا له ۱۲۱۰ هـ ق تر ۱۲۱۳ هـ ق د زبورک د غره د مخ په ختيځ را بېلې شوي ډبريني غونډۍ له پاسه جوړه او دا سيمه په چهلستون ونومول شوه او د هند كي نوم له عمومي محاورې ولويد.

او دغې سيمې د اندكي نوم ځكه درلود، لكه د دهمزنگ جوی هندك، ددې سيمې د لرغونو اثارو د لرلو په وجه د يو هندو پورې تړاو درلود.

او د سردارانو كلا ورته ځكه ويل كېږي، چې د سردار نواب عبدالجبار خان له خوا په دولسو جريو ځمكه د محمد زيانو د كورنۍ د پاچهي د امير دوست محمد خان (۱۲۵۹ هـ ق) د پاچهي دورې په پېل كې يعنې له اوسمهال څخه ۱۷۲ كال دمخه جوړه شوه وه.

سردار نواب عبدالجبار خان د نوموړي امير مشرور او ستر سلاكار و نو ځكه د سردارانو په كلا هم مشهوره ده.

د نوبرجه له برمه ډكه لويه، لوړه او د هسكو شاهرجونو لرونكي كلا زمورډ د هېواد ديارلسمې هجري پېړۍ له لرغونو اينيو او د كابل د نوبرجه كلاگانو څخه يوه كلا ده چې اوس يې يوازې حصار (ديوالونه) او له نهو برجونو څخه اته برجونه تقريباً په خپل حال پاتې دي.

همدارنگه دا کلا له دې امله په نو برجه یاد پېږي چې په دريو بازوگانو کې يې (۸) منزلونو په لوړوالي او تقريباً پنځو مترو په قطريې لوی برجونه درلودل او د عمومي مدخل (لويي، دروازي) دواړو خواو ته په متناظر سبک دوه شاهبرجونه موجود وو چې په مجموع کې (۹) برجه کېږي. د کلا ديوالونه اته مهري (ردي) او سرماتي (سرمهره) لري او د برجونو لوړوالي يې له ديوالونو څخه تقريباً يو نيم چند نور هم زيات دي. ددی کلا د ديوالونو سور دومره و چې د پاسه پرې تگ راتگ کېده، د کلا حصار له هغو خټو څخه جوړ شوی چې هغه د پيلانو د پښو په گرځېدلو پخه او د ۲۴ ساعتونو په اوږدو کې په خميره کېدله او طبيعي ده چې د ډېر محکموالي درلودونکي وه چې لا تراوسه پورې، پرته له سرماتي او تهداب څخه په خپل حال پاتې او د جوي شرايطو او د زماني په تېرېدلو سره لا روغه پاتې ده.

د کلا په تهداب کې که څه هم د زنبورک غره په نږدې برخه کې پرته او د ډېرو زيرمې ورته نږدې وي په تهداب کې يې له ډېرو کارنه دي اخېستل شوي، خو په وروستيو وختونو کې يې په تهداب کې د ښوره ناکتوب په وجه ځای ځای پرچالي ډېرې کارېدلي دي د شاهبرجونو د ردو پوځوالي په خاطر په کې څو مهري ترمنځه د لرگيو کوندي چې د بشونو (دستکونه) په شکل دي کارېدلی دي. د کلا د حصار تير کښونه د سپکو او څه درندو وسلو او څار لپاره په يو ډول تعبيه شوی دی. د کلا د لويي دروازي په يوه پله کې لکه د اوسمهال يو کوچنی دروازه اينډول شوي ده چې په هميشني ډول ترې د وتلو ننوتلو لپاره کار اخېستل کېده چې عمومي دروازه به په اضطراري (بيړنيو) حالتونو کې بېرته کېدله.

د کلا د عمومي دروازي دننه يوه ډيوډي موجوده ده چې هلته به په کې د کلا ساتونکي او پېره داران اوسېدل، ددې ډيوډي د ديوال په جنوبي ديوال کې

اوس هم د طاقونو نښې له منځه تللي نه دي وايي چې د عمومي دروازي په خوله کې يوه کرۍ (حلقه) خوړنده وه او چا چې به د نواب له امر سرغړونه کوله هلته به په دار خړول کېده که ددې کلا د عمومي دروازي او ډيوډي سبک وکتل شي نو په حقيقت کې د باختر د لرغوني کلاگانو د سبک کاپي ده چې په پخو کلاگانو او يلا حصارونو کې يې رواج موندلي دي او بېلگې په نورو لرغونو او پخوانيو ودانيو سر بېره د کابل د بالاحصار د بنار د لاهوري دروازي کاشي دروازي د بلخ دروازي په ساختمانونو کې ليدل کېدای شي.

ددې کلا له دې امله چې دولتي پخه کلا نه وه نو ترې گرد چاپير د خندق نښې نښانې نه ليدل کېږي.

له ډيوډي څخه دوهمه دروازه د کلا دننه بېرته کېدله، ددې کلا د غولې په منځ کې هېڅ وداني نه وي او دا ځکه چې دا کلا د اوسيدونکو لپاره د نهو برجو په (۸) منزلونو کې کوټې جوړې شوي چې په ځينو برجونو کې يې بېلگې اوس شته دی او بيا وروسته د کلا دننيو ديوالونو ته عصري خونې جوړې شوي.

د کلا غولې له يو لوی باغ څخه عبارت و چې ميوه داري او تزئينې ونې او په پلان شوو برخو کې يې گلدانونه او ډول ډول گلونه درلودل او دا باغ د بالاجوی له ويالې چې د کابل له سين څخه ريشخورو په حد کې را بېله شوي وه اوبه کېده د نو برجه کلا په مخامخ لويديځ بازو کې يو جومات درلود، خو اوس دهغه په ځای کور جوړ شوی او جومات د عمومي دروازي ته په نږدې برخه کې ودان شويدي.

په اوسمهال کې د کلا د نورو عصري کورونو په جمله کې يو کور د سردار وحيد الله نوابي پورې تړاو لري نوموړي د سردار حفيظ الله نوابي زوی، د سردار عبدالله نوابي نمسي او د امير دوست محمد خان له څلورم پښته او

نسب يې د غازي امان الله خان کورني ته ور غزېږي سردار و حيد الله خان چې يو څه معلومات؛ دده له خبرو ا خپستل شوي په هېواد کې د تنظيمي جگړو د غميزو په وجه وطن پريښودلو ته اړ کړې شوي او بيا چې د بن تر فيصلو وروسته د موقتي ادارې تر جوړېدو وروسته هېواد ته راستون شوی دي وويل:

په دې وروستيو وختونو کې د کلا انگرې د سردار نواب عبدالجبار خان بابا د ورثي له خوا په خپلو منځونو کې وويشل شو چې دا اوسني لس عصري کورونه په کې اباد شول چې د ځينو محکمه په پرديو خرڅه شوي هم ده او هغوی په کې استوگنځای جوړ کړي دي کورونو ته د کلا له عمومي دروازې څخه سرک په غير منظم ډول جوړ شوي دي دا چې د کلا د حصار او لويو برجونو مسؤليت دومره چاته ورڅېرمه نه دي نو کېدای شي ددې بې توپيري په وجه په راتلونکي کې د حصار په شمول هغه و سولېږي او شاهبرجونه يې را ونړېږي او د کلا دا پاتې برخه به په يوه کنډواله بدله شي ددې کلا د پاتې برخې شاته په دې ستونزمنه ده چې په يوه مشخص شخص پورې اړه نه لري او له بلې خوا د اطلاعاتو او فرهنگ وزارت هغه د کلا له اوسېدونکو څخه را نيولای نه شي.

خو يوازې همدومره امکان لري چې ددې تاريخي کلا چې په هېواد کې د پخوانيو کلاگانو يوه بنسکلي نمونه ده، بهرني برخي يعني حصار او شاهبرجونه يې پلستر او مرمت کاري شي.

د زرنګار پارک ښکلی سمبولیکه کوټی

د زرنګار پارک په سویل لویدیځ او د کابل ښاروالۍ د ودانۍ په شمال ختیځه برخه کې یوه یو پوړیزه کوټی شته، چې همدا اوس هم په خپل حال پاتې او د بشري ناورینونو څخه روغه رمتیه راوتلې ده. له دې ودانۍ څخه اوسمهال د کابل ښاروالۍ د نشراتو د ریاست او یو لړ نورو شعبو لپاره کار اخیستل کېږي او د امیر عبدالرحمن خان له عمراني یادگارنو څخه شمېرل کېږي دا ودانۍ تقریباً لکه د کابل په نوي ښار کې د شایبو جان (د امیر عبدالرحمان خان د خور تعمیر) د دوه پوړیزې ماڼۍ غونډې سمبولیکه او په تناظر شکل جوړه شوې ده.

ددې ودانۍ په اړه د موخوونو د نه لاسرسی له امله لرغوني معلومات نشي وړاندې کېدای مګر یوازې د لرغونې پېژندنې د مجلې د ۱۳۸۴ کال د دویمې گڼې په ۴۸ مخ کې په کوټلي توګه لیکل شوي دي:

«... کوم تعمیر، چې د کابل ښاروالۍ د ملکیتونو د مدیریت تعمیر بلل شوي دي، یو ډیر مدرن او سمبولیک یو پوړیز تعمیر دی، چې څلورو خواوو ته یې تزئینکاري شوي دي او په متناظر ډول رواق ډوله اوسې او دروازې لري، تعمیر خپل لومړی حالت ساتلی دی».

او د افغانستان د تاریخي اثارو او ابداتو د ساتنې او څارنې د رئیس ښاغلي عباسي په وینا: «دا ودانۍ لکه د زرنګار په پارک (پخواني بستان سراي) کې د امیر عبدالرحمن خان د مقبرې پخوانۍ یو منزله ودانۍ غونډې دهغه له عمراني اثارو څخه ده».

له احتمال له لېرې نه ده، چې ددې ودانۍ ساختماني سبک د شایبو جان د نوموړې ماڼۍ غونډې ایتالوي وي. ددې لپاره چې په اجمالي ډول ددې

ودانی. نمادینه منظره او داخلی محتویات بنودل شوي وي د هغې په لنډه کتنه بسنه کېږي. له گره چاپېره که د ودانی. بهرنی. ټولې برخې وکتل شي څلور خواوې يې د گلپانډو او پانډو تزئينکاري لري. د ودانی عمومي مدخلونه د لويديځې او ختيځې خوا بېرته کېږي چې د بنکلا ايز جگ رواق (ايوان) پرې د پاسه دي.

له ختيځې دروازې څخه مخ په لويديځ يو پراخ دهليز دی، چې د يوې منځنۍ دروازې په ذريعه په دوو برخو ويشل کېږي ددې کوټې ختيځ برخه د لويديځې برخې غونډې کټ مټ جوړه شوی ده دروازې ته نږدې چې يوه دوه اړخيزه ډبرينه زينه ور پورته شوې دواړه خواو ته په مستطيل ډول اوږدې کوټې دي چې د دوی دوی څلور پله بيزه او رسی لري او ددې کوټو شاته د يوې د شمالي بازو په کونج کې او د بلې د جنوبي بازو په کونج کې مرسع شکله کوچنۍ خونۍ دي چې د ورننوټلو دروازې يې له بهره مخ په ختيځ دي او دوه اړخيزه ډبرينه زينه ورته جوړه شوې ده، او رسی گانې يې د يوې شمال په لوري او د بلې د جنوب په لوري دي.

ددې ودانې دهليز چې سالون ته ورته دي، ددې يادو شوو کوټو لويديځ ته فرشی ډوله کوټې چې له دهليزه ورته دروازې دي، او ددې فرشي کوټو د يوې شمال ته او د بلې جنوب ته دوی نورې کوچنۍ کوټې دي او څلور پله بيزه او رسی يې مخ په شمال او جنوب ايښودل شوي، ددې کوټو په لويديځ ديوالونو کې تزئيني رواقونه تعبيه شوی دی.

او که ددې ودانۍ داخلي جوړښت د لويديځې دروازې له خوا وکتل شي د ختيځې برخې سره هېڅ توپير نه لري يوازینې توپير يې د ختيځ برخې سره د شمال لويديځ او جنوب لويديځ کونج په کوچنيو کوټو کې دي ددې کوټو دروازې مخ په شمال او جنوب دي او دوه پله بيزه ورسې يې مخ په شمال او مخ په جنوب کيښودل شوي دي.

که په مجموع کې چېرته د دې ودانۍ د جوړېدنې پلان او نقشه د یو کاغذ پر مخ وایستل شي او بیا دا نقشه د شمال له طرفه د جنوب خواته قات شي نو د ودانۍ د دننې یعنې د شمال برخې هره کوټه او دروازه د جنوبې برخې په کوټو او دروازو تطبیقېږي.

د ودانۍ د بهرني جوړښت نما له څلورو خواوو نه داسې ښکاري، چې څلور دروازې لري حال دا چې یوازې دوی دروازې لري، چې له ختیځې او لویديځې دروازې څخه عبارت دي د دروازو د پاسه په رواقې شکل تزئینکاري کټ مټ د بې دروازو برخو غوندې دي خو په کل کې ترې ګرد چاپیر د ګلپانېو او پانېو تزئینکاري خورا په زړه پورې دي، د کوټې بام په محذب ډول آهن پوش شوی دی.

له ودانۍ بهر د هغې د غولۍ په جنوب ختیځه برخه کې درې تشنابونه په یوه خونه کې جوړ شوی چې اوس هم د استفادې وړ دي د دې ودانۍ غولۍ دومره لوی نه دی او د لویديځ له خوا د ښاروالۍ د ودانۍ له محوطې ورته لار ده.

د مزار شريف د تخته پل لرغوني استحكامي كلا

تخته پل يو تاريخي ټينگه كلا ده چې د مزار شريف د ښار او د بلخ د لارې په اوږدو کې له مزار شريف څخه د ۸ کيلومترو په شاوخوا کې لويديځ خواته پرته ده د مزار شريف او شبرغان لويه لاره ددې کلا له منځه تېرېږي. د تخته پل د تسيمې دو جهې په باب وايي چې يو وخت دا سيمه له اوبو ډکه وه او کلا ته ورننوتل به د يو تخته پل په واسطه کېدل، خو زما په فکر دا چې استحکامې کلا وو د ساختماني سبک له مخې له کلا گرد چاپير له اوبو ډک يو خندق کيندل شوي و او د کلا اوسيدونکي به د تخته په پلونو کلا ته ورننوتل نو ځکه يې په تخته پل شهرت پيدا کړ ممکن په دې اړه نور روايتونه هم موجود دي.

د تخته پل پخه کلا د امير محمد افضل خان په وخت کې جوړه شوې ده.

د ارواښاد عبدالحي اثر تاريخ مختصر افغانستان کې راغلي دي.

«کله چې سردار محمد افضل خان د خپل پلار امير دوست محمد خان د سلطنت په دوهمه دوره کې لومړی ځل په زرمتم کې او بيا د بلخ د تسخيرولو په خاطر وگمارل شو او هغه يې ونيو نو دلته يې دخپلو قواوو يعنې په بلخ کې دخپل پلار د ۳ پليو غونډو، دوو سپرو غونډو لپاره چې په ۱۲ ميله سارايي توپونو مجهزو» د سوق الجيشی لپاره په دې ځای کې دغه کلا جوړه کړه چې وروسته نوموړي په ۱۲۸۳ هـ ق / ۱۸۶۲ م کې د افغانستان پاچاهي ته ورسېد او تر يو کال پاچاهي وروسته په ۱۲۸۴ هـ ق / ۱۸۶۷ کې مړ شو.

د تخته پل کلا چې د افغانستان د لرغونو استحکامې کلاگانو څخه یوه لویه او پخه کلا ده د مزار شریف دده سوار د کلی د او سېدونکي متقاعد ډگروال بخت خان مومند په قول د ۴۰۰ مترو مکعبو په شاوخوا کې له خټو څخه په پخه ډول جوړه شوې ده او گرد چاپېرې یو ژور خندق کېندل شوی ؤ چې اوس هغه له خاورو ډک دی.

د کلا د دیوالونو سور دوه متره او لوړوالي یې د ۸ مترو په شاوخوا کې دي. د کلا ودانۍ یې په منځ کې دی.

کله چې زه د ۱۳۸۶ کال د ثور په میاشت کې ددې کلا له منځه څو پلا تېرېدم له نږدې مې په پوره غور وکتله، دا کلا په مستطیلي وزمه توگه په دې توپیر جوړه شوې ده چې کونجونه یې منحنی شکل لري او په څلورو کونجونو کې یې شاهبرجونه او د څلورو بازوگانو (احصارونه) په دننه کې یې د ترصد او انداخت لپاره د تعیبي د اصولو سره سم یو شمېر نیم دایروي برجګوتي لري.

ددې کلا یوه بله لویه ځانګړتیا داده چې دوو مخامخ لویو دروازو چې د یو سړک په واسطه سره نښلي کلا په دوو شمالي او جنوبي برخو ویشل کېږي د دواړو دروازو په خوله کې د قراول او پیره دارۍ ځانګړې قراول خانې جوړې شوي دي چې د جوي ناورو شرایطو څخه خوندي دي.

د تخته پل د کلا یوه بله ځانګړتیا داده چې په جنوبي برخه کې یې د لویديځ جنوب بازو خواته یو حرمسرای دی چې په مربع شکل او د یوې کوچنۍ پخې کلا موډل شمېرل کېدای شي په څلورو کونجونو کې یې شاهبرجونه او په بازوگانو کې، د ترصد او انداخت څو برج ګوتي شته یوه دروازه لري چې مخ په شمال یعنی د عمومي سړک په لور ده.

ددې کلا نه مخ په ختیځ یو جومات دی چې دومره لوی نه دی او په تیموري سبک جوړ شوی دی.

د تخته پل د کلا د شمال لويديځ بازونه د باندې يو بله مستحکمه کلا هم شته دی او دا د تخته پل د کلا يوه عمومي قرارگاه دی، او ساختماني شکل يې حرمسرای ته ورته دی او لاره يې د تخته پل د شمالي يعنې درېيمې فرعي دروازې سره نښلي، دا کلا هم پخه ده په کونجونو کې يې لوی برجونه او په بازوگانو کې د ترصد او انداخت تاسيسات لري د شمال او غرب شاهبرج که پخوا هر څنگه و خو اوس د بلخ د کلا د عيارانو د برج غونډۍ په مثن شکل لور جوړ شوی دی چې له لېرې واټن څخه معلومېږي.

د کلا حصار سره نښتې گونتي کوچنۍ کوټې هم تر اوسه شته دي چې ممکن د کلا د استحکامې تاسيساتو څخه وي او په پوسته ايز ډول د کلا ساتونکي منسوبانو د پوځي دندو د ترسره کولو ځای وي او په قوی احتمال سره له کلا څخه د مدافعي جزو تامونو په کې د قراول په شکل د جگړه ايزو احضاراتو په حال کې اوسېدل.

دا کلا دهېواد د جگړو په وروستيو کلونو کې په مهال يو قوی سوق الجيشی او بيا وروسته ټوپک سالارانو غوښتل چې په خپلو منځونو کې لکه د شيرپور د تاريخي کلا سيمه د اباديو لپاره وويشي.

خو اوس د يوې کرنيزې سيمې په توگه په کې غنم کرل شوی او دولتي ملکيت گړځول شوي او د غاصبانو لاسونه ترې پری شوی دی.

په کار دی چې دغه کلا د يوې تاريخي لرغونې وديعې په توگه خوندي وساتل شي.

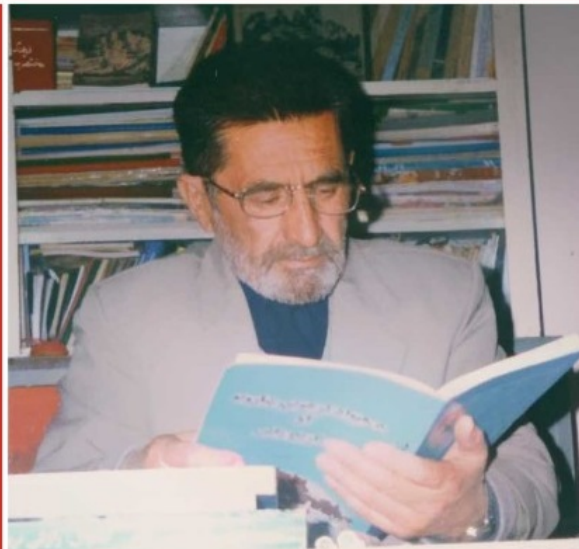

مننه او کور وداني

د افغانستان ملي تحريک د هېواد پال او فرهنگپال شخصيت
د بناغلي (محمد گلاب منگل) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د
دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحريک وياړي چې د علمي
اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. مور له
ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل
معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.
يو ځل بيا ددې اثر له ليکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه
کوو چې ددې اثر د ليکلو او چاپولو جوگه شول.

په فرهنگي مينه

د افغانستان ملي تحريک

پوهاند رازقي نړيوال

چاپ او ناچاپ اثار:

- په مذهبي، ادبي، علمي - تحقيقي، لرغون پېژندنه، بيوگرافي، پوځي طنزي او داستاني برخو کې تر چاپ لاندې په شمول (۳۲) عنوانه اثار.
- په اهتمام چاپ شوي اثار: د قاضي عطاء خان د پښتو تاريخ د لومړي ټوک په شمول (۳) عنوانه.
- ژباړل شوي اثار، د رسالو په شمول تر (۲۲) عنوانو زيات.
- تر چاپ لاندې ددې اثر په شمول يو عنوان.
- په ټولو زمينو کې تر (۱۵۰) عنوانو زيات.
- په بېلابېلو برخو کې مقالې په سلگونو عنوانه.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**